

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

İbn Sina / İbn Tufeyl

Hay bin Yakzan

ANLATI

Çevirenler: M. Şerefeddin Yalıtıkaya / Babanzâde Reşid

Hazırlayan: N. Ahmet Özalp

YKY

YAPI KREDİ YAYINLARI

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

HAY BİN YAKZAN

İbn Sina, (tam adıyla Ebu Ali el-Hüseyn bin Abdullah bin Sina, Batılıların verdiği adla Avicenna), 980'de Buhara'da doğdu, 1037'de Hemedan'da öldü. En büyük İslâm bilginleri arasında sayılan filozof ve hekim İbn Sina, İslâm düşüncesinde Farabî'yle başlayan Aristotelesçi (Meşşai) geleneğin en önemli adıdır. İbn Sina'nın en önemli iki yapıtı, geniş kapsamlı bir felsefe ve bilim ansiklopedisi olan *Kitabü's-Şifa* ile birkaç yüzyıl boyunca gerek Doğu'da gerekse Batı'da tıp konusunda tek başvuru kaynağı kabul edilen *el-Kanun fi't-Tıb* adlı kitabıdır. Geri kalan önemli yapıtları arasında *Kitab fi's-Siyaset*, *Risale fi'l-Aşk*, *Hay bin Yakzan*, *el-Hidaye* yer alır.

İbn Tufeyl, 1106'da Gırnata yakınlarında Vadiü'l-Aş'ta doğdu, 1186'da Merakeş'te öldü. İsrakî felsefesinin Endülüs'teki en önemli temsilcilerinden biridir. Uğraştığı ve önemli eserler verdiği başlıca konular tıp, felsefe ve gökbilimdir. Günümüze ulaşan ve bütün dünyada tanınmasını sağlayan eseri ise *Hay bin Yakzan* ya da diğer adıyla *Esrarü'l-Hikmeti'l-Meşrikiye*'dir. Dünyada felsefi romanın ilk örneği olan Hay bin Yakzan, 14. yüzyıldan başlayarak dünyanın bütün belli başlı dillerine çevrilmiş, başta *Robinson Crusoe*'nun yazarı Daniel Defoe olmak üzere birçok Batılı sanatçı ve düşünürü etkilemiştir.

Mehmed Şerefeddin Yaltkaya, 1879'da İstanbul'da doğdu. Darülmuallimin'i bitirdikten sonra çeşitli orta öğretim kurumlarında öğretmenlik (1910-1924), İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde kelim profesörlüğü (1924-1933) yaptı. İlahiyat Fakültesi'nin kapatılması üzerine İslâm Tetkikleri Enstitüsü müdürlüğüne atandı. Bu görevi sırasında (1937-1941) Edebiyat Fakültesi'nin çeşitli birimlerinde dersler verdi. Rifat Börekçi'nin ölümü üzerine Diyanet İşleri Başkanlığı'na getirildi (1942) ve bu görevini ölümüne (1947) değin sürdürdü. İslâm bilimleri üzerine yaptığı çalışmalarla tanınan Yaltkaya'nın başlıca yapıtları: *İbn Esirler ve Meşâhir-i Ulema* (1906), *Tarih-i Kur'an-ı Kerim* (1915), *Kelam Tarihi* (1924), *Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin* (1924), *Dini Makalelerim* (1944).

Babanzâde Reşid, 1871'de Süleymaniye/Musul'da doğdu. Birçok bilim, sanat ve devlet adamı yetiştiren ünlü Babanzâdeler ailesinden Abdulfettah Beyin oğludur. İlk öğrenimini Süleymaniye'de tamamlayarak İstanbul'a geldi. Çeşitli medreselerde okuyarak ders verme icazeti aldı (1896). Bir yandan çeşitli orta öğretim kurumlarında dersler verirken bir yandan da öğrenimini sürdürdü. Dersiamlık (1915) ve müderrislik (1920) payesi kazandı. 1920 yılında atandığı İbtidai Haric İstanbul Müderrisliğini medreselerin kapatılmasına (1924) değin sürdürdü. Açıkta kalan Reşid Bey'in sonraki yaşamına ilişkin bilgi ve yayımlanmış yapıtı saptanamamıştır.

N. Ahmet Özalp, 1953'te Elbistan/Kahramanmaraş'ta doğdu. Öğretmen okulu ve eğitim enstitüsünü bitirdikten (1974) sonra iki yıl Türkçe öğretmenliği yaptı. Görevinden ayrılarak yayın dünyasına girdi. Çeşitli yayınevleri, dergi ve gazetelerde çalıştı, *Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi*'ne maddeler yazdı, danışmanlık yaptı. Yeniden öğretmenliğe döndü (1992). Şimdi bir yandan bir ilköğretim okulunda Türkçe öğretmenliği yaparken bir yandan da çalışmalarını sürdürmektedir.

Osmanlı eserleri üzerinde çalışan N. Ahmet Özalp, çok sayıda yapıtı kültür dünyamıza yeniden kazandırdı. Bunların başlıcaları: *Toplumsal Çözülme* (Sait Halim Paşa, 1983), *İslâm İnançının Temel İlkeleri* (Filibeli Ahmed Hilmi, 1987), *Bir Muhalifin Hatıraları* (Şerif Paşa, 1991), *İslâm'da Felsefe Akımları* (İzmirli İsmail Hakkı, 1995), *Külliyat-ı Letaif* (Faik Reşad, 1995), *Gülşen-i Tevhid* (Tevhid Şiirleri Güldestesi, 1995), *Seyahatlerim* (Ali Suad, 1996), *Beşir Fuad* (Ahmed Midhat Efendi, 1996), *Taaşuk-ı Tal'at ve Fitnat* (Şemseddin Sami, 1996), *Çin-Türkistan Hatıraları* (Habibzâde Ahmed Kemâl, 1996), *Bir Kadının Hayatı* (Mehmed Celal, 2001), *Bin Bir Gece Masalları* (Resimli Ay çevirisi, 2007), *Bir Denizcinin Avrupa Günlüğü* (Mehmed Enisi, 2008).

İBN SİNA / İBN TUFEYL

Hay Bin Yakzan

Arapçadan çevirenler
M. Şerefeddin Yaltkaya - Babanzâde Reşid

Hazırlayan
N. Ahmet Özalp

Anlatı

YAPI KREDİ YAYINLARI

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Yapı Kredi Yayınları - 659
Edebiyat - 147

Hay bin Yakzan / İbn Sina
Hay bin Yakzan (Esrarü'l-Hikmeti'l-Meşrikiye) / İbn Tufeyl
Hazırlayan: N. Ahmet Özalp
Çevirenler: M. Şerefeddin Yaltkaya - Babanzâde Reşid

Kitap editörü: Filiz Özdem

Kapak tasarımı: Nahide Dikel

Baskı: İmak Ofset Basım Yayın Tic. ve San. Ltd. Şti.
Akçaburgaz Mahallesi 137. Sokak No: 12 34522
Esenyurt / İstanbul
Telefon: (0 212) 656 49 97
Sertifika No: 45523

1. baskı: İstanbul, Haziran 1996
26. baskı: İstanbul, Nisan 2020
ISBN 978-975-363-475-7

© Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş., 2017
Sertifika No: 44719

Bütün yayın hakları saklıdır.
Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında
yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
İstiklal Caddesi No: 161 Beyoğlu 34433 İstanbul
Telefon: (0 212) 252 47 00 Faks: (0 212) 293 07 23
<http://www.ykykultur.com.tr>
e-posta: ykykultur@ykykultur.com.tr
facebook.com/yapikrediyayinlari
twitter.com/YKYHaber
instagram.com/yapikrediyayinlari

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık
PEN International Publishers Circle üyesidir.

İÇİNDEKİLER

Sunuş (N. Ahmet Özalp) • 7

HAY BİN YAKZAN (İbn Sina)

Giriş (M. Şerefeddin Yaltkaya) • 11

Hay bin Yakzan (İbn Sina) • 33

HAY BİN YAKZAN (İbn Tufeyl)

İbn Tufeyl ve “Hay Bin Yakzan” Üzerine (N. Ahmet Özalp) • 55

Hay bin Yakzan (İbn Tufeyl)

Giriş • 67

Birinci Bölüm: Hay Bin Yakzan’ın Dünyaya Gelişi • 79

İkinci Bölüm: Doğanın Kucağında • 91

Üçüncü Bölüm: Varlığın Özüne Doğru • 105

Dördüncü Bölüm: Sıfırdan Sonsuza • 117

Beşinci Bölüm: Yolun Sonu • 127

Altıncı Bölüm: Gerçeğin İki Yüzü • 155

Sonsöz • 169

Sunuş

İslâm dünyasında alegorik öykü geleneği İbn Sina (ö. 1037) ile başlar. Huneyn bin İshak'ın (ö. 873) Yunancadan çevirdiği *Salaman ve Absal* öyküsü, İbn Sina'nın önündeki örnektir. İbn Sina'nın bu öyküden söz ettiği, onu özetlediği biliniyorsa da, bağımsız bir yapıt olarak yeniden yazdığı kuşkuludur. Ama, *Salaman ve Absal*'ın alegorik anlatım tekniğini kullanarak *Hay bin Yakzan* adlı yapıtını yazdığı bilinmektedir.

İbn Sina'nın yapıtı, sonraki birçok düşünürü etkiler. Peşi peşine, bir anlatı geleneği oluşturan alegorik öyküler yazılır. İbn Tufeyl'in (ö. 1186) *Hay bin Yakzan* adlı öyküsü, geleneğin en ünlü yapıtıdır. Sühreverdî (ö. 1191), *El-Gurbetü'l-Garbiye*; İbnü'n-Nefis (ö. 1288), *Er-Risaletü'l-Kâmiliye fi's-Siyerî'n-Nebeviye*; Molla Câmi (ö. 1492), *Salaman ve Absal* adlı yapıtlarıyla geleneğin diğer önemli örneklerini verirler.

Birbirini izleyen bütün yapıtlar, belli ölçülerde, bir öncekinden etkilenmiştir. Yazarları da böyle bir etkidен, en azından bir esinden söz etmekten çekinmezler. Sözgelimi Câmi, İbn Sina'nın özetlediği *Salaman ve Absal* öyküsünü, ayrıntılarda yaptığı küçük değişikliklerle yeniden yazar. İbnü'n-Nefis, İbn Tufeyl'in yapıtında önemli bir yapı değişikliği yapmaz; yalnızca geliştirdiği düşüncelerin alanını, yönünü değiştirir.

Buna karşılık, yaygın kanının tersine, öyküleri açısından bakıldığında, İbn Tufeyl'in *Hay bin Yakzan* adlı yapıtı ile İbn Sina'nın aynı adı taşıyan öyküsü arasında hiçbir ilişki yoktur. Metinler arasında bulunabilecek tek ortak nokta, her ikisinin de

alegoriye dayanmasıdır. Buna karşın birçok felsefe tarihçisi, iki metnin aynılığından söz etmiştir. Dahası, İbn Sina'nın yapıtını tanıtırken, İbn Tufeyl'in öyküsünü özetleyen bile olmuştur. Oysa yapıtların hem Arapça orijinalleri, hem de Türkçe çevirileri kütüphanelerimizde bulunmaktadır.

Neredeyse tarihsel bir nitelik kazanan bu yanlış ortadan kaldırmak ve ilgilenenlerin iki metni birlikte okumalarına olanak sağlamak amacıyla, daha önce *Ruhun Uyanışı* adıyla yayımladığımız İbn Tufeyl'in *Hay bin Yakzan*'ı ile Ord. Prof. M. Şerefeddin Yaltkaya'nın Türkçeye çevirerek Büyük Türk Filozof ve Tıp Üstadı İbn Sina, Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri Hakkında Tetkikler (İstanbul 1937) başlıklı kitapta yayımladığı İbn Sina'nın *Hay bin Yakzan*'ını, dilini güncelleştirerek bir araya getirdik. İki metnin oluşturduğu yapıt, Yaltkaya'nın iki bölümden oluşan önemli giriş yazısı nedeniyle, bir karşılaştırma olanağı sağlamanın çok ötesinde bir zenginlik ve işlevsellik kazandı.

Yaltkaya, İbn Sina metnine yazdığı giriş yazısının ilk bölümünde, sözünü ettiğimiz anlatı geleneği içinde yer alan metinlerin kavranabilmesi için göz önünde bulundurulması gereken kuramsal ve kavramsal çerçeveyi belirleyip açmıyor. İkinci bölümde ise, en önemli örneklerle ilişkin bilgi ve özetlerle alegorik öykü geleneğinin tarihçesini veriyor.

Yaltkaya'nın katkılarıyla zenginleşen yapıta, iki metnin ortak adını verdik: *Hay bin Yakzan*. Yaltkaya'nın girişi ve zaman-sal önceliği nedeniyle İbn Sina'nın metnini öne, kendi girişimizle İbn Tufeyl'in metnini arkaya aldık. Böylece, meraklıları, hem eski Yunan'dan başlayarak süren bir geleneğin tarihçesini, hem de bu geleneğin İslâm dünyasındaki ilk örneği ile en ünlü örneğini birlikte okuma olanağı bulacaktır.

N. Ahmet Özalp

HAY BİN YAKZAN

(İbn Sina)

Giriş

I

İbn Sina'nın *Hay bin Yakzan*'ını anlayabilmek, orta zaman filozoflarının evrendoğum (*kozmogoni*), ruhbilim, dirimbilim hakkındaki anlayışlarını bilmeye bağlı olduğundan, bu konulara ilişkin kısaca bilgi vermek gerekiyor. Bunlara göre varlık, ilk ilkedен, ilk nedenden "birden ancak bir çıkma" ve "saydamdan yığuna inme" biçiminde başlamış ve devam etmiştir.

Varlık kaynağından ilk çıkan (*sudûr*) ve bu kaynağa göre var olmakta ikinci sırada bulunan nesne, kendisinden çıkan ve varlıkta üçüncü sırada bulunan nesneden daha üstün olmak üzere, bu iniş yayı son bulduktan sonra, çıkış yayı başlar. Çemberin iki ucunun bir noktada birleşmesi gibi, varlık dairesi de bu çıkma, yükselme noktasının sonunda iniş yayının başlangıcı ile birleşir. Buna göre, en alt ve aşağı nokta, varlığın ilkesinden en uzak nokta; ilkedен, kaynaktan ilk çıkan nokta da kaynağa en yakın olan noktadır. Aynı zamanda, kaynaktan iniş yayının sonundaki nokta en değersiz nokta olduğu gibi ilkeye, kaynağa en yakın olan nokta da en değerli, onurlu olan noktadır.

İlk ilke, zaman ve yerden (*mekân*) aşkın olduğu için, ona yakınlık ve uzaklık, zamansal ve yersel bir anlam taşımaz.

Her sayının varlık nedeninin, kendinden önceki sayı olması, buna bir örnek oluşturabilir. Sayıların ilki olan bir'den üçün ortaya çıkması, iki aracılığıyla; dördün ortaya çıkması, üçün ve ikinin aracılığıyla; beşin ortaya çıkması dört, üç ve ikinin aracı-

lığıyla olur. Buna göre yukarıdaki aşağıdakinin, üstteki alttakinin varlığına neden olur. Öyleyse, bunda, zaman ve yer kavramları yoktur. Bir'in bütün sayıların nedeni olması gibi, ilk ilke, ilk neden de varlığın nedenidir.

Varların var olmaları, ilk ilkedен derece derece aşağı inme, derece derece uzaklaşma ve derece derece düşme biçiminde gerçekleştiği için, her varlığın yetkinliği, birinci ilkeye yakınlığı; eksikliği de, ondan uzaklığı derecesindedir. Ona yakınlıkta birinci derecede bulunanın varlığı, ikinci derecede bulunanın varlığından üstün ve yetkindir.

Varlık basamaklarının birincisi, varlığın kaynağı olan Tanrı'nın varlığı basamağıdır. İlk varlık, O'nun varlığıdır. Tanrı'dan ilk olarak maddeden aşkın akılların birincisi olan "ilk akıl" çıkmıştır. Bundan "ikinci akıl" ve "ikinci akıl"dan "üçüncü akıl", dördüncü, beşinci ve bu şekilde akılların sonuncusu olan "dokuzuncu akıl" çıkmış; dokuzda birler basamağı sona erdiği gibi, bu "dokuzuncu akıl"da da akıllar sona ermiştir. Bunların ilki olan "ilk akıl", Tanrı'ya göre ikinci basamakta ise de, varlıklara göre ilk basamaktadır. Çünkü Tanrı varlıklardan ayrıdır; varlıklardan hiçbir nesnenin nitelikleriyle nitelen-dirilemez. Bu dokuz akıldan sonra, bunların aracılığıyla, öğeler evreninin işlerini yürütmekle görevlendirilen bir "onuncu akıl" gelir. Bu "onuncu akıl"dan sonra, akıl basamakları sona erer, nefis basamakları başlar. Nefis de akıllar gibi, cisim ve cisimsel değildir. Ama cisme bitişik (*mukarin*) olur. Cisme bitişik olmasından, kendisine karanlık (*zulmet*) gelmiştir. Bu nedenle, insan, akıl nuruyla aydınlanmadıkça, kendi nefisini göremez. Karanlıkta kalan kimsenin ne kendisini, ne çevresindekileri görmesi gibi, nefis de, kendi özünü, akıllı ve aşkın biçimleri (*suret, form*), aklın ışıyla görür. Bu nefislerin dokuzu gökler (*felekler*) evrenindedir.

Burada, eski Batlamyus (*Ptolemaios*) kuramını hatırlamamız gerekir. Bu kurama göre, dıştan içe doğru dokuz gök vardır. Bunlar birbirleriyle iç içedirler. En dıştaki gök, Atlas Göğü'dür (*Felek-i Atlas*). En içteki de Dünya'dır. En dıştaki Atlas Göğü'nden en içteki Dünya'nın üstünde bulunan Ay'a kadar, Ay ile birlikte dokuz gök vardır. Bunlar şunlardır:

1. Atlas Göğü, en uzak gök katıdır (*felek-i aksa*),
2. Sabit Yıldızlar Göğü, Burçlar Göğü, Gezegenler Göğü,
3. Zuhale,
4. Müşteri,
5. Merih,
6. Güneş,
7. Zühre,
8. Utarit,
9. Ay.

Birbirlerini kuşatmış olan bu dokuz göğün ortak merkez noktaları da bizim Dünya'mızdır. Ay'ın altında olduğundan, Dünya'ya "Ay altı gök" derler.

Şu da bilinmelidir ki, "ilk ilke", "ilk neden", "ilkeler ilkesi" gibi adlarla anılan ve varlığa kaynaklık eden varlık, saf bir varlıktır. Salt varlıktır. Ondaki doğa (*mahiyet*) ile varlık birbirinden ayrı değildir. Ama ondan başka ne varsa, tümünün varlıkları olumsal (*mümkün*)¹ olduğundan, doğaları ile varoluşları (*inniyet*) ve gerçekleşmeleri (*tahakkuk*); diğer bir deyişle, doğaları ile varlıkları (*vücut*) bir değildir. Bunların doğaları, varlık ve gerçekleşme nitelikleriyle sonradan nitelenmişlerdir. Her olumsalda, özü bakımından, bir olumsuzluk varsa da, olumsuzlar, doğaları bakımından olumsal iseler de, kendilerinin nedenleri bakımından olumsal değil, zorunludur (*vacip*). Bundan dolayı, "ilk neden" ve "ilkler ilki"nden çıkan "ilk akıl"da, neden ve kökeni bakımından zorunluluk ve özü bakımından olumsuzluktan oluşan bir ikilik vardır. Bunda, neden ve kökeni bakımından olan zorunluluk, özü bakımından olan olumsuzluktan üstündür. Üstün olan bu nitelikten üstün olan bir nesnenin çıkması uygun ve akıl da üstün olduğundan, "ilk akıl"dan, zorunlu yönüyle bağlantılı olarak ikinci bir akıl; olumsal olan özüyle ilişkili olarak da bir nefis (*Atlas Göğü, felek-i aksa*) ortaya çıktı. Yine bu süreç içinde, ikinci akıldan da üçüncü bir akıl ve bir nefis (*Sabit Yıldızlar Göğü*)

1 Herhangi bir şeyin var olup olmaması, birbirine denk olursa, ona olumsal (*mümkün*) derler. Var olması gerekli, olmaması olanaksız olursa, zorunlu (*vacip*) derler. Bunun aksine, olanaksız (*mümtenî*) derler. Örneğin denizdeki dalgaanın olma ve olmama yanları birbirine eşit olduğundan bunda olumsuzluk vardır. Bu olumsaldır. Güneş doğunca yeryüzünün aydınlanması zorunlu, aydınlanmaması olanaksızdır.

ortaya çıktı. Üçüncü akıldan da dördüncü bir akıl ve bir nefis (*Zuhal*) ortaya çıktı. Hep bu süreç içinde, dördüncü akıldan beşinci bir akıl ve bir nefis (*Müşteri*); beşinci akıldan altıncı bir akıl ve bir nefis (*Merih*); altıncı akıldan yedinci bir akıl ve bir nefis (*Güneş*); yedinci akıldan sekizinci bir akıl ve bir nefis (*Zühre*); sekizinci akıldan dokuzuncu bir akıl ve bir nefis (*Utarit*) ortaya çıktı. Dokuzuncu akılda, akıllar sona erdi ve bu dokuzuncu aklın nefsi Ay oldu.

Bundan sonra, yine bu dokuz akıl gibi, madde ve süreden aşkın olan bir onuncu akıl gelir. Bu dokuz aklın her biri, dokuz gökten birinin yönetimiyle görevli kılınmıştır. Güneşin ışıklarının evrene yayılması gibi, bu onuncu aklın gücü de, Ay altı gök Dünya'daki varlıklara yayılır. Kendilerinde düşünme ve kavrama yeteneği bulunanlardaki kavrayış bundan geldiği gibi, doğal cisimlerin oluşumları da bunun gücüyle olur.

Madde ve süreden aşkın olan akılların verimlilik ve güçleri, bu onuncu akılda toplanmıştır. On sayısında, dokuz tane birin gücü toplandığı gibi, bunda da bütün güçler toplanmış ve bu onuncu akıl, sayıların onuncu basamağında bulunan sayı gibi olmuştur. Bu onuncu akla, öğelerin yöneticisi ve geliştiricisi olduğundan, öğeler üzerinde etkili olduğundan, etkin akıl (*akl-ı faal*) denilmiştir.

Eski filozoflara göre insan, bilgi ve bilim yardımıyla nesnelerin gerçekliklerine ulaşarak ve yükselerek töz (*cevher*) kesiilecek olursa, bu etkin akıl basamağına gelmiş ve en yüksek yetkinlik basamağına erişmiş olur. İnsan için belirlenen yetkinlik de budur. Aristo, Eflatun, Hipokrat ve diğer ünlü filozoflar buna inanıyorlardı. (İbn Sina da bu etkin akıldan ileri geçmemektedir.) İbn Rüşt'ün (1120-1198) dediği gibi², insanın yükselerek Tanrı'nın basamağına çıkabilmesi, Mecusî filozofların sözüdür. Bu söz Aristo'ya göre küfürdür. (Aşağıda özet çevirisini verdiğimiz, *el-Gurbetü'l-Garbiye* adlı yapıtında Sühreverdî de insanın yükselişini [*miraç*], ilk türüme [*sudûr, feyz*] kadar çıkarıyor ve bunu da ruhsal yükselişin son noktası sayıyor.)

Göklerin yönetimiyle görevlendirilen dokuz nefsten sonra,

2 Ortaköy, Mahmut Efendi Kütüphanesi 5683 sayılı mecmua, Altı Felsefe Meselesi.

Ay altı gök Dünya'da da üç ve kimi filozoflara göre, altı nefis daha olduğundan, nefislerin sayısı on iki ya da on beşe ulaşıyor.

Nefsin on iki olduğunu söyleyenlere göre, dokuzdan sonraki üç nefis şunlardır:

1. Bitkisel nefis (*nefs-i nebatî*),
2. Hayvansal nefis (*nefs-i hayvanî*),
3. İnsani nefis (*nefs-i insanî*).

Nefislerin on beş olduğunu kabul edenler, bunlara şu üç nefis daha ekliyorlar:

1. Felsefi nefis (*nefs-i felsefî*),
2. Yalvaçsal nefis (*nefs-i nebevî*),
3. Tümel nefis (*nefs-i külliye*).

Bitkisel nefse, kösnül (*şehvanî*) nefis derler. Bunun görevi, besin aramak, bulduğu zaman tat almak, bu biçimde herhangi bir varlığın kişisel varlığını ve doğurma yoluyla da türel varlığını korumaktır. Bu korumaya "doğal biçimlenme" (*takvim-i tabii*) derler. Bunda çekme, tutma, özümseme gibi yedi güç; alt, üst, sağ, sol, ön ve ardı birbirinden ayırt edebilme, bunlardan en uygun yöne kök, dal ve budak salabilme, köklerini nemli yerlere doğru uzatma gibi bilinç ve duyumlar vardır. Bu nefsin etten yapılmış bir biçim ve heykeli yoktur.

Hayvansal nefse, aynı zamanda öfkesel (*gazabî*) nefis de derler. Bunun da görevi, oç alma, önderlik, üstün gelme ve evlenme isteklerini yaşatmaktır. Bunun etten yapılmış bir biçim ve heykeli vardır. Bunun güçleri beşe kadar çıkar; kimi zaman da beşten az olur.

İnsani nefse, düşünen nefis de (*nefs-i natika*) derler. Bunun görevi de düşünmek, bilgi ve bilimi sevmektir.

Felsefi nefis ile yalvaçsal nefsin görevi birdir. Bunların görevi, vahiy ve ilham almak; etkin akılla birleşmek; gerçekten ayrılmış olan nefisleri gerçeğe, doğru yola ulaştırmak; bunları, yapılması gereken en güzel şeyleri yapacak duruma getirmek; yasa ve kurallar koyarak eksik yaratılışları tamamlamaktır.

Bu iki nefis arasında bir fark varsa, o da, felsefi nefste gelecekte haber verme gücü bulunmamasıdır. O nedenle Platon (Eflatun), şeriatların bildirdiği yargıları bir giz olarak kabul eder, bunların üzerinde düşünmez ve neden aramazdı. Aris-

to da şeriatları oldukları gibi kabul ve teslim eder; şeriatlardaki emir ve yasaklarda neden arayanların cezalandırılmaları gerektiğini söylerdi.

Bu nefslerin en yükseği, yalvaçsal nefstir. Bu nefs, bilgi kazanmak için, öncüllere ve tasımlara (*kıyas*) gereksinim duymaz. Nefsleri son derecede eksik olan, hemen hemen hayvanlar derecesinde bulunan insanlar görüldüğü gibi, yetkinliğin son aşamasına yükselmiş, meleklerle yaklaşmış insanların görülmesi de, kesinlikle olanaksız değildir.

Tümel nefse gelince, bu da, kabul edenlerce, etkin akıl çevreninin altında bir basamakta bulunur ki, tikel nefslere vahiy bu nefsten gelir. Melekler bununla aşağı indikleri gibi, temiz ve yüksek ruhlar da bununla yukarı çıkar, yükselirler.

Şunu da söyleyelim ki, nefsin böyle yeryüzünde bitkisel, hayvansal, insani ve diğer basamakları olduğu gibi, aklın da yeryüzündeki insanda özdeksel akıl, yetisel akıl, edimsel akıl, kazanılmış akıl olmak üzere dört derecesi vardır:

1. Özdeksel akıl (*akl-ı heyulanî*): Anlaşılırları kavramaya özgü yetenektir. Çocuklarda gelişmemiş olan kavrama yeteneği buna bir örnek olabilir.

2. Yetisel akıl (*akl-ı bil-meleke*): Tikelleri duyumsama, bunların birleştikleri ve ayrıldıkları noktaları seçme yetenek ve gücüdür.

3. Edimsel akıl (*akl-ı bil-fiil*): Zorunlu bilgilerden kuramsal bilgileri çıkarma yeteneğidir.

4. Kazanılmış akıl (*akl-ı müstefad*): Aklın kavramış olduğu kuramsalları hiçbir zaman yitirmeyecek ölçüde ilerlemesidir. Bu basamakların ilk üçü, en yetkin aşama olan bu dördüncü basamağın araç ve nedenleri, hazırlık aşamalarıdır.

Varlıkta “akıl” ve “nefs” basamaklarından sonra, yukarıdan aşağıya üçüncü basamak olmak üzere, biçim ve biçimin taşıyıcısı olan özdek (*heyula*)³ basamakları gelir ki, bunlar, Ay altı evrenindeki varlıkların en eksik ve en ilkel basamaklarıdır. Cisimler, bu biçim ve özdeğin bileşiminden oluşmuşlardır. Her ne kadar tözleri, göklerin biçimlerini yüklenmiş iseler de, onların düzen-

3 Heyula, Yunanca bir sözcüktür, asıl demektir. Örneğin mermerden yapılmış bir heykelin aslı ve heyulası mermerdir.

leri değişmezdir, yerleşiktir. Ay altı evreninde bulunan öğelerin biçimleri, değişmez ve yerleşik olmadıklarından, bunların basamakları, gök cisimlerinden aşağıdır. Yukarıdan aşağıya doğru, birden bir çıkarak inen varlık yayının en aşağı ve en son basamağı, öğelerin maddeleri olan biçim ve özdektir. Doğa evrenine düşmüş olan varlıklar, buradan yeniden yükselmeye başlarlar. İniş yayı burada sona ermiş, buradan çıkış yayı başlamıştır. Özdeğin burada almış olduğu ilk biçim ve ilk yetkinlik dört öğedir: su, hava, ateş ve toprak.

Bu ilk yetkinlikten sonra özdek, dört öğe aracılığıyla maden; birleşme yasası üzere, özdek ve maden aracılığıyla bitki; sonra yine bu üç araçla hayvan; daha sonra bu dört araçla insan biçim ve yetkinliğine ulaştı. Böylece insan, doğa evreninin zirvesine yükseldi. Doğa evreninde, insandan daha yüksek ve daha yetkin bir basamak yoktur.

Buna göre, evren, “akıl”dan başlamış ve “akıl” ile yetkinliğine kavuşmuştur.

Bundan sonra, insanın yükselmesi, bilgi ile özdeşleşerek salt bilgi kesilmesi ve kazanılmış akıl derecesini bulup etkin akılla birleşmesiyle gerçekleşir.

Eski ruhbilimciler, insandaki dış duylardan başka, beş de iç duyu kabul ederlerdi. Bunlar bellek (*hafıza*), sezgi (*vahime*), imgelem (*muhayyile*), anımsama (*müzekkire*) ve düşünme (*müfekkire*) idi. Bu beş duyu, bir ortak duyuda (*hiss-i müşterek*) birleşirdi.

II

Doğu’da ilk kez simgesel ve felsefi öykü yazan kişi İbn Sina olduğu gibi, eski Yunanlılar tarafından bu tarzda yazılmış bir öyküden kitaplarında ilk söz etmiş olan da, yine bu filozofumuzdur.

Arapların ünlü çevirmenlerinden Huneyn bin İshak tarafından Yunancadan⁴ Arapçaya çevrilmiş olan bu öykü, *Salaman ve*

4 Bu öykünün Yunanca aslı henüz bulunamamıştır.

Absal'dır. Köprülü Kütüphanesi'ndeki 868 sayılı mecmuada görüldüğü üzere, bu öykünün Türkçesi şöyledir:

Tufandan önceki tarihlerde, Hıraklı oğlu Hermanus el-Sofestiki⁵ adında bir kral vardı. Mısır, Yunan toprakları ve deniz kıyısına kadar bütün Rum ülkesi, bunun elinde idi. Mısır'daki Ehiram denilen büyük yapıları ve yüz binlerce yılın eskitemediği ve eskitemeyeceği tıslmaları, büyüleri yapan da bu kraldı. Kendisi pek çok bilimi öğrenmiş, gökteki yıldızların yeryüzündeki nesneler üzerindeki etkilerini bilen, nesnelerin güçlerinden ve tıslmalarından haberdar olan bir insandı. Arkadaşlarından İklirkolas el-İlahi⁶ adındaki bir kişi, bu kraldan bütün gizli bilimlerini öğrenmişti. İklirkolas, Sarikon denilen mağarada tam bir devir çilede kalmıştı. Sürekli oruç tutar, yalnız kırk günde bir, bir kez, otlarla oruç bozardı. Bunun yaşı üç devreye ulaşmıştı. Hermanus, İklirkolas aracılığıyla, bütün yeryüzünü kendisine bağlamıştı.

Hermanus'un dünyada tek bir derdi vardı. O da, çocuğu olmamasıydı. Bundan dolayı İklirkolas'a yakını dururdu. Bu kralın çocuğunun olmama nedeni, kendisinin kadınlara ilgi duymaması, bunlarla birlikte bulunmaktan hoşlanmaması idi. Bu kral, üç devir kadar yaşamış olmakla birlikte, aklının çokluğundan ve yaşamının değerini bilmediğinden, hiçbir kadınlı ilişki kurmamıştı. Ama, ülkesine ve bilgisine vâris olacak bir çocuğa gereksinimi vardı. Bunun için, yıldızların en uygun konumda bulundukları bir zamanda, yeryüzünde yapılacak bir tıslım üzerine, güzel bir kadınlı cinsel ilişkide bulunması ve bu yolla, bir erkek çocuğa sahip olması gerekti.

Kral, bunu bilmesine karşın, kadınları değersiz görmesi ve iç yüzlerinin bozukluğu nedeniyle, hiçbir kadınlı ilişkide bulunmaya dayanamıyordu.

Filozof İklirkolas, buna çözüm olmak üzere şöyle bir önlem aldı:

Yıldızlara bakılarak uygun bir konum gözetilecek ve kralın

5 Etkin akıl.

6 Etkin akla yukarıdan gelen tecelli.

spermli Yebruhü's-Sanem⁷ içine konulacak, bu Yebruhü's-Sanem, çocuk olması için, en uygun bir çevre içinde, bu filozofun çabası ve düşünce gücüyle denetlenecek, yetiştirilecekti.

Bu uygulama sonunda, tam ve olgun bir insan yavrusu doğdu. Şimdi, bunu emzirecek bir kadına gereksinim vardı. On sekiz yaşlarında güzel bir kız, çocuğun sütanası oldu. Çocuğa Salaman⁸ adı konulmuştu. Bu genç ve güzel kızın adı da Absal'dı.⁹ Bu kız, çocuğu emziriyor; çocuk, günden güne büyüyordu.

Kral Hermanus, nefret ettiği kadınlarla ilişki kurmadan böyle bir çocuğa sahip olmaktan son derece memnun oldu. İklikolas'a bir ödül vermek istedi. İklikolas, ateşin yakamayacağı, suyun yıkamayacağı bir yapı kurması konusunda kendisine yardım etmesini istedi. Çünkü İklikolas, tufan olacağını biliyordu. Bilimsel yasaları saklamak için, böyle yanmaz ve yıkılmaz bir yapıya gereksinimi vardı. Bu yapının içindeki şeylere yalnız filozofların ulaşabilmeleri için, kapıyı gizli yapacak ve yedi katlı olacak bu yapının her katının arası, tam iki yüz kulaç yükseltilecekti. Çünkü kendisi de tufan sırasında bu yapıya sığınacaktı.

Kral, biri İklikolas'a, biri de kendisine olmak üzere, böyle iki yapının yapılmasını rica etti. Kral, kendisi için yapılacak yapıya hazinelerini ve bilimlerin yasalarını koyacak, ölümünde de bu yapı, kendisine mezar olacaktı.

Filozof, "Ehram"ların yerlerini ölçtü, altlarına, günlerce yol almayı gerektirecek uzun labirentler açtırdı. Gerekli araçlar hazırlandı ve her gün yedi bin işçi çalıştırılarak yapılar tamamlandı.

Emzirilme zamanı geçtikten sonra kral, Salaman'ı sütanasından ayırmak istedi. Ama çocuğu, alıştığı sütanasından ayıramadılar. Ayırmak istedikleri zaman ağlıyor, haykırıyordu.¹⁰

Kral, erginlik çağına kadar, çocuğun kızla birlikte kalmasına izin verdi. Çocuk erginlik yaşına gelince, kıza olan sevgisi art-

7 İnsan biçimine benzeyen bir köktür ki birbiriyle kuşaklaşan iki insan biçimin-
dedir. (Kamus çevirisi)

8 Düşünen ruh.

9 Düşünen ruhun özel kullanım aracı olan bedensel ve hayvansal güç.

10 Nefsin bedensel tatlılara eğilimi.

tı. Kızı seviyor, bütün zamanlarını sevgilisi ile geçiriyor, kralın hizmetinde bulunamıyordu.

Bir gün kral, oğluna şöyle bir konuşma yaptı:

“Sevgili oğlum! Benim dünyada senden başka oğlum yoktur. Biricik oğlum sensin. Şunu bilmelisin ki, kadınlar insanı avlar, kötülük çukuruna düşürürler. Onlarla düşüp kalkanlar esenlik bulamazlar. Bunlardan birine gönlünü kaptırırsan, aklın çalışmaz, gözlerin görmez olur. Böyle bir harekette bulunmak, ben-
ce, akılsızlıktan başka bir şey değildir.

“Oğulcağızım! Yol ikidir. Biri, aşağıdan yukarı çıkmak; diğeri de, yukarıdan aşağı düşmektir.

“Sana bu konuda bir örnek vereyim:

“Kapımızda bulunanlardan birisi adaletle, hakla hareket etmezse, yanımızda bir mevkie sahip olabiliyor mu? Ama adaletle, hakla hareket ederse, her gün bize biraz daha yaklaşmış olmaz mı? İnsan da böyledir. İnsan adaletle hareket ederek bütün ışıklara baskın olan ışıklar evrenine yaklaşmak için, yardımcıları olan bedensel güçlerini akıl yolunda yürütürse, bir süre sonra, o evrene ulaşma konusunda bir yol almış olur. Bu ilk yolu almış olmanın belirtisi, herhangi bir kimsenin gözünde, aşağı evrendeki işleri eleştirecek ölçüde ışık ortaya çıkmamasıdır.

“Bundan sonra, yolun ortasına gelmiş ya da orta yola ulaşmış olan kimse, aşağı evrene durmadan gelen ışıkları görebilecek dereceye yükselmiş olur.

“En son ve en yüksek basamağa yükselmiş olan kimse, varlıkların gerçekliklerini görmüş, öğrenmiş, bunların gerçekliklerine ermiş, adalet ve hak doğrultusunda bunlar üzerinde tasarruf yapma hakkını kazanmış olur. Sana şunu söylerim ki:

“Eğer sen, senin her sevdiğini kabul eden ve her istediğini yapan bir kadına sahip olmak istiyorsan, buna olanak yoktur. Eğer iman yoluna girmek ve güvenlik içinde bulunmak istiyorsan, bu Absal faciresinden¹¹ kendini kurtar, koru...

11 Hayvansal güçleri simgeleyen Absal’a kötülüklerin yüklenmesi, herhangi bir düşünen ruhtan ayrıldıktan sonra, bu gücün maddesine başka bir düşünen ruhun ilişmesi nedeniyle, çeşitli erkeklerle ilişki kuran kadınlara benzemesi yönüyledir.

“Senin ona gereksinimin yoktur. Onunla düşüp kalkmaktan, sana yarar gelmez. Sen, bu evrenin giysilerinden soyun; ben sana yüce evrenden bir kız alayım. O, seni sonsuz birliğine ulaştırır; aynı zamanda, Tanrı da senden hoşnut olur...”

Salaman, Absal’ı şiddetle sevdiğinden, babası kralın bu öğütleri kulağına girmediydi. Evine döndüğü zaman, kralın dediklerini Absal’a anlattı ve ne düşündüğünü anlamak istedi.

Absal, Salaman’a şunları söyledi:

“Onun sözlerine kulak asma... O, bir düşten oluşan kimi asılsız vaatlerle senin zevklerini engellemek istiyor. Ben, senin istediğin her şeye sahibim. Senin hoşuna gidecek her şey, bende var... Bütün isteklerin ve istediklerin bende bulunuyor. Eğer sende akıl ve önlem gücü varsa, bu dediklerimi krala açıktan açığa söylemeli, bizim birbirimizden ayrılamayacağımızı bildirmelisin...”

Absal’ın bu sözlerini duyan genç Salaman, bunları, babasının veziri Hernus’a söyledi.

Bu sözler kendisine bildirilen kral, bundan büyük bir üzüntü duydu ve oğlunu huzuruna çağırıp şu şekilde, ikinci bir öğütte bulundu:

“Sevgili oğlum!

“Bir filozofun dediği gibi, yalana inan olmaz ve açgözlü insan krallığa ulaşamaz. Kadınlara uyan kimseyi de yıkımdan kurtarmanın bir yolu yoktur.

“Sen henüz gençsin... Çocuksun... Sana verdiğim öğütlerin yararları senin içindir. Bunlarda beni ilgilendiren bir şey yoktur.

“Ben tam üç devre yakın yaş yaşadım ve yeryüzünün her tarafına sahip oldum. Yıldızların çoğunun konumlarını gözledim, bunların etkilerini ve sonuçlarını gördüm. Eğer benim kadınlara eğilimim olsaydı, onlarla uğraşmak benim elimdeydi. Ama onlarla uğraşmak, insanı iyiliklerden alıkoyacağı için, o yana hiç yanaşmadım. Eğer sen, kendini kadınlardan bütünüyle çekemeyeceksen, hiç değilse, filozoflardan yararlanmak için bir zaman ayır...”

Çocuk bunu kabul etmiş ve geceleri ders almaya başlamıştı. Ama bu zamanlardan artan zamanlarını, Absal ile birlikte, oyun ve eğlence ile geçiriyordu.

Kral, oğlunu tümüyle kurtarmak için, filozoflarla, Absal'ın öldürülmesi konusunu görüştü. Veziri Hernus, bu danışmada şunu söyledi:

“Ey hükümdar!

“İnsanın, yapamayacağı bir şeyi yıkmaya kalkışması, yakışsız bir davranıştır. Çok iyi bilirsiniz ki, gökten inen oklara hiç bir şey siper olamaz. Mazlumun hakkı zalimden, mahkûmun hakkı hâkimden alınır. Şimdiye kadar, bütün ömründe yapmamış olduğun böyle bir işi yapacak olursan, saltanatının yıkılmasından, aynı zamanda, melekler arasına girme olanağını kaçırmandan korkarım... Absal'ı öldürme yoluna gitmeyip Salaman'a öğüt vermeli ve ona Absal'ı kendiliğinden bıraktırmalısın.”

Bu tartışmayı ve Hermanus'un dediklerini Salaman'a yetiştirenler oldu.

Salaman, yine Absal'dan ne diyeceğini ve kralın elinden nasıl kurtulacaklarını sordu.

Mağrip denizinin arkasına kaçarak¹² orada oturma kararını verdiler ve firar ettiler. Kral bunların kaçtıklarını öğrendi. Kralın üzeri tılsımlı, altından iki flütü vardı. Bunların üzerindeki yedi delikten hangisini öttürürse, yedi iklimden birinde olan biteni öğrenir, orada istediğini yapardı. O iklimde bulunanlar da, kralın kendilerini öğrendiğini anlardı.

Kral, herhangi bir iklimde bulunan kimselere bir ceza vermek isterse, flütteki deliklerden onlara ait olan deliğin üzerine biraz kül koyar ve bunu üfleyerek istediği kimseleri yakardı.

Kral bu flütü eline aldı. Flütü öttürüp Salaman ve Absal'ın bulundukları yeri gördü. Bunları, bu gurbet bucağında, kötü bir sıkıntı ve acı içinde buldu. Durumlarına acıdı. Gereken şeylerin verilmesini buyurdu ve ikisini de kendi durumlarına bıraktı.¹³ Kral, oğlunun kendiliğinden doğru ve gerçek yola dönmesini bekliyordu. Bir süre bekledi. Çocukta bir uyanma göremeyince öfkelenildi. Bildiği bilimler yardımıyla, bunların ikisinin de cinsel duygularını iptal etti. Birbirlerini sevmeleri ve birbirleri-

12 Gerçekten uzak, geçici şeylerle uğraşma.

13 Bunların kral tarafından bir süre kendi hâllerine bırakılmaları ve birbirlerini istedikleri hâlde birleşememeleri, yaşlandıktan sonra beden güçlerinin zayıflamasına karşın nefsin eğilimlerinin sürmesi.

ni istemelerine karşın birleşmemeleri nedeniyle, büyük bir acı çekmeye başladılar.

Salaman, bu durumun, kralın kendilerine duyduğu büyük öfkenin bir sonucu olduğunu anladı. Kalkıp, özür dilemek ve bağışlanmalarını istemek üzere kralın kapısına geldi.¹⁴

Kral, çok sevdiği oğlunun öne sürdüğü bağışlatıcı nedenleri kabul etti. Ama, Absal faciresini istemiyordu.

Çünkü, gönlüne egemen olduğu sürece, Salaman'ın tahta geçmesi mümkün olamazdı. Krallık, tam anlamıyla irade özgürlüğünü, düşünce bağımsızlığını gerektirirdi. Absal onun yakasını bırakmadığı, onun ayağını eline geçirmiş olduğu için, Salaman'ın yakasını ve ayağını onun elinden kurtarıp tahta oturması olası değildi. Bundan da şu çıkıyordu: Düşünce ayağına Absal'a duyduğu sevgi eli yapışmışken, Salaman'ın, gönül merdiveni ile gök katına çıkması olanaksızdı.

Kral, Absal'ın Salaman'ın ayağından yakalamasını ve Salaman'ın bundan kendini kurtarmaya çalışmasını buyurdu. Bunlar, tam bir gün bu durumda kaldılar. Salaman, kendini Absal'ın elinden kurtaramadı. Bu günün gecesinde, bu durumlarına son verdi. Bunlar, el ele tutuşarak kendilerini denize atılar.

Kral, düşünce gücüyle bunları izliyordu. Suyun ruhsallığına, Salaman'ın korunmasını buyurdu. Yanındaki adamlardan kimilerini de, su tarafından korunan Salaman'ın salimen sudan çıkarılmasıyla görevlendirdi. Absal ise suda boğuldu.¹⁵ Salaman, Absal'ın boğulmuş olduğunu duyunca, üzüntüsünden ölüm derecesine geldi. Absal'ı sonsuza değin yitirmiş olmasından, deliye döndü.

Kral, biricik oğlunun kurtarılması konusunda, Kalmikolas adlı vezirinden yardım istedi. Bu vezir, genci kurtarmayı üzerine aldı. Onu yanına çağırdı. Absal'a kavuşmak isteyip istemediğini sordu.

Salaman, hayatta Absal'la birleşmekten başka bir amacı olmadığını söyledi.

14 Temelsiz ve geçici işlerle uğraşmaktan pişmanlık duymak ve bunlardan uzaklaşarak yetkinlik kazanmaya yönelmek.

15 Bunların el ele vererek denize atılmaları ve Salaman'ın kurtulup Absal'ın boğulması, ölümden sonra ruhun sürmesi ve bedeninin yok olmasıdır.

Kalmikolas, Salaman'a amacına ulaşma yolunu şöyle anlattı:
"Seninle Sarikon mağarasına gideceğiz. Sen ve ben, orada, kırk gün dua edeceğiz. Bu şekilde Absal'a kavuşacaksın."

Salaman, Kalmikolas ile Sarikon mağarasına gitti. Kalmikolas, burada Salaman'a üç tavsiyede bulundu:

"1. Burada benden hiçbir durumunu saklamayacaksın. Her ne görürsen, bana söyleyeceksin. Çünkü hastalık hekime iyi anlatılmazsa, tedavi zorlaşır.

"2. Tamı tamına Absal gibi giyineceksin. Aynı zamanda, ben ne yaparsam, sen de onu yapacaksın. Yalnız ben, kırk günün tümünde, hiç bozmadan oruçlu bulunacağım; sen ise yedi günden yedi güne oruç bozacaksın.

"3. Bütün yaşamının sonuna kadar Absal'dan başka bir kimseyi sevmeyeceksin; başka bir kimseye âşık olmayacaksın. Onun aşkından başına neler geldiğini gördün..."

Salaman bu tavsiyeleri kabul etti.

Kalmikolas, Zühre'nin¹⁶ dualarını okuyor ve günler, Zühre'ye özgü dua ve namazlarla geçiyordu.

Salaman, bu günlerde Absal'ı görüyor, onunla konuşup görüşüyordu. Daha sonra bunları, birer birer Kalmikolas'a söylüyor ve sevgilisi Absal'ı kendisine gösterdiğinden dolayı, filozofa teşekkürler ediyordu.

Kırkıncı gün oldu. Bu son günde bütün güzellerin ve güzelliklerin üstünde bir güzellikle Zühre kendisini gösterdi.

Salaman, Absal'ı unuttu. Çok büyük ve şiddetli bir sevgiyle Zühre'yi sevdi.¹⁷ Kalmikolas'a, artık Absal'ı istemediğini, çektiklerini düşünerek ondan nefret ettiğini, yalnız Zühre'yi sevdiğini ve bundan sonra yalnız Zühre'yi seveceğini söyledi.

Kalmikolas Salaman'a, yaşamının sonuna kadar Absal'dan başka kimseyi sevmeyeceğine ilişkin söz vermiş olduğunu anımsattı; bu kadar sıkıntı çekerek dualarının kabul edileceği güne ulaşmış, kendisinin Absal'la birleşeceği gün gelmişken, böyle, şart ve tavsiyelere aykırı davranmamasını söyledi.

Salaman, Kalmikolas'a yalvararak kendisini Zühre'ye kavuşturmasını istedi. Kalmikolas, genci, Zühre'nin ruhsallığına bo-

16 Güzellik, aşk ve kösnüllük tanrıçası.

17 Aklı olgunluklarla huzur duymak.

yun eğdirdi. Salaman, her istediği zaman Zühre ile buluşuyor ve isteklerine kavuşuyordu. Bu durum, bir zaman devam etti. Bir süre sonra, Zühre'ye olan sevgisi azaldı, yavaş yavaş, gönlünde ona duyduğu şiddetli tutku yok oldu. Aklı yerine geldi; kendisini bilgelik ve krallık mevkiinden aşağı indiren, oyun ve eğlence çukurunda bırakan aşkın çekiminden kurtuldu; gözlerindeki perde sıyrıldı.

Salaman'ın babası kral, veziri Kalmikolas'ı, oğlunu sağaltmayı başarmasından dolayı kutladı ve kendisine pek çok teşekkür etti.

Salaman tahtına oturmuş, bilgeliği elde etmiş ve davet sahibi olmuştu.¹⁸

Krallığı sırasında, pek çok görülmemiş, şaşırtıcı olaya tanık oldu.

Salaman, başından geçen bu öyküyü, yedi altın levhaya yazdırdı. Yedi altın levhaya da, yedi yıldıza ait duaları yazdırdı ve bunları babasının ehramdaki¹⁹ mezarının başına koydurdu.

Eflatun bilgisi, bilgeliği yardımıyla bu ehramdaki bilim yazarlarını öğrenmişti. Ama zamanının kralları, kendisine, bunları açma izni vermediler. O da, bunları açmayı, öğrencisi Aristo'ya öğütledi.

İskender, Aristo'dan biraz bilgelik dersi almıştı. Mağribe doğru giderken, Aristo da kendisiyle yola çıktı. Hep birlikte ehramın önüne geldiler. Aristo, hocası Eflatun'un kendisine öğrettiği yolla ehramın kapısını buldu; buradaki şeylerden yalnız altın levhaları aldı. Böylece, bunlarda yazılı olan Salaman ve Absal öyküsünü gün ışığına çıkardı. Ehramın kapısını yeniden kapattı. Bu altın levhaların sonunda Salaman'ın dilinden şu cümleler yazılıydı:

"Bilgiyi ve krallığı, yetkin ve tam olan yücelerden iste... Eksikliler, yalnız eksiklikleri verebilirler!.."

* * *

18 Gerçek yetkinliğe ulaşmak.

19 Zamanın etkilerine karşı yerinde duran, zamanın dışları kendisini kemiremeyen ehram, madde ve biçimdir.

Nasîreddin Tusî de (ö. 1273) İbn Sina'nın *İşarat*'ına yazdığı yorumda (İstanbul Devlet Basımevi baskısı, s. 376) *Salaman ve Absal* öyküsünün bu biçimini kısaca yazdıktan sonra,²⁰ İbn Sina'nın *Salaman ve Absal* öyküsünü de²¹ kısaca şöyle anlatır:

Salaman²² ile Absal²³ iki kardeşiler. Absal, Salaman'ın küçüğüydü ve ağabeyi tarafından büyütülmüş, eğitilmişti. Genç ve güzel olan Absal, aynı zamanda yetenekli, yazar, bilgin, namuslu ve yiğitti. Salaman'ın eşi²⁴ ona âşık olmuş²⁵ ve kocasının onun kendileriyle birlikte yaşamasını istemişti.

Salaman, kardeşinden bunu rica ettiyse de o, kadınlarla birlikte bulunmaktan hoşlanmadığı için, kabul etmemişti. Salaman, kardeşi Absal'a, eşinin annesi yerinde olduğunu söyleyerek ricasını tekrar etmiş ve kabul ettirmişti.

Bunlar, birlikte oturmaya başladılar. Bir süre sonra Absal'a aşkını bildiren kadın, onun kendisine uymayacağını anlayınca,

20 1414'te doğarak 15. yüzyılı bilgi ve kültürünün ışıklarıyla aydınlatan Abdurrahman Câmî. Bu büyük bilgin ve şair tarafından da bir *Salaman ve Absal* yazılmıştır. Mesnevi biçiminde yazılmış olan bu yapıt, Câmî'nin ve genellikle İran edebiyatının en özgün bir ürünüdür. *Yusuf ve Züleyha*, *Leyla ile Mecnun* öykülerinin benzeri varsa da, *Salaman ve Absal*'ı İran edebiyatına ilk kez Câmî getirmiştir.

Akkoyunlulardan Uzun Hasan'ın oğlu Yakub Bey (hükümdarlığı 1478-1488) adına yazmış olduğu yapıtında Câmî de *Salaman ve Absal*'ın bu şeklini yazmıştır. Yalnız burada, Kral Hermanus'un elindeki altın flüt yerine, bütün dünyayı gösteren bir ayna bulunuyor. Bundan başka, Salaman ile Absal'ın el ele vererek kendilerini atmış oldukları deniz yerine, burada, ateş vardır. Bunlar, kendilerini denize değil, ateşe atarlar. Câmî'nin son derece güzel talik bir yazıyla yazılmış olan bu *Salaman ve Absal*'ı 1926'da taş basmasıyla Tahran'da basılmıştır. 1850'de aslı ve Hayyam'ın rubailerinin çevirmeni Fitzgerald tarafından kısaltılarak İngilizceye nazmen çevirisi 1854'te Londra'da basılmıştır. 1531'de ölen Lamiî tarafından da Türkçeye aktarılmıştır.

21 İbn Sina'nın da bir *Salaman ve Absal*'ı vardır. Gerçi bunu, İbn Ebi Useybia'nın *Tabakat*'ında andığı Cüzcanî'nin naklettiği listede göremiyorsak da, Nasîreddin Tusî, *İşarat* yorumunda (s. 376) kendisinin gördüğü Cüzcanî listesinde bu *Salaman ve Absal*'ın bulunduğunu söylüyor.

22 Düşünen ruh.

23 Kazanılmış akıl derecesini bulmuş kuramsal akıl.

24 Kösnü ve öfke güçlerinin etkisi altında olan ve insanın kendisiyle birleşmiş olan güçler.

25 Bu gücün, geçici isteklerini elde etmek için, insandaki bedensel güçlere ege-men olduğu gibi, akıl gücüne de egemen olmayı istemesi ve ona boyun eğdirme eğilimi.

ileride eline geçirebilmek umuduyla, kız kardeşiyle²⁶ evlendirme yolunu tuttu.²⁷ Kız kardeşine, Absal'ın yalnız kendisinin olmayacağını söyledi. Absal'a da, kız kardeşinin utangaç olduğunu söyleyerek birbirlerine alıncaya kadar onunla konuşmaması ve gündüzleri onun yanına gitmemesi uyarısında bulundu.

Gerdek gecesi, bu kadın, karanlıkta kız kardeşinin yerine yatarak Absal'ı yatağına aldı. Beklemeye de dayanamayarak hemen göğsünü Absal'ın göğsüne koymaya başladı.

El değmemiş kızlardan beklenilmeyecek bu davranış, Absal'ı kuşkuya düşürdü. Gerdek bulutlu bir geceye rastlamıştı. Absal, çakan bir şimşeg'in²⁸ aydınlığında kadını gördü ve derhâl iterek oradan²⁹ çıktı, kadından uzaklaşmak istedi.

Absal, bu kadından tümüyle uzaklaşmak için, kardeşi Salaman adına asker topladı. Sahip olduğu güçle, yeryüzünün her yanını ele geçirdi.³⁰ Öyle ki, dünyada bütün yeryüzünü ilk kez tümüyle elde etmiş, yeryüzünün gerek doğu, gerek batı tarafını ele geçirerek ilk kez Zülkarneyn³¹ olan kimse olmuştu.

Absal, yeniden yurduna döndüğünde, ağabeyinin eşinin kendisini unutmış olacağını sanıyordu. Oysa kadın unutmamıştı. Absal'a yine eski aşkını dile getirdi ve boynuna sarılmak istedi. Bu sıralarda ülkeye düşmanlar saldırmıştı. Salaman, kardeşi Absal'ı asker üzerine başkomutan yaptı.

Kadın, komutanlara birçok mal dağıtarak Absal'ı savaş alanında yalnız bırakmalarını sağladı.³² Absal, kanlar içinde, ya-

26 Edimsel akıl denilen ve kuramsal akla boyun eğen edimsel güç.

27 İnsanı kötülüğe yönlendirme derecesinde kalmış olan nefsin (*nefs-i emmare*), kendi aşağılık isteklerini yüce ve gerçek amaçlar diye göstererek aldatıcılık yapması.

28 Aşağılık ve bayağı işlerle uğraşanlara Tanrı tarafından kimi zaman gösterilen ışıktır. Tanrı o ışıkla bu kimseleri kendisine yöneltir, çeker.

29 Aklın mensup bulunduğu evrene ilgi ve yönelimi, bayağı ilgi ve isteklerden yüz çevirmesi.

30 Nefsin, kuramsal güçle, bütün yüksek evrenlere ulaşarak sonunda tanrısal evrene erişmesi ve edimsel güçle beden gereksinimlerini; uygarlık, toplum, politika, aile işlerini en doğru ve iyi biçimde yoluna koyması, düzenlemesidir.

31 İki çevrene, doğuya ve batıya; nefsin gerek kuramsal, gerek edimsel güçlerine sahip olarak tanrısal evrene yükselmesi ve insanlık evreninin bireysel ve toplumsal bütün işlerini en doğru biçimde çözümlemeyi başarmasıdır.

32 Tanrısal evrene yükselince, insandaki duyum, imge ve sezgi güçlerinin eksilmesi ve bu tanrısal evrenle bir ilişkileri bulunmadığından, bu güçlerin, kesin-tiye uğramaları.

ralı olarak düşmanın eline geçti. Ama öldüğü sanılarak öylece bırakıldı. Böyle tek başına, kanlar içinde yatan Absal'a vahşi bir hayvan memesinden süt verdi.³³ Bu şekilde gündün güne iyileşmeye başlayan Absal, sonunda ayağa kalkarak kardeşine yetiştirdi.³⁴

Ağabeyi dört bir yandan düşmanca kuşatılmıştı. Büyük bir acı ve sıkıntı içindeydi. Kardeşini yitirmesi nedeniyle de son derece üzgündü.

Absal, topladığı askerle ağabeyinin düşmanlarını yendi, kumandanlarını esir aldı. Ağabeyini kurtararak onu yeniden krallık tahtına oturttu.

Salaman'ın karısı, Absal'ın aşçısı³⁵ ve sofraya hizmetçisi³⁶ ile işbirliği etti, Absal'ı zehirleterek öldürttü.³⁷ Bilgin ve değerli kardeşinin ölümünden üzülen Salaman, elinde bulunan krallığı, politikacı dostlarından birine bırakarak³⁸ olan biten olayların gerçeğine ulaşma amacıyla Tanrı'ya yöneldi ve O'na yaktı.

Her şeyin gerçekliği kendisine esin yoluyla bildirilen Salaman eşini, kardeşinin aşçısını ve sofraya hizmetçisini öldürdü.³⁹

Doğu'da felsefi ve simgesel öykü yazma geleneğinin temeli olan Salaman ve Absal'dan esinlenen ve bu tarzda öykü yazan, bundan yapıtlarında söz eden ilk kişi İbn Sina olmuştur.⁴⁰ Bu öykünün yukarıda göstermiş olduğumuz ikinci biçimi İbn Sina'ya bağlanmaktadır. *İşarat*'taki sözlerine de öykünün bu biçimi uygundur. Yalnız bilemediğimiz, bu ikinci biçimin İbn Sina tarafından yazılıp yazılmadığıdır. Bildiğimiz bir şey varsa o da, İbn Sina'nın bu Salaman ve Absal'dan esinlenerek *Hay bin Yakzan*'ı yazmış olduğudur.

33 Bu evrenden ayrı, başka bir evrenden kendisine yetkinlik verilmesi.

34 Aklın, bedeninin yönetimini eline alarak işlerini düzenlemesi.

35 Öfke gücü.

36 Kösnü gücü.

37 İnsanın yaşlılık döneminde uğradığı güçsüzlük sırasında, aklın, öfke ve kösnü güçlerine yenik düşerek kötülükleri buyuran nefse yenilmesidir.

38 Nefsin beden yönetiminden tümüyle el çekmesi.

39 Nefsin, ömrün sonunda öfke ve kösnü güçlerini tümüyle düşürmesi ve bu güçlerin sıfıra inmesi. (Bu açıklamalar, Nasîreddin-i Tusi'nin *İşarat* yorumundan alınmıştır.)

40 *İşarat*, dokuzuncu nemat, makamatü'l-arifin, s. 198-199, Leiden 1892.

Hay bin Yakzan'ı burada bırakarak deriz ki:

İbn Sina'nın *Hay bin Yakzan*'ını İbn Tufeyl (ö. 1186) izlemiş ve İbn Sina'dan esinlendiğini söyleyerek kendisi de bir *Hay bin Yakzan* yazmıştır.⁴¹

İbn Tufeyl'den sonra, yine İbn Sina'dan esinlendiğini söyleyen Şehabeddin Sühreverdi (ö. 1191) gelir.

Doğu'nun felsefe göğünde bir yıldız gibi parlamış, ama çok sürmeden yine bir yıldız gibi sönmüş olan bu mazlum filozof, *El-Gurbetü'l-Garbiye*⁴² adlı yapıtını yazmıştır. Bunun özeti de şöyledir:

Kardeşim Asım⁴³ ile Maveraünnehr'den⁴⁴ Yeşil Deniz⁴⁵ sahilinde kuş avlamak için Mağrib⁴⁶ ülkesine gidince, ansızın, halkı zulümle ünlenmiş bir köye düştük.⁴⁷

Bu köy halkı, Yemenli Âlim'in oğlu Hâdi⁴⁸ adıyla tanınan kişinin çocuklarından olan bizim, böyle ansızın köye geldiğimizi haber alır almaz, çevremizi aldılar ve bizi demir bukağılara vurup dipsiz bir kuyuya⁴⁹ hapsedtiler.

Bu kuyunun yukarısında, çok sayıda burcu olan bir köşk⁵⁰ vardı. Akşamları soyunarak⁵¹ bu köşke çıkabiliyorsak da, sabahları, yine kuyunun dibine inmek zorundaydık. Bu kuyunun

41 Babanzâde Reşid tarafından Türkçemize çevrilip 1923 yılında *Mihrab* dergisinde tefrika edilmiş (sayfa 89'dan başlar) olan bu yapıtın 1671'de Latince çevirisi çıkmış, 1783'te Doğa Adamı adıyla Almanca çevirisi yayımlanmıştır. 1907'de Haynak tarafından da Rostoch'ta yayımlanmıştır. İngiliz yazarlardan Daniel Defoe, *Robinson Crusoe* adındaki yapıtında *Hay bin Yakzan*'ı örnek almıştır.

İbn Tufeyl'in bu yapıtında Hay bin Yakzan'ın yalnız kişisel düşünce ve buluşlarıyla evrenin gizlerini ve teolojinin en derin sorunlarını kendi kendine öğrenebilmiş olması eleştirilmiştir. Defoe da *Robinson Crusoe*'sunda aynı biçimde hareket etmiş ve aynı eleştirileri üzerine çekmiştir.

42 Aşir Efendi-Mustafa Efendi Kütüphanesi, S. 451 ve Râgıb Paşa Kütüphanesi S. 1780. Ayasofya Kütüphanesindeki 7859 sayılı mecmuada da bir parçası vardır.

43 İnsandaki doğal güçler.

44 Yüce evren.

45 Duyulur evren.

46 Özdek evreni.

47 Dünya.

48 İlk türüm.

49 Karanlık evren.

50 Nefsler.

51 Güçler etkilerini yitirdiği zaman, uykuda iken.

dibi, insanın uzattığı elini göremeyeceği denli birbiri üzerine yığılmış karanlıklarla doluydu. Akşamları bu kuyudan köşke çıkıyor ve pencereden uzayı⁵² seyrediyorduk. Yemen korularının güvercinleri, kimi zaman bize o yeşil korulardan haber getiriyordu. Kimi zaman doğunun sağ yanından⁵³ çıkan Yemen şimşeklerini görüyorduk. Kimi zaman da Necid çiçeklerinin kokularını getiren rüzgârlardan mest oluyorduk. İkimizdeki özlem büyüdükçe büyüyordu.

Biz böyle, geceleri köşke çıkararak, gündüzleri kuyunun dibine inerek ve her gün bir türlü özlem içinde çırpınarak zaman geçiriyorduk. Mehtaplı bir gece, bir çavuşkuşu, selâm vererek pencereden içeri girdi. Bize, gagasında, tutsaklıktan kurtulmamız için, sağ vadiden⁵⁴ bir mektup getirdi. Bu mektup bize, babamız Hâdî tarafından gönderilmişti. Buradan kurtulma yollarını birer birer açıklıyor, tanımlıyordu.⁵⁵

Bu tanımlama doğrultusunda harekete geçerek yerlerin, göklerin ve birçok evrenin yollarından geçiyor, hayat pınarına doğru yol alıyorduk. Sonunda babamın Tur-i Sina'daki⁵⁶ tapınağını uzaktan gördüm. Oraya vardım, dağa tırmanıp babamın huzuruna çıktım. Nurunun tecellisiyle yerleri ve gökleri aydınlatmakta olan babamın huzurunda, hayret ve şaşkınlık içinde kalarak önünde secde ettim. Onun parıl parıl parlayan nurundan az daha yok olacaktım.

Uzun uzun ağlayarak hapiste çektiğim acılardan yakındım. Ama o bana, yeniden dönmemin gerekliliğini anlattı. Ne ki, her istediğim zaman kendisine kavuşabileceğimi muştuladı ve şöyle dedi: “Burası Tur-i Sina’dır. Bunun yukarısında babamın,⁵⁷ senin büyükbabanın⁵⁸ meskeni olan Tur-i Sinin vardır. Sen bana göre ne ölçüde aşağıda isen, ben de ona göre o ölçüde aşağıdayım. Bizim, kendisinin baba ve büyükbabası olmayan zata

52 Özdek ve cisimlerin yoğunluğu.

53 Yüce evren.

54 Yüce evren.

55 Buradan aşağıya doğru Sühreverdî, ruhsal yolculuk (*süluk*) sırasında ruhun geçirdiği öznel durum ve olayları nesnel biçimde açıklamakta, bunlara çeşitli dışsal kişilikler vererek anlaşılrlara özgü giysiler giydirmektedir.

56 Felekler feleği.

57 Tümel akıl.

58 İlk türüm.

varıncaya kadar, daha birçok babamız ve büyükbabamız vardır. Biz ve onların tümü, onun köleleriyiz. Nuru ondan alırsınız. Nurların nuru odur. O, nurunun da üstündedir.”

Bu sırada, bilmem ne oldum, havadan aşağı düşüverdim. Ve yine Mağrip ülkesindeki hapis haneye girdim. Bu ayrılık beni hâlâ hıçkırığa hıçkırığa ağılatıyor. Durmadan yalvarıyor, yine o evrene yükselmek için yakarıyorum. Çünkü tanımlayamayacağım, anlatamayacağım bir tattan ayrı düştüm.⁵⁹

* * *

Bundan sonra, bu türde kitap yazanların sonuncusu olmak üzere İbnü'n-Nefis (ö. 1288) gelir.⁶⁰

İbnü'n-Nefis, *Er-Risaletü'l-Kâmilîye*⁶¹ adlı yapıtında, Fazıl bin Nâlık adını verdiği raviden aktararak, yapıtının birinci bölümünde, İbn Tufeyl gibi, Kâmil adındaki bir çocuğu kendinden türetiliyor ve bunu, yine kendi kendine çeşitli bilimlere ulaştırıyor.

Bu yapıtın diğerlerinden bir farkı vardır. Diğerleri, yerde doğmuş olan insanı yukarı doğru çıkararak başlangıca, sonunda etkin akla, ilk türüne (*feyz-i evvel*) götürüyor, onu birleşme ve yetkinlik noktasına yükseltiyorlar. Bu ise, insanı dünyada bırakıyor ve Kâmil'e, kendisinden sonra dünyaya gelecek olan ahir zaman peygamberini keşfettiriyor; Peygamber'in her türlü durumunu, başından geçen bütün olayları, kendi ölçülerıyla değerlendirecek, bunların doğru olduklarını; olmuş, gerçekleşmiş biçimlerinden başka türlü olmalarının doğru olamayacağını önceden bulduruyor, söyletiyor. Bunların ve özellikle Peygamberimizin her durumunun, akıl açısından, tümüyle doğru olduğu-

59 Sühreverdî'nin *Lûgat-ı Muran*'ındaki tavus öyküsü de (sekizinci bölüm) aynı konudur.

60 İbn Sina'nın *Kanun*'unu açıklamış olan bu zatın, herkesten önce kan dolaşımını bulmuş olduğu, son zamanlarda kanıtlanmıştır. 16. ve 17. yüzyıllardaki Servetus ve William Harvey'den önce, 13. yüzyılda yaşamış olan İbnü'n-Nefis'in kan dolaşımını *Kanun* açıklamasının otopsi bölümünde söylemiş olduğunu Muhyiddin Tetavi adında, Almanya'da doktora yapan Mısırlı bir genç, 1924'te yayımladığı tezinde ortaya koymuş ve Mayerhof da bu araştırmayı daha ileri götürmüştür.

61 Bu kitapçık da Aşir Efendi-Mustafa Efendi Kütüphanesi'ndedir (s. 461).

nu; bu nedenle, Peygamberimiz gelmeden önce, insanların nasıl kimseler olmaları ve nasıl hareket etmeleri gerektiğinin akıl yoluyla bilinebileceğini, kendi ölçüleriyle kanıtlıyor. Bundan dolayıdır ki, kitabının tam adı, *Er-Risaletü'l-Kâmiliye fi's-Siyerî'n-Nebeviye*'dir.

Ord. Prof. M. Şerefeddin Yaltkaya

Kardeşlerim!

Hay bin Yakzan¹ öyküsünü yazmam konusundaki ısrarlarınız sonunda direncimi yendi; benim, sizleri sürekli atlatmak, bu önerinizi üzerimden atmak için bağladığım düğümleri çözdü. İşte, bu konuda size boyun eğiyorum. Tanrı'nın yardımıyla...

* * *

Yurdunda oturduğum zamanlarda,² arkadaşlarımla³ çevremizde bulunan bir gezinti yerine⁴ çıkma fırsatı bulmuştum.

Burada dolaşırken gösterişli ve sevimli, muhteşem bir ihtiyar gördük. Yaşı ilerlemiş, üzerinden yıllar geçmiş olmasına karşın çökmemiş, dinçliğini korumuştur. Üzerinde yaşlılığın olumsuz bir etkisi görülüyordu; üstelik ihtiyarlığı, kendisine yaşlılığa özgü bir olgunluk ve güzellik vermişti. O da, bu olgunluk ve güzelliği, en yüksek biçimde gösteriyordu.⁵

1 1174'te İbn Azra tarafından İbraniceye yapılan manzum çeviri 1736'da İstanbul'da basıldı. Bundan başka, düzyazı biçiminde de İbraniceye çevrilerek 1886'da P. D. Kaufmant tarafından Berlin'de yayımlandı.

1110'da ölen şair İbn el-Hebariye tarafından Arapça olarak şiirleştirildi.

Bu metindeki açıklama ve açıklamalar İbn Sina'nın öğrencilerinden, üstadından iki yıl sonra ölen İbn Zila'nın *Hay bin Yakzan* açıklamasından alınmıştır. Bu açıklama, Ayasofya Kütüphanesi'nde 2456 sayılı mecmua içinde vardır. Üniversite Kütüphanesi'nde, Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi'nin yazısıyla 1458 sayılı mecmuada da bulunmaktadır. Mehren'in 1889, 1891 ve 1899 yıllarında fasiküller hâlinde Leiden'de bastırıldığı İbn Sina eserlerinin birinci fasikülünü *Hay bin Yakzan* oluşturur.

2 Bedende bulunduğu ve akli işleri düşünmeye yükselmediği zaman.

3 Bedendeki sezgi, imgelem gibi iç ve dış güç ve duyular.

4 Akli işleri düşünmeye.

5 Etkin akıl.

(İbn Sina, bir Mutezili ile arasında kaza ve kader hakkında geçen tartışmayı anlattığı *Risaletü'l-Kader* yapıtının baş kısmında da maddi bir kişilik verdiği bir ihtiyara Hay bin Yakzan der. *El-Cümanetü'l-İlahiye* III. Ahmet Kütüphanesi, 3355) adlı yapıtında da Hay bin Yakzan'ın, varlık kaynağından ilk çıkan "akıl"

İçimden onunla konuşma, onunla görüşüp tanışma isteği geldi. Kanım kaynadı.

Hemen arkadaşlarımla yanına doğru gittik.⁶

Ona yaklaşıncı, bize kendisi selâm vererek bu konuda öne geçti.⁷ Bizimle son derece güzel ve açık biçimde konuşmaya başladı.

Sözler birbirini açıyordu. Söz, kendisinin kim olduğunu tanımaya, ne iş yaptığını, adını sanını, nereli olduğunu sormaya, öğrenmeye geldi:

“Adım sanım Yakzan (*Uyanık*) oğlu⁸ Hay’dır (*Diri*).⁹

“Beytülmakdis’tenim.¹⁰

“İşim, evrenleri gezmektir.¹¹ Bu gezilerim nedeniyle, bütün evrenin gerçekliğini kavramış, her nesneyi öğrenmiş bulunuyorum. Gezilerim ve öğrenmelerim sırasında, yüzümü sürekli babama, Yakzan’a tutardım.¹²

“O, bütün bilimlerin anahtarını elime vermiş, evrenlerin yollarını göstermiş olduğundan,¹³ iklimlerin ufukları önümde açıldı; tümü, bana bir anda göründü.”¹⁴

Kendisiyle birçok bilimsel sorunu konuştuk. Kendisinden bilginin birçok gizli ve derin yönünü sorup öğrendik.

olduğunu söylemektedir. M. Ş. Y.)

6 İnsanın akli ile etkin akıl arasındaki ilişkiye ve insan aklının etkin akılla birleşerek gizilgüçlükten edimselliğe çıkma eğilimine işaretler. İnsan akli, etkin akılla birleşip ondan ışıklar olarak gizilgüçlükten edimselliğe geçer. Bu da, etkin akla yönelmek ve onun yanına doğru yükselmekle olur. İnsan akli, başlangıçta ancak iç ve dış duyarların yardımıyla etkin akılla birleşebileceğinden, bunlar amaçlanarak “arkadaşlarımla yanına doğru gittik” denilmiştir.

7 Etkin aklın ışıklar ve vergilerini alma yeteneğindeki kimsenin yeteneği etkinleşince, ona tam olarak yönelince, etkin aklın vergilerinin hemen onu olgunlaştıracığına, yetkinleştireceğine ve onu gizilgüçlükten edimselliğe çıkaracağına, çıkardığına işaretler.

8 Varlığının kendiliğinden olmadığını gösterir.

9 Kendisinin soyut akıl olduğunu anlatmaktadır.

10 Kutsal akli evren.

11 Varlık sıralamasında kendisinin altında olan varlıkları bilmek.

12 Bu bilme ve öğrenmenin sınırı, kendisinin üstünde bulunan akılları, bu akıllar aracılığıyla ilk ilke ve nedeni bilme isteği.

13 Düşünmesinin kendi özünden gelmediğini, düşüncelerinin ilk ilkedan geldiğini anlatmaktadır.

14 Bu, etkin aklın ya da ilk aklın bilgisinin zamansal olmadığına, bu bilginin aşamalı olarak öğrenilmeyip bir anda elde edildiğine işaretler.

Söz, feraset bilimine¹⁵ gelmişti. Bu bilimdeki saptamaları, bizim büyük bir hayranlık duymamıza neden oldu. O, bizim bu bilimdeki bilgimizin en son ve yüksek noktasını oluşturan yerden söze başlayarak dedi ki:

“Feraset bilimi, yararları peşin olan bilimlerden biridir. Bu bilim, insanların iç yüzlerini, gizlediklerini hemen ortaya çıkarır. Bu bilime bakarak insanlara karşı nasıl hareket edeceğini, nasıl bir tavır takınacağını belirler; ona göre, gerekirse o adama yaklaşır, gerekirse ondan uzaklaşırın.¹⁶

“Bu bilim şunu gösteriyor: Sende birtakım huylar vardır. Bunların kimi senin yaradılışındandır. Kimi de yaradılışından gelmeyip sende sonradan ortaya çıkmıştır. Eğer sana iyileştirci bir el değerse, seni temizler; sen de temizlenebilirsin. Ama senin önüne bir aldatıcı düşecek olursa, onun ardından yanlış yollara gidersin.¹⁷

“Çevrende bulunan, senden ayrılmayan şu arkadaşlarının, kötü arkadaşlardan olduklarına hiç kuşkun olmasın. Onlardan yakını sıyıramayacaksın; onlar senin başını derde düşüreceklerdir... Eğer yardımına yetişilmezse... Yardımına yetişilirse, onlardan kurtulabilirsin.¹⁸

“Şu, önünde olan yok mu? O, yalancı, uydurucudur. Temelsiz, boş şeyleri birbirine ekler, yakıştırır ve üzerlerini yaldız-

15 Feraset bilimi (*fizyonomi*) ile mantığı kast etmektedir. Çünkü bunların ikisiyle de bilinenlerden bilinmeyenlere geçilir; bilinenler yardımıyla bilinmeyenler elde edilir.

16 Mantıkla yalan gerçekten, doğru eğriden ayırt edilerek düşünce, davranış ve hareketler düzeltildiği gibi, bu bilimden edinilen bilgi ölçüsünde inanç ve edimler de düzeltilir. İnançta doğruluk, edimde gerçeğe uygunluk, bu bilimdeki bilgi oranında gerçekleşir.

17 İnsanın, aldığı iyi eğitim yardımıyla erdem kazanmaya yetenekli duruma gelmesine, kötü eğitim nedeniyle de aşağı düşme tehlikesine işaretler. Yaradılıştan gelen huylar, bilgi ve bilimlere karşı doğal ve yaratılıştan yetenektir. Sonradan ortaya çıkan huylar da mantık yardımıyla kazanılan, edinebilen güçlerdir.

18 Arkadaşlarla insandan, insanın aklından ayrılmayan, insanın aklına aykırı hareketlerde bulunan duyu ve bedensel güçler anlatılmıştır. Akıl, bunlardan dolayı hareketlerinde tam olarak özgür kalamaz. Örneğin imge gücü, akıl gücünü kendi rengine boyar. Akıl, sırf akıl olarak hareket edemez. Bu güçler, aklın başına dertler açar; onu yolundan saptırır. Akıl, bedensel güçlerin ortaya çıkardığı karışıklıktan ancak bilimsel ve kılğısal felsefeden yardım alarak kurtulabilir.

lar. Yalanlar düzer ve sana, senin bilemeyeceğin haberler getirir. Onun doğrusunda bile eğrilik kiri ve bulaşığı vardır. Onun gerçeği yalana çalar. Bununla birlikte senin gözün, gözcün odur. Görmediklerinden sana haberi o getirir; senden uzak kalan şeyleri sana o bildirir. Buna gereksinimin olduğundan, eğriliklerini doğruluklarından ayırmak, yalanından gerçeğini seçmek, yanlışlıklarının örtüleri altından doğruluklarını bulup almak, bunların tümünü birer birer araştırmak zorundasın.

“Kimi zaman Tanrı’nın yardımı elinden tutar:

“1. Sapkınlık boşluğuna düşmekten kurtarır.

“2. Kimi zaman, bunun verdiği haberler seni şaşkınlık içinde bırakır; işin içinden çıkamaz olursun.

“3. Kimi zaman da bunun yalancı tanıklığı seni aldatır, yanlışlara yöneltir.¹⁹

“Şu, sağındaki de, düşünmeden iş yapar; hemen harekete geçer. Yerinden bir kez heyecanla kalkacak olursa, kulağına hiçbir güzel söz girmez, onu hiçbir öğüt geri döndüremez.

“Yanan bir odundaki ateş ya da yukarıdan aşağı doğru hızla inen bir sel ya da dişi arayan kızgın bir erkek deve ya da yavru rularını yitirmiş dişi bir aslan gibi, önüne geçilmez olur.²⁰

“Şu, solundakine gelince:

“Nefsine ve şehvetine düşkün, açgözlü, obur murdarın biridir. Karıdan ve karından başka bir şey bilmez. Onun gözünü yalnızca toprak doyurur. Ondaki açlığı yalnızca toprak giderir. Yemek yerken parmaklarını yutar, kapları kalaylar gibi yalar ve hiçbir şeyden, hiçbir zaman doymaz. Aç kaldıktan sonra pislik üzerine saldıran bir domuza benzer.²¹

19 Bu cümlelerle imgelem tanımlanmakta, açıklanmaktadır. Bu güç iki şeyi birbirine benzeterek, aralarında bir ilgi ve bağ kurar. Örneğin bedende beliren ateşi kırmızıya; kötü bir anlamı, dış dünyadaki çirkin bir hayvana benzetir. Bunlar arasında akli bir bağ olup olmamasına bakmaz. Bu nedenle, haberleri olgulara, dış gerçekliğe uymaz. Bununla birlikte bu güç, aklın, duyulurları ve durumlarını algılamasına yardım eder. Akıl duyulurlar hakkında bundan aldığı bilgiye göre hareket eder. Eğer akıl, bu gücün şaşırtmalarından kendini sıyrabilecek kadar güç kazanır, kendine özgü gücü, bunun elinden kurtaracak olursa, tehlikelerinden kurtulur. Ama kendine özgü gücü tam olarak elde edecek denli güçlenemezse, şaşıırır kalır. Bu dereceden aşağı kalacak olursa, imgelemin verdiği eğrileri doğru, yalanları gerçek sanma düzeysizliğine düşer.

20 Buraya kadar olan cümlelerle öfke gücü anlatılmıştır.

21 Bu cümlelerle kösnü gücü olumsuzlanmıştır.

“Sen ey zavallı!...

“Bunlara öyle bir biçimde bitıştırılmış, bunlara öyle bir biçimde bağlanmışsın ki, onlardan ayrılma olanağın yoktur. Onların ve onlar gibilerin ayaklarının basmadığı, basamayacağı bir yere, gurbete çıkarsan, o başka. Ama o da senin elinden gelmez. Şimdi onun zamanı değildir. Senin için onlardan kurtuluş olmadığına göre, tedbiri elden bırakma... Senin elin onların elinin üzerinde olsun. Sen onlara egemen ol!.. Sakın sakalını onların eline verme!.. Onların yularını gevşetme... Onlara karşı daima politik davran... Her zaman onlardan ileri git... Onları şımartmayarak karşılarında metin davranacak olursan, onları kendine boyun eğdirebilirsin!.. Onlar seni değil, sen onları yenebilirsin.”²² Bunlar için uygulayabileceğin en iyi, en başarılı politika, bunları birbirine düşürmektir.

“Şu dik başlı huysuzu, bu yandaki obur boşboğaza saldırıp onu biraz yola getirmeli; bu boşboğaz yaltakçının aldaticılık-larıyla berikinin kendini beğenmişliğini, sert başlılığını, sınır tanımazlık ve taşkınlıklarını gidermelisin.”²³

“Hele şu yaldızlı haplar yutturucu atılan yok mu?.. Ant içerek sana güvence vermedikçe, ona kesinlikle güvenme!.. Böyle güvence verirse, o zaman ona inan ve güven... Her ne kadar yalanı doğrusu karışıksa da, onun sana vereceği haberlere kulak vermekten vazgeçme!.. Bu haberler içinde araştırmaya değer olanlar da yok değildir.”²⁴

22 Buraya kadar olan cümlelerde insanın akıl gücünün diğer duyu ve güçlerle ölünceye değin birlikte bulunacağı, ölümden önce bunların birbirinden ayrılamayacakları, ölümden önce bunlardan kurtulup kendi evrenine gidemeyeceği için aklın, kurtulma zamanı gelinceye kadar onlara yenik düşmeyerek üstünlüğü elinde tutması öğütleniyor.

23 Öfke ve kösnü güçlerini birbirine kırdırmak, bu yolla ikisini de etkisiz duruma getirerek tehlikelerinden kurtulmak öğütleniyor. Sert başlı olan öfke gücü, boşboğaz olan kösnü gücüne saldırılarak bunun boşboğazlığı azaltıldığı gibi, öfke gücünün de sert başlılığı azaltılarak tehlikeleri savulmuş olur. Kösnülüğü baskın olan insanlar ağırbaşlılıklarını, onurlarını koruyamazlar. Bu durumda olanlar, öfke gücünden yardım almalıdırlar. Bunun yumuşaklığı, öfke gücünün sert başlılığıyla dengelenmelidir.

Öfke ve öç gücünün üstün gelmesi durumunda ortaya çıkacak eğilmeme, kendini beğenme ve büyükleme de kösnü gücüyle giderilmeli, bundaki sertlik onunla yumuşatılmalıdır.

24 Buraya kadar olan cümlelerle sezgi gücü anlatılmış; bunun verdiği haberlerin mantıkça doğrulanmadan kabul edilmemesi öğütlenmiştir.

Gönlüm, adamın bana, arkadaşlarım hakkında söylediklerini iyice benimsedi, onayladı. Söylediklerini uyguladığım zaman tümünün gerçek, doğru ve olgulara uygun olduğunu gördüm. Şimdi onlarla uğraşmıyor, onları birbiriyle etkisizleştirerek yönetiyorum. Kimi zaman onlar beni yeniyorlar; kimi zaman da ben onlara üstün geliyorum. Bunlardan tümünden ayrılıncaya kadar, kendileriyle komşuluk yapmam konusunda, Tanrı bana yardımcı olsun...²⁵

Bundan sonra, büyük bir özlem ve büyük bir istekle, kendisi gibi yolculuk etmenin yolunu öğrenmek istedim. Şu açıklamayı yaptı:

“Sen ve senin yanında bulunanlar için, benim yolculuğum gibi bir yolculuk, mümkün değildir. Benim yolculuğumun yolu, sana ve senin yolunda bulunanlara kapalıdır. Bu yolculuğu, tek başınıza kalmanız koşuluyla yapabilirsiniz. Bu durumda da belirlenmiş, ileri ya da geri almanız olanaksız olan zamanı beklemelisiniz. Siz, konaklamalı bir yolculuğu seçmek, bununla yetinmek zorundasınız. Bir süre yolculuk etmeli, bir süre de bunlarla birlikte bulunmalısınız. Ne zaman içinden gelen büyük bir aşk, seni bunlardan ayrılıp yolculuk etmeye yöneltirse, beni karşında bulursun... Ben sana yoldaşlık ederim. Yine onları arzulayacak olursan, beni bırakır, onların yanına dönersin... Bu yarım yolculuklar, senin onlardan tümüyle ayrılışına kadar sürer...”²⁶

Sözümüz, kendisinin yolculuğu sırasında gördüğü ve öğrendiği iklimleri birer birer sormaya gelmişti. Bu konuda da şu açıklamayı yaptı:

“Yeryüzünün üç sınırı vardır:

“1. Yerin üzerinde ve göğün altında bulunan sınırdır. Bunun bütün gerçekliği (*künhü*) bilinmiş, içinde bulunan nesnele-

25 Buraya kadar duyuru ve güçlerin etkin akıl tarafından gösterilen yolla yönetildikleri, etkin aklın önerileriyle hareket edildiği anlatılıyor.

26 Buraya kadar olan cümlelerde şunlar dile getirilmiştir: İnsanın hayatta iken etkin akıl gibi yetkinlik kazanması, onun gibi bedensel eksikliklerden uzak, saf akıl kesilmesi, güçlük çekmeden her şeyi bilmesi mümkün değildir. İnsanın, hayatının belirlenmiş süresini uzatma ya da kısaltma gücü de yoktur. Bu nedenle yaşıyorken, ancak bedensel eksikliklerden tümüyle sıyrılmış bulunmayan düşüncelerle yetinmek zorundadır. Ayrıca bu düşüncelerin saf anlamda aklı nitelikleri kazanması, aklilikle birleşmesi de sürekli değildir. Bir an aklilikle birleşirse, diğer bir an da aklilikten koparak bedensel güçlerle karışır.

rin çoğu hakkında tam olarak bilgi elde edilmiş, bunlara ilişkin haberler alınmış ve verilmiştir.

"2. Batı tarafında bulunan sınırdır. Bu sınır mağribin arkasındadır.

"3. Bu sınır da batı tarafındadır; doğu (*meşrik*) yönündedir. (Cümle aynen böyledir. M. Ş. Y.)

"Bu son iki sınırın, insanlık evreninden ayrılan bölüm ve yanları vardır. Kazanılmış güçlerle donanmayan, yalnızca doğal güçlerle kalanlar, oralara geçemezler.²⁷

"Buralara girebilmek ve buralardan geçebilmek için, durgun Hayat Pınarı yöresindeki harıl harıl akan ve taşan pınarda yıkanmak gerekir. Yolcu, o pınarı bulup yıkanır ve onun tatlı suyundan içerse, gövdesine yeni bir güç yayılır. Bu kişi, bu güçle, kırları ve çölleri aşma gücüne ulaşır. Açık denizlerde batmaz, kolaylıkla Kaf Dağı'na çıkar. Zebaniler onu yakalamaya, ceheneme sürmeye ve sürüklemeye güç yetiremezler."²⁸

Bu harıl harıl akan pınar hakkında istediğimiz açıklama üzerine dedi ki:

"Kutuplardaki karanlıkları duymuş olmalısınız. Orada, bütün yıl boyunca, yalnızca belirli bir zamanda güneş doğar. Korkmayarak oralara dalanlar uçsuz bucaksız, nurla dolu bir uzaya çıkarlar. Orada ilk görecekları şey, berzaha bir nehir uzatan ve

27 Buraya kadar olan cümlelerle insanın etkin akıl aracılığıyla kazanabileceği bilgi ve yetkinlik anlatılıyor.

Maddi olan doğal varlıklardan oluşan yeryüzündeki birinci sınır, özdek (*heyula*) ile biçimden oluşan cisimler, genellikle gözümüzle gördüğümüz, elimizle tuttuğumuz şeylerdir. Bunlar, doğal bilimlerin konularıdır. Bunların öz ve gerçeklikleri, bu bilimler aracılığıyla bilinmiş, öğrenilmiştir. Mağribin arkasındaki sınır ile özdek kastedilmiştir. Bu, doğal cisimlerin asıllarını, tözlerini oluşturur.

Doğu yönündeki sınırla da özdeğin aldığı biçimler anlatılmaktadır. Bu özdek ve biçimin öz ve gerçekliği insana gizli kalmıştır. Bunları çok az insan bilebilir. Bu konuda yalnız yaratılıştan gelen güçler yeterli değildir, kazanılmış güçler de gereklidir.

28 Durgun Hayat Pınarı ile mantık yardımıyla elde edilen, mantıkla ilişkili olan gerçek bilgi ya da gerçekler bilgisi anlatılıyor. İnsanın düşünme ve akıl yürütme gücüne işlerlik veren, varoluşa öğrenme gücü kazandıran bu mantık, iyi biçimde öğrenilirse, insana, varlıkların her türü hakkında kolayca bilgi verir. İnsanı genel bilgisizlik denizinden kurtarır, bilginin en yüksek derecesi olan kesin bilgiye yükselmeyi kolaylaştırır. Bu güç, yakasını kuşkulardan sıyracağı için insanı, bilgisizlik ve sapkınlığa bağlı karanlıklara düşmekten kurtarır.

harıl harıl taşan bir pınardır. Bu pınarda yıkananlar, sudan daha hafif olurlar. Bu nedenle suda batmazlar. Hiçbir zorluk çekmeden dağların tepelerine çıkarlar. Bu şekilde, insanlık evreninden ayrılmış olan iki sınırdan birine girerler.”²⁹

Bizim topraklarımıza yakın olması nedeniyle, mağribin arkasında bulunan sınırdan sorduk. Şöyle dedi:

“Mağribin en sonunda, büyük ve kızgın bir deniz vardır. Tanrı’nın kitabında buna ‘aynı hamie’ denilmiştir.”³⁰

“Güneş, bu deniz yönünden batar. Bu deniz, geniş ve harap bir iklimden yardım alır. Bu sınırlandırılmayacak ölçüde geniş olan iklimin bayındırlığı, dışarıdan gelen yabancılardandır. Bu iklimin üzerine karanlık çökmüştür. Güneş ışığından yoksun olan bu yere gelen göçmenlerin tümü, yanlarında bir ışık parıltısı getirirler.

“Buranın toprağı çoraktır. Ot ve ocak tutmaz. Göçmenlerin bir bölümü tarafından her imar edilişte, başka göçmenler tarafından bozulur, sonra yeniden yapılır. Buranın bayındırlığı, sürekli çöker, gider. Yapılan yapılar, kayar, göçer. Burada bulunanlar arasında her zaman kavgı, dövüş, hatta sürekli birbirini öldürme vardır. Bunlardan hangileri, yumruk gücüyle diğerlerine üstünlük sağlarsa, evlerini barklarını ellerinden alır, kendilerini, yerlerinden ve yurtlarından sürüp çıkarırlar. Kendi yerlerinde oturmak, kalmak isterlerse de, uğradıkları haksızlık ve zulüm, bunları kendi yerlerinde bırakmaz. Bunlar

29 Kutuplardaki karanlıklarla, insana ilişen kuşku ve şaşkınlıklar; kutupla da insanın nefsi anlatılmıştır. Kutuplara yılın belli bir zamanında bir kez güneş doğması, aklın kuşkuarı giderecek kadar güç kazanmasının, gerçeğı, gerçekliğı görmesinin her zaman mümkün olamayacağını dile getirir. Kuşku karanlıklarının içine dalanlar, kuşkuarı gidermek için tartışma ve araştırmadan geri durmayanlar, sonunda yetenekli oldukları yetkinliğe ulaşır, bilginin ışıklarıyla aydınlanırlar. Burada ilk görülecek şey, bilgi edinmeye yetenekli özdeksel akla yardım eden, feyzini gürül gürül akıtan bilgi pınarıdır. Bu pınarda yıkanarak bilgisizlik kirinden arınanlar, bilgisizliğin üstüne çıkarlar. Bilgisizlik onları alt edemez; bilgi ve mantık yardımıyla yüksek bilgi tepelerine hiçbir zorlukla karşılaşmadan çıkarlar. Bu kimseler, nesnelerin gerçekliklerini, varlıkların öz ve köklerini kavrar, özdek ve biçim dünyasına girerler.

30 “Güneşin battığı yere vardı. Orada güneşi sanki sıcak, siyah çamurlu bir pınar içine batarken buldu.” *Mevakib*’in bu çevirisi, “aynın hamietin” okunuşuna göre. Bizim metnimizde olduğu gibi “aynı hamie” okunuşuna göre, “Güneşi bir sıcak pınar içine batar buldu” demek gerekir. (M. Ş. Y.)

sürekli bu durumdadırlar. Bu iklimde, her türlü bitki bitebilir; buraya, her tür canlı gelebilir. Ama buraya yerleştiği, buranın suyundan ve otundan yiyip içtiği zaman, canlıların üzerini birtakım yabancı örtüler kaplar. Sözgelimi, insanın üzerini, burada, hayvan derisi gibi bir deri kaplar ve bu derinin üzerinde birçok ot biter. Hayvanların durumu da böyledir. Burası harap ve çorak bir iklimdir. Fitneler, kargaşalıklar, düşmanlıklar ve çatışmalarla doludur. Sevinç ve mutluluk, buraya uzaklardan eğreti olarak gelir.³¹

“Bu iklim ile sizin ikliminiz arasında başka iklimler de vardır.³² Bu iklimin arkasında, göğün temel atmış olduğu noktayı izleyen bir iklim daha bulunur. Bu iklimle sizin ikliminiz arasında benzerlikler vardır. Burası da dümdüz ve imardan yoksun bir yerdir. Burayı da yabancılar imar etmektedirler. Buranın da yerli halkı yoktur. Her ne kadar burası, ışık penceresine yakınsa da, buraya da ışık başka yerden gelir. Sizin ikliminizle bu iklim arasında bir de şu benzerlik vardır: Sizin ikliminiz biçimleri taşıdığı gibi, bu iklim de biçimleri taşımaktadır. Şu farkla ki, sizin ikliminiz, yerlerini sürekli bir diğerine bırakan biçimleri taşımasına karşılık bu iklim, kesinlikle değişmeyen biçimleri taşır. Buradaki bayındırlık, bir karar üzerine devam eder.

31 Buraya kadar olan cümlelerle cisimlerin aslı ve tözü olan, cisimleri oluşturan özdekler dünyasından söz edilmiş; özdek, güneşin içine battığı sıcak ve kızgın denize benzetilmiştir. (Çünkü biçim, bu özdeğe girer.) Bu denizin yardım aldığı geniş ve harap iklimle de evreni oluşturan Ay altı evrende, Dünya’da olan ve ölen, yapılan ve yıkılan her şeyi anlatmıştır. Bu iklimin bayındırlığının dışarıdan gelen yabancılardan olması da, cisimlerin özdekten ayrı olan biçimle oluşmakta ve birleşmekte olmalarıdır. Bu soyut özdeğe, biçim verici Tanrı’dan (*vahibü’l-suver*) gelen biçim bir ışık olduğundan, soyut özdek bunlarla biçim kazandığından, her biçim ve form bağlayan cisim bir ışık pırıltısı bulmuş, bir ışık pırıltısı olmuş olur. Bu özdek ve biçim dünyasında olma ve ölme sürekli birbirini izlediği için, burası ot ve ocak tutmaz. Özdeğe gelen biçimler sabit kalmayarak sürekli değişir; oluş ve bozuluş (*kevn ü fesad*) birbirini izler. Birbirine aykırı olan, hatta birbirine karşıt olan şeyler birbirinin yerini tutar, birbirinin yerine gelirler.

İnsan biçimi özdeğe yaklaşırsa, herkesin kendine özgü biçim ve formu ile bütün insanlar arasında ortak olan biçim ve form oluşur. “Yabancı örtüler” ile bu biçim ve formlar anlatılmak istenmiştir.

32 Bu cümlede insanlık aşamasıyla özdek arasındaki maden, bitki ve hayvan dünyaları anlatılmıştır.

“Buraya gelenler arasında, birbirlerinin yerini kapmak yoktur. Burada herkesin belirlenmiş, sınırlandırılmış bir yeri vardır. Kimse kimseye ilişmez; kimse kimsenin elindekini almaz.”³³

“Bu iklimin bize en yakın yerinin halkı, küçük gövdeli olur. Bunlar çabuk hareketlidirler. Burada sekiz kent vardır.”³⁴

“Bunun üzerinde bulunan ülke halkının gövdeleri, bunlardan daha küçüktür. Ama daha ağır hareketlidirler. Kitabeta, nücüm,³⁵ neyrincat,³⁶ tılsımlar, ince sanatlar, derin ve yüksek işler bilir, bunlarla uğraşırlar. Burada da dokuz kent vardır.”³⁷

“Bunun üzerinde bir ülke daha vardır ki, halkı yakışıklı ve güzel olur. Şarkı söylemeye, zevk ve neşe içinde yaşamaya düşkündür. Tasa ve üzüntü bunların yanına uğramaz. Türlü türlü sazları büyük bir ustalıklarla çalarlar. Bunların üzerinde bir kadın yönetici vardır. Hayır işlemek, iyilikler yapmak, doğal özellikleridir. Bunlar, şer ve kötülüklerin adlarını bile anmazlar. Böyle şeylerin adının geçmesi bile, onların neşesini kaçırmaz, yüzlerini ekşitir. Buradaki kentler de sekizdir.”³⁸

“Bunun üzerinde bulunan ülke halkı iri gövdeli, güzel yüz-

33 Buraya kadar olan cümlelerle bizim Dünyamızın üzerindeki Ay’dan başlayarak dokuzuncu felek olan Atlas Göğü’ne kadar bütün gök cisimleri anlatılmaktadır. Bu gök cisimleri evreni de bizim dünyamız gibi özdekten ve özdeğe ilişkin biçimden oluşuyor, bu evrendeki özdekler de biçim ışığını biçim verici aklı bir doğadan alıyorsa da, buradaki biçimlerde değişme, birbirinin yerini alma yoktur.

34 Bundan amaç Ay’dır. Bura halkının küçük gövdeli olmasıyla Ay’ın Dünya’dan küçük olduğu belirtilmek istenilmiş; hareket çabukluğuyla da Ay’ın dönüşünü az zamanda tamamladığı anlatılmıştır. Bunun sekiz kenti ile sekiz hareketi, bu sekiz hareketle de Ay’ın alanının bölündüğü sekiz bölüm anlatılmıştır. (Ayrıntı için eski gökbilim kitaplarına bakınız. M. Ş. Y.)

35 Yıldızlara bakarak yeryüzünde ne olup ne olmayacağını bilme. (M. Ş. Y.)

36 Neyrincat, Farsça nireng sözcüğünün Araplarca Arapçalaştırılmış çoğuludur. Nireng hile, efsun, tılsım ve simya anlamlarındadır. İbn Sina’nın neyrincata ilişkin bir kitapçığı vardır. (M. Ş. Y.)

37 Bununla Utarit anlatılmakta ve bunun Ay’dan daha ağır hareketli olduğu söylenmektedir. Bunun kentlerinin dokuz olması da Ay’da söylenildiği gibidir. (Biz de şunu ekleyelim ki, eski Yunanlıların Ermiş, Hermes ve Romalıların Merkür dedikleri bu imgesel tanrı, temelde ticaret tanrısıydı. Ticaret adamları, mallarına müşteri çekmek için, çoğunlukla yalan ve hileye saptıklarından, bunda başarı da iyi konuşmaya bağlı olduğundan, Utarit’e aynı zamanda konuşma, yazma ve bunlara benzeyen ya da benzemeyen işler de atfedilmiştir. M. Ş. Y.)

38 Buraya kadar olan cümlelerle Zühre anlatılmıştır.

(Zevk ve işret, oyun ve eğlence, müzik ve güzel ahlak tanrısıdır. Buna Romalılar Venüs, Yunanlılar Afrodite derler. M. Ş. Y.)

l olur. Bunlarla uzaktan grme güzel ve yararlı olursa da, kendilerine yaklaşmak insanı rahatsız eder. Burada da be kent vardır.³⁹

“Bunun zerindeki ülke, öyle bir ülkedir ki, yeryüzünde bozgunculuk yapan, türlü türlü hainlikler eden ve bunlardan zevk alan birtakım kimseler buraya kamılar, buraya sıgınmılardır. Bunlar da zevk ve eğlenceye dkndrler. Üzerlerinde katil, dayakı, sözünde durmaz, kırmızı yüzlü bir yönetici vardır.

“Bu ülkede geçen olayları saptayıp anlatanların verdikleri bilgilere göre bu yönetici, adı geçen güzel kadın yöneticiye vurgundur. Onun akı yüreğine ilemitir. Buranın kentleri yedidir.⁴⁰

“Bunun üzerinde de bir ülke vardır. Halkı namus, adalet ve kötülüklerden sakınmada, her yana hayırlar ulatırmakta, uzak-yakın herkese sevgi göstermekte, bildiklerine bilmediklerine iyilik yapmakta esizdirler. Bunların güzellik ve parlaklıktan çok büyük bir hazları ve nasipleri vardır. Burada da yedi kent vardır.⁴¹

“Bunun zerindeki ülkenin halkı kötülüğe dkndr; düşünceleri örtük, anlaılmazdır. Bunlar, herhangi bir sorunu düzeltmeye kalkılırlarsa, içi azıtırlar (ya da barış yapacak olsalar, barış koşullarını son derece sağlama bağlarlar). Herhangi bir topluluk üzerine yürüyecek olurlarsa acele, öfke ve şiddetle değil, sknetle, dhiyane bir biçimde hareket ederler. Yaptıkları her ii, enine boyuna düşünerek yaparlar; terk ettikleri bir işi de, enine boyuna hesapladıktan sonra terk ederler. Her durumda düşünceli davranırlar. Bunların da kentleri yedidir.⁴²

39 Bu cmlerle Güneş’e işaret edilmiş, halkının iri gövdeli olmasıyla güneşin büyüklüğü anlatılmıştır.

(Apollon denilen Gne gücü, şiddet, ezicilik, namus ve merhamet tanrısıydı. Bilim ve sanatların da koruyucuydu. Bunun bir adı da Febs’tür. M. . Y.)

40 Bunlarla Merih anlatılmıştır.

(Romalıların Mars dedikleri Merih savaş tanrısıydı. Yiğitlik, fke, kızgınlık, hayınlık gibi şeyler bunun niteliklerindendir. Venüs, Mars’ı severdi. Kırmızı renk buna bağlanır. M. . Y.)

41 Mteri’ye işarettir.

(Latinlerin Jüpiter dedikleri yıldız bilim, yumuşaklık, utanma, cömertlik, alçak gönüllülük, soyluluk, akıl, güzel konuşma ve benzeri niteliklerle nitelendirilirdi. Bu yıldız, iyilik tanrısı sayılırdı. M. . Y.)

42 Zühal’e işarettir.

“Bundan sonra, son derece geniş bir ülke gelir. Burada pek çok halk vardır. Ama bunların kentleri yoktur. Burası, on iki sınıra ayrılmış dümdüz bir yerdir. Burada yirmi sekiz konak vardır. Halktan hiçbirisi, başkasının konağına konmaz. Ancak, birinin önünde bulunan kendi konağından göçerse, arkadaki, göçenin yerine konar. Bu ülkeden aşağıda bulunan ülkelerin halkı, buraya konuk olarak gelir giderler.”⁴³

“Bu ülkelerin sonunda, en ileride, bir ülke daha vardır. Bu güne kadar onun ufkunu, sınırını bilmek kimseye nasip olmuş değildir. Burada ne kent, ne de köy vardır. Gözle görülebilenlerin burada yerleri yoktur. Burası, ruhsal varlıkların, melekelerin yeridir. Buraya insan giremez. Kendisinden aşağıda bulunan ülkelerin tümüne buyruklar, atamalar, belirlemeler buradan iner. Yeryüzünde, buradan ileride, bayındır bir nokta yoktur.”⁴⁴

“Yeryüzündeki üç sınırdan ikisi hakkında duymak istediklerinizi duyduunuz, öğrendiniz. Bu sınırlar, dünyanın solunu ve mağribini oluştururlar; yer ve gök bunlara bitişik bulunurlar.

“Soldan sağa, doğuya doğru dönecek olursan, yeni bir iklim

(Ahmaklık, bilgisizlik, korkaklık, cimrilik, yalan buna özgüdür. Buna Romalılar Satürn, Yunanlılar Uranüs derler. Utarit’ın yazı, astroloji ve benzerlerine, Zühre’nin müziğe, Merih’in kan dökmeye, Müşteri’nin adalet ve erdeme, Zühhal’in ihtiyatlılığa vekil olduğu gösterilmek için eski eserlerde Utarit, elinde kalem ve kâğıt tutan; Zühre, çalgı çalan; Merih, bir elinde kılıç, diğerinde kesik baş bulunan; Müşteri, yargıç gibi oturan; Zühhal, elinde asa bulunan insan biçiminde betimlenirdi. M. Ş. Y.)

43 Sabit Yıldızlar Göğü’ne işaretir. Bu ülkenin genişliği, cisminin Dünya’dan çok büyük olmasıdır. Halkının çokluğu, buradaki sabit yıldızların çokluğudur. Burada kent bulunmaması da, sabit yıldızlar arasındaki aranın sürekli aynı kalması, boyutlarının değişmemesidir. Bunların tümü, bir cisim üzerine resmedilmiş noktaların cismin hareketiyle hareket etmesinde olduğu gibi, aralarındaki uzaklığı koruyarak hep birden hareket ettikleri için, ayrı ayrı kentlerde olmadıkları anlamı çıkarılmıştır. Buradaki on iki sınır da Burçlar Göğü bölgesidir. Aşağıdaki ülke halklarının buraya gelip gitmeleri, şaşkın beşli (*hamse-i mütehayyire*) denilen Zühhal, Müşteri, Merih, Zühre ve Utarit’in Burçlar Göğü’ndeki dolaşımıdır.

44 Buraya kadar olan cümlelerle dokuzuncu ve sonuncu göğe, Atlas Göğü’ne işaret edilmiştir. Burada yıldızlar bulunmadığından cisminin ölçüsü belirtilmemiştir. Gözle görülenlerin burada yeri olmaması, yıldızların bulunmamasıdır. Varlıkların kaza ve kaderi bu feleğin aklı ve nefsi aracılığıyla iner. Her şeyin aracı budur.

görürsün. Orada, insan eliyle ortaya konulmuş bir bayındırlıktan iz yoktur. Orada ne dikili bir ağaç, ne yerde biten bir ot, ne de bir taş vardır. Orası geniş bir çöl, büyük bir deniz, dizginlenmiş rüzgârlar ve kızgın bir ateşten oluşmuştur.⁴⁵

“Burayı geçince, başka bir iklime girersin. Bu iklimde yüksek dağlar, nehirler, rüzgârlar ve yağmur yağdıran bulutlar görürsün; altın, gümüş, değerli-değersiz cevherler bulursun. Ne ki, burada, yerden biten bir bitki yoktur.⁴⁶

“Buradan geçtikten sonra, gireceğin diğer bir iklim ise, bitkilerin her türlüleriyle dopdoludur. Burada saklı-saksız, meyveli-meyvesiz, tohumlu-tohumsuz, yere tane ile ekilen, serpilen ya da yere fidan hâlinde dikilen her türden bitkiler vardır. Yalnız burada da hayvan yoktur.⁴⁷

“Buradan sonra gireceğin iklimde ise, bütün hayvanları görürsün. Yüzenler, sürünenler, emekleyerek yürüyenler, uçanlar; erkek ile dişinin çiftleşmesiyle doğanlar, yumurtadan çıkanlar hep buradadırlar. Burada da sana arkadaşlık edecek kimse yoktur.⁴⁸

“Buradan sizin yaşadığınız bu dünyaya çıkarsın. Sizin bu dünyanızda ne var, ne yoksa, gözünüzle görmekte, kulağınızla işitmektesiniz. Bu doğu yönünü de aştıktan sonra, güneşin şeytanın iki boynuzu arasından doğduğunu göreceksin.⁴⁹ Çün-

45 Buraya kadar olan cümlelerle özdeğe ilişkin ilk biçimin hayvan, bitki ve maden gibi varlıklar olmadığını, özdek ile biçimin bu ilk buluşmasından dört temel (*erkân-ı erbaa*) denilen dört öğenin oluştuğu, bu dört temel ve öğenin de toprak, su, hava ve ateş olduğu anlatılmaktadır.

46 Varlıkların ilki olan maden anlatılmıştır. Buradaki yüksek dağlarla madenlerin kendileri; nehirlerle dağlardan kaynaklı pınarlar; rüzgârlarla deniz buharlarından oluşan hareketli havalar ve yağmur yağdıran bulutlar anlatılıyor.

47 Varlıkların ikincisi olan bitkiler evreni.

48 Varlıkların üçüncüsü olan hayvanlar evreni.

49 Nesaî'nin *Sünen* adlı hadis derlemesinde görüldüğü gibi Peygamberimiz bir hadislerinde güneş doğarken ve tam başımızın üzerinde iken namaz kılmayı yasaklamış ve şöyle buyurmuşlardır: “Güneş doğarken, şeytanın boynuzu ile doğar, yükselince ondan ayrılır. Tam başımızın doğrusuna gelince yine ona bitişir. Sonra yine ondan ayrılır. Batmaya başlayınca yine ona bitişir, batınca ayrılır.” Bu hadisin metnindeki “karnu’ş-şeytan”daki “karn” boynuz anlamına geldiği gibi yaklaşma anlamına da gelir... Her iki anlama göre de amaç, bu üç vakitte namaz kılmama buyruğunu dile getirmektir. Çünkü Arapçada herhangi bir nesneyi çirkin ve kötü göstermek istendiğinde, şeytanla ilişkilendirilir. İbn Sina, anlatımıyla, bu hadise gönderme yapmaktadır. (M. Ş. Y.)

kü şeytanın iki boynuzu vardır. Bir boynuzu uçar, bir boynuzu yürür.

“Yürüyen boynuz, göçer bir topluluktur. İki oymağı vardır. Biri canavar yaratılışlı, diğeri de hayvan yaratılışlıdır. Bunların ikisinin arasında, sürekli bir düşmanlık vardır. Bunların ikisi de doğunun solundadır.⁵⁰

“Uçan şeytanlara gelince, bunların yeri, doğunun sağ yanındır. Buradakiler aynı cinsten yaratılmış varlıklar değildir. Buradaki kişilerin hemen hemen tümü, ayrı ayrı şaşırtıcı, görülmemiş biçimlerdedir.

“Buradakiler, bizim bildiğimiz varlıkların iki ya da üç ya da dördünün bileşiminden oluşurlar.

“Uçan bir insan ya da domuz başlı bir ejderha biçiminde olabilecekleri gibi, kimi zaman da, yarım insan ya da bir insanın tek ayağı biçiminde ya da avuç biçiminde bir insan vb. gibi, bildiğimiz biçimlerden daha eksik olurlar. Ressamların yaptıkları karışık ve türlü türlü resimlerin bu iklimden alınmış olması, uzak bir olasılık değildir.⁵¹

“Bu iklimin yöneticisi, burada beş posta yolu düzenlemiştir. Bunları, aynı zamanda ülkenin silah deposu, silah koruma görevlisi ve güvenlik görevlisi olarak da kullanır. Bu evrenden kapılanlar, orada yakalanır, tutsak edilirler. Alınan bütün haberler, orada alınır. Ondan sonra bu beş posta, her türlü haberi ve

50 Dört öğeden önce madenler, madenlerden sonra öğelerin ve madenlerin birleşmesiyle bitkiler, bundan sonra yine birleşme yasası gereğince hayvan ve en sonra da insan ortaya çıkmıştır. İnsandaki akıl yükselerek maddeden soyutlanmış, kendi kendine var olmuş, varlığını bedeninin bozulmasından sonra da korumuştur. Bu sürekliliğe “doğmak” denilmiştir. İnsanın akıl ve ruhandan başka güçleri maddeden soyutlanarak varlığını devam ettiremedikleri için, bunlar hakkında Arapçada uzaklık anlamı belirten “şeytan” sözcüğü kullanılmış, bunlara “şeytan” denilmiştir. Bu şeytanın iki boynuzu olması, bu güçlerin iki sınıf olmasıdır. Bu iki sınıftan yürüyenlerle insandaki hareket ettirici güçler, uçanlarla da kavrama güçleri anlatılmıştır. Kavrama hızla gerçekleştiğinden uçmaya benzetilmiş; maddi hareket buna oranla ağır olduğundan hareketler ve hareket ettiriciler yürümeye benzetilmiştir. Hareket ettirici güçlerin canavar yaratılışlı olanı ile öfke gücü; hayvan yaratılışlı olanı ile de kösnü gücü anlatılmıştır. Bunların ikisinin de doğunun sol tarafında olmalarıyla anlatılmak istenen de, uçan boynuzu göre bunların mertebelerinin düşük olduğudur.

51 Uçan şeytan ile insanın imge gücü anlatılmıştır. Buradaki yaratıkların aynı cinsten olmaması, imgelemin türlü türlü imgeler üretmesidir.

tutsakları, kapıda oturan ve bu beş postanın üstü olan kimseye teslim ederler. Bu da, bu haberleri, kapalı ve mühürlü bir zarf içinde, yöneticiye sunulmak üzere, hazinedara götürerek takdim eder. Bu memurun, bu kapalı ve mühürlü mektubun içeriği hakkında hiçbir bilgisi yoktur. Görevi, yalnızca zarfı ulaştırmaktır. Hazinedar, tutsakları yanına alarak bakar. Haberler ise, başka bir hazinedara gönderilir. Sizin evreninizden tutsak edilen insanlar, hayvanlar ve diğerleri, bunlarla karışarak bunların biçimlerini alırlar ve bu biçimlerde türerler. Sizin evreninize gelerek herkesin kanının içine girenler, kalplerin en derin yerlerine sokulanlar, bu iki boynuzdan çıkar gelirler.

“Yürüyen boynuzun iki oymağından canavar yaradılışlı olanlar, insanın başından ayrılmazlar. İnsana bir saldırı olursa, hemen onu kızdırırlar, kendisini, bu saldırıyı savmak üzere harekete geçirirler. Onun gözüne öldürmeyi, göz çıkarmayı, kulak ve burun kesmeyi ve benzeri kötülükleri iyi gösterirler. Öç alma duygusunu kışkırtarak insanı zulüm ve haksızlık yapmaya yöneltirler.

“Bu boynuzun hayvan yaradılışında olan oymağı ise, insanın gönlünde etkinlik gösterir. Hiç durmadan ona, kötü işleri güzel göstermeye çalışırlar. Beğenilmeyecek hareketleri, isyan ve günahları ona beğendirmeye uğraşırlar. Onları bu gibi işlere kışkırtıp teşvik ederler; kızdırır ve kandırırlar. Uğraşa uğraşa, sonunda başarıya da ulaşırlar.⁵²

“Uçan boynuz, insana gözüyle görmediği şeylerin var ol-

52 Ülkenin yöneticisi ile insanın bedensel güçlerine egemen olan ruh, beş posta ile beden dışındaki beş duyu anlatılmıştır. Çevremizdeki varlıkların varlıklarını bunlarla duyumsarız. Duyumlarımız, bir tür soyutlamayla maddeden soyutlanarak ruha, akla bunlar aracılığıyla gittiğinden, aynı zamanda zabıta ve yabancıları yakalayan polisler benzetilmiştir. Kapıda duran ve beş posta üzerine memur olan ortak duyudur (*hiss-i müşterek*). Güneş ışınlarının mercekte toplanması gibi bunların duyumları da ortak duyuda toplanır. Ortak duyunun gelen haberleri yöneticiye sunulmak üzere kendisine gönderdiği hazinedar, iç güçlerimizden bellektir. Yönetici de ruh ve aklımızdır. Bu gücün esirleri yanında tutması, duyumsanan biçimlerin bellekte kalmasıdır. Haberlerin kendisine gönderildiği hazinedar ise sezgi gücüdür. Esirlerin bunların biçim ve şekillerini bağlamaları, imge gücünün yukarıda açıklanan tasarruflarıdır. Herkesin kanının içine girenler ve kalplerin derinliklerine sokulanlar öfke ve kösnü güçleridir. Metinde, ilerleyen sayfalarda, bu güçler açıklanmış, anlatılmıştır.

madıklarını söyler, bunları tekzip ettirir. Doğal ya da yapay nesnelere tapınmayı hoş gösterir. İnsanın iç kulağına gizli gizli, öldükten sonra yeniden dirilmenin, iyiliğe ödül, kötülüğe ceza verilmesinin gerçek dışı olduğunu fısıldar; evrenin bir yönetici ve yönlendiricisi olduğunu inkâr ettirmeye çalışır.⁵³

“Bu yürüyen ve uçan boynuzlardan öyle topluluklar vardır ki, bunlar, sizin ikliminizin arkasındaki iklimle komşu olmuşlardır. Bunlar, meleklerin nitelikleriyle nitelenmişlerdir. Yeryüzü melekleri tarafından imar edilen bir yerde bulunurlar. Şeytanın azgınlıklarından kurtulmuş, meleklerin ruhsal niteliklerini giymişlerdir. İnsanlarla düşüp kalktıkları zaman, onları şaşırtmaya, yoldan çıkarmaya değil, arınmalarına yardım etmeye çalışırlar. Bu topluluklar, hem göze görünmezler, hem de isteklerle doludurlar.⁵⁴

“Herhangi bir kimse, bu iki boynuz iklimini geçerek ilerlerse, meleklerin iklimlerine girer. Melekler ikliminin yeryüzüne bitişik olan bölümünde, yeryüzü melekleri otururlar. Bunlar da iki topluluktur.

“Bu toplulukların biri sağdadır. Bunlar bilici ve buyurucudurlar.

“Diğeri soldadır. Bunlar da buyruk alıcı ve yerine getiricidirler.

“Bu toplulukların her ikisi de, cin ve insan iklimlerinin derinliklerine inebilir; göğün en yüksek yerlerine çıkabilirler.⁵⁵

53 İmge gücü yalnızca duyulurları algıladığından akli işleri inkâr ettirir. İmge gücü her ne kadar bir ilkenin varlığını kabul ederse de, soyut biçimde düşünemeyeceğinden, bunun doğal bir yıldız ya da yapılmış bir put olduğunu ileri sürer.

54 Yürüyen ve uçan boynuzlarla insandaki öfke, kösnü, imge gibi güçler anlatılmıştır. Nefslerini arındıran, ahlakını güzelleştiren insanlar öfke ve kösnü güçlerine bağımlılıktan kendilerini kurtarırlar. Ayrıca, imge ve benzeri güçleri de aklın buyruklarına boyun eğdirerek akli tözlere benzemiş, bunların niteliklerini kazanmış olurlar. Her ne kadar öfke ve kösnü güçleri akılla bir yerde bulunsa da, nefsin arındırmış kimselerin aklına bir zarar veremezler. Bunların göze görünmemeleri, açıkta olmamaları; isteklerle dolu olmaları da, öfke ve kösnü güçlerindeki yararları alma, zararları atma özellikleridir.

55 Buraya kadar olan cümlelerle bedensel güçlerden akli algı aşamasına geçmek, yükselmek; yeryüzü melekleri olan düşünsel nefsi bulmak ve bilmek; sağ yandaki bilici ve buyurucu toplulukla bilgi gücü; sol yanındaki buyruk alıcı ve yerine getirici toplulukla da kılğısal güç anlatılmıştır. İnsandaki bu kılğısal ve

“Hafaza ve Kâtibîn’in⁵⁶ bunlardan olduklarını söyleyenler vardır. Bunlardan sağda oturan ve buyurucu olan bir topluluk yazdırır. Solda oturan ve alıcı olan topluluk ise yazar.

“Yeryüzü meleklerinin bulundukları yerden geçmeyi başaran kimse, kendini göğün altında bulur. Orada yaratılmışların en eskilerini görür. Onların, buyruğuna boyun eğilen bir yöneticileri vardır. Bu ufkun ilk aşaması, derecelerini yükselten, kendilerini yüce yöneticilerine yaklaştıran işlerle uğraşan hizmetçilerle doludur. Bunlar temiz, arınmış kimselerdir. Yeme ve içme istekleri, erkeklik ve dişilik tutkuları yoktur. Aralarında ne zulüm, ne çekemezlik, ne de tembellik vardır. Buranın çevresini imar etmekle görevlidirler. Uygadırlar. Kentler, sağlam köşkler ve güzel yapılarda otururlar. Buranın toprağı, sizin ülkenin toprağına benzemez. Sizin toprağınıza benzemeyecek biçimde, güzelce hamur edilmiştir. Buranın toprağı cam, yakut ve benzerlerinden daha uzun ömürlü olduğu gibi, burada yaşayanların da ömürleri uzundur. Bunların ecelleri ertelenmiştir. En uzun ve uzak bir süreden önce ölmezler. Bunların tek görevleri, tam bir boyun eğiş içinde çevresini imar etmektir.⁵⁷

bilgisel güçler, kimi zaman etkin akıldan yardım alarak göğe çıktıkları gibi, kimi zaman da bedeni yönetirler ve böylece aşağı inmiş olurlar.

56 Kur'an'da da bildirildiği gibi, insanı korumakla görevlendirilmiş melekler vardır ki bunlar, görüp gözetici ve yazıcı meleklerdir. İnfitar Suresi'ne bakınız. İbn Zila, buradaki koruyucu (*hafaza*) ve yazıcı (*kâtibîn*) ile akıl gücünün anlatıldığını, çünkü insanı aklın koruduğunu söylüyor. (M. Ş. Y.)

57 Bu cümlelerde, sağda olduğu söylenen meleklerle edim ve hareketlerimizin kaynağı olan bilgisel gücümüz; solda olan meleklerle de kılgsal gücümüz anlatılmıştır. Düşünsel nefis yükselince insanlık aşamasına ulaşılacağı, insanlığa özgü akla erişileceği, göğe ve göğe özgü akla komşu olunacağı ve maddeden soyutlanmış varlıklarla karşı karşıya gelineceği bildirilmiştir. Bu, maddeden soyutlananların, aşama aşama yükselerek, sonunda varlığı kendisinden olan ve var olmakta kimseye muhtaç olmayıp her varlığın kaynağı bulunan, kaza ve kaderi gereğince var olan her nesne üzerinde yönetme ve tasarruf hakkı olan bir kaynağa ulaşırlar ki, bu kaynağa yönetici denilmiştir. Ufkun ilk aşamasındaki hizmetçiler ve bunları yüce yöneticilerine yaklaştıran işleri, felekler ve feleklerin nefslerinin yetkinleşme istekleri; bunların temiz olmaları da, dünyevi güçlerden, öfke ve kösnüden aşkın bulunmalarıdır. Kendilerinde yeme ve içme bulunmaması kösnü gücünden; birbirlerine zulmetmemeleri de, öfke gücünden arınmış, uzaklaşmış olmalarıdır. Bunlar, gök cisimlerini yöneten ve onlara yakın olan güçler oldukları ve maddeden tümüyle soyutlanmış olmadıkları için kentlerde ve güzel binalarda oturmaktadırlar. Aynı zamanda, bu güçlü gök cisimlerine yakın olmaları nedeniyle buranın çevresini imar etmekle görevlendirilmişlerdir.

“Bunlardan sonra yöneticilerine daha yakın olan, onunla daha çok görüşen bir topluluk gelir. Bunlar yöneticinin meclisinde ve onun hizmetinde bulunurlar.

“Bunlar, iş yapmaktan ve iş yapma derecesinde bulunmaktan korunmuş, iş görmekten yüksek tutulmuşlardır. Yöneticinin huzurundadırlar; onun çevresini kuşatmışlardır. Sürekli onun yüzünü görerek mutlu olurlar; bu mutluluğa her zaman ererler. Kendileri ince ve güzeldirler. Zihinleri açık ve parlaktır. En ince işaretler, onlar için yeterlidir. Görünüşleri göz alıcıdır. İnsanın istemini yağmalayan tam ve yetkin bir güzellikleri vardır. Bunların her birinin belirli bir sınırı, belirli bir yeri, belirlenmiş bir makam ve derecesi vardır. Hiçbiri, kendi makam ve derecesini aşmaz. Bu konuda aralarında bir düşmanlık da görülmez. Çünkü bunlardan alt derecede bulunan, kendinin üstündekinin yüksekliğine ve kendinin derecesinin ona göre alt düzeyde olduğuna inanır.⁵⁸

“Bir de bunların yöneticiye en yakın olanı vardır. Bu, ötekilerin atası, ötekiler bunun oğulları ve torunlarıdır; yöneticinin sözlerini ve buyruklarını onun aracılığıyla alırlar.

“Bunların şaşılacak durumları vardır. Bunlarda yaşlanma, bizlerde olduğu gibi çarçabuk değildir. Bunların ataları, kendilerinden daha eski olmalarına karşın, güç bakımından daha yetkin, daha eksiksizdirler. Kendileri de oğullarından daha genç ve güzeldirler. Bunların tümü ortalıktadır. Bir eve barka gereksinim duymazlar.⁵⁹

Gök cisimlerinin biçimleri, belirlenmiş özdek ve maddelerinden ayrılmadığından, bir madde üzerine türlü biçimler gelmediğinden, dünyevi maddelerde olduğu gibi bunlarda değişme ve bozulma olmadığından, bunların toprakları bizim topraklarımıza benzemez. Görevlerinin tam bir boyun eğiş içinde çevreyi imar etmek olması da, bu güçlerin gökleri harekete geçirmeleridir.

58 Buraya kadar olan cümlelerle göklerin maddeden ayrık akılları anlatılmıştır. Bunların işleri, nefslerde olduğu gibi harekete geçirme değil, akletme, düşünmedir. Bu nedenle bunlar, yöneticiyle daha çok görüşürler, madde üzerinde tasarruftan ve iş yapmaktan yücedirler. Yaratılmışların ilk ilkeye en yakın olanları bunlardır.

59 Buraya kadar olan cümlelerle de gerçekte ilk yaratılan varlık olan ilk akıl anlatılmış; genel olarak, madde ve süreden aşkın olmaları nedeniyle akılların zamanın etkisinden korunmuş oldukları; bunlar, özsel öncelikle öncesiz (*kadim*) olduklarından, aralarında zamansal bir öncelik farkı olmadığı için, babanın derecesinin oğlun derecesinden daha yüksek olduğu anlatılmak istenmiştir.

“Yöneticileri ise, bunların kat kat üstünde bir yüksekliktedir. Bunu bir asla, köke bağlayan hata eder. Onu övebileceğini, niteliklerini sayabileceğini sanan saçmalar. O, kendini niteleyenlerin nitelemelerinden üstündür. Onu anlatmada benzetme ve örnekleme yoluna başvuranlar da bu benzetme ve örneklemeleriyle ondan uzaklaşırlar.

“Onun organlarının birbirinden farkı yoktur. Organları birbirinden ayrı değildir. Onun güzelliğini göstermesi bakımından, kendisi, bütün bir yüzdür. Cömertliği, eli açıklığı bakımından, bütün bir eldir. Onun güzelliği, bütün güzellikleri yok eder. Onun cömertliği, bütün eli açıklıkları hiç düzeyine indirir. Bu yöneticinin çevresinde bulunanlardan herhangi birisi, bir an için kendisini iyice görmek istese, dehşete düşerek kamaşan gözlerini kapamak zorunda kalır. Ona bakmadan önce gözleri çalınacak, kapılacak olur. Onun kendi güzelliği, güzelliğinin perdesi; dışta görünmesi, onun içte kalmasının nedeni olmuştur. Açığa çıkması, gizlenmesini gerektirmiştir.

“Tıpkı güneş gibi... İnce bir bulut perdesi arkasına girdiği zaman görülebilir. Ama kendisini perdesiz olarak gösterecek olursa, görülemez. Işığı, kendi ışığına perde olur.

“Bu yöneticinin, güzelliğini, kendi adamlarından kıskanması söz konusu değildir. Kendisinin güzellik ve parlaklığını göstermezlik etmez. O, güzelliğini gösteriyorsa da, kimsede onu görme gücü yoktur.

“O cömerttir, vergilidir, bereketlendiricidir. Onun bağışları geniş, cömertliği sınırsızdır. Onun cömertlik ve eli açıklığı, herkesi içine alır. Onun kapısı herkese açıktır, hiç kimseyi geri çevirmez. Onun güzelliğinden bir pırıltı gören, gözünü ondan ayıramaz.

“Buradan kurtulup ona gidebilen kimi sayılı kimseler olabilir. Yönetici onları, sizin ikliminizin mallarını hiçe indiren bağışlarıyla karşılar. Bunlar, onun yanından döndükleri zaman, saygınlık kazanmış olarak dönerler.”

Hay bin Yakzan ekledi:

“Eğer seni aydınlatmak amacıyla söylediğim bu sözler, beni ona yakınlaştırmamış olsaydı, onunla ilgim, seninle bir çift söz etmemi bile engellerdi.

“İstersen arkamdan gel... Seni ona götüreyim...”

HAY BİN YAKZAN
(İbn Tufeyl)

İbn Tufeyl ve “Hay Bin Yakzan” Üzerine

İbn Tufeyl’in Hayatı

İslâm dünyasında İbn Tufeyl, Batı’da Abubacer adıyla tanınan ve Endülüs’ün yetiştirdiği en büyük İslâm düşünürlerinden birisi olan Ebu Bekr Muhammed bin Abdülmelik bin Muhammed bin Muhammed bin Muhammed bin Tufeyl el-Kaysî, 1106 yılında Gırnata’nın 65 kilometre kuzeydoğusundaki Vadiü’l-Aş’ta (bugünkü Cádiz) doğdu. Araplar arasında ve Endülüs’te çok önemli bir yeri olan ünlü Kays kabilesine mensup olan İbn Tufeyl ayrıca el-Endülüî, el-Kurtubî ve el-İşbilî olarak da anılır. Künyesi-nin Ebu Cafer olduğu söylenirse de, yaygın olanı Ebu Bekr’dir.

İbn Tufeyl’in ailesi ve görmüş olduğu eğitim konusunda kesin bilgilere sahip değiliz. Gırnata’da hekimlik yaparken eyaletin valisi ile yakınlık kurarak onun sır kâtibi olduğunu biliyoruz. Muvahhidî hanedanının kurucusu Abdülmü’min’in oğullarından birinin Septe ve Tanca valiliği sırasında bir süre onun kâtipliğini yaptığı da (1154) bilinmektedir.

İbn Tufeyl, Muvahhidî Sultanı Ebu Yakub Yusuf’un özel hekimliğini yaptığı 1163-1184 yılları arasında büyük ün kazanmıştır. Sultanın çok yakın dostu olan düşünürün onun vezirliğini yaptığını söyleyenler de bulunmaktadır. Öğrencilerinden biri olan el-Bitrucî’nin onu “el-Kazî” (Kadı) diye anmasına bakılarak bir süre yargıçlık yaptığı da söylenebilir. Fakat bunlara ilişkin kesin bir bilgi yoktur.

Kesin olan bir şey varsa, o da, İbn Tufeyl'in Sultan'ın çok yakın bir dostu olduğu ve üzerinde büyük bir etkisi bulunduğu. Ünlü tarihçi Abdülvahid el-Merakeşi bunu şöyle dile getirir: "Sultan'ın İbn Tufeyl'e karşı büyük sevgi ve dostluğu vardı. Uzun süre, gece gündüz sarayda, onun yanında kaldığını ve dışarı çıkmadığını söylerler."

İbn Tufeyl'in Sultan'la bu yakın ilişkisi ve dostluğu, Endülüs bilim ve düşünce hayatını önemli ölçüde etkilemiştir. Zamanın bütün bilim adamları saraya toplanmış, çalışmaları desteklenmiştir.

Felsefe dünyasının en önemli isimlerinden birisi olan İbn Rüşt de, işte bu ortam içinde yetişme imkânı bulmuştur. İbn Tufeyl, kendisini Sultan'a takdim etmiş, felsefe alanındaki çalışmalarını desteklemiş, hatta yönlendirmiştir.

İbn Rüşt, Sultan Ebu Yakub Yusuf ile ilk karşılaşmalarını şöyle anlatır: "Müminlerin emirinin yanına girdiğim zaman kendisini İbn Tufeyl ile yalnız buldum. Bana 'Gök hakkında filozofların düşünceleri nedir? Gök ezelden beri mevcut mudur, yoksa bir başlangıç zamanı var mıdır?' dedi. Bu soru beni dehşete düşürdü. Soruya cevap vermemek için bir kaçamak arıyordum. Felsefe ile uğraşmadığımı söyledim. Çünkü İbn Tufeyl ile ne konuşup görüşmüş olduklarını bilmiyordum. Mahcubiyetimin nedenini anladı. Bu nedenle konu üzerinde İbn Tufeyl ile konuşmaya başladı. Aristoteles'in, Platon'un ve diğer filozofların bu konuda söylediklerini sergiledi ve din bilginlerinin onlara karşı getirdikleri kanıtları sıraladı. Zamanlarını özellikle bu bilimin incelenmesine harcayanların birçoklarından daha isabetle bu bilimde vukuf sahibi olduğunu o zaman fark ettim. Beni de o kadar kendi keyif ve hâlime bıraktı ki ben de düşüncelerimi açıklamaya ve felsefeye ilişkin bilgimi kendisine göstermeye başladım."¹ İbn Rüşt'ün bu tanıklığı, hem İbn Tufeyl'in konumunu, hem de bilim ve düşünceye karşı takınılan destekleyici tavrı açık biçimde ortaya koymaktadır.

Leibniz'in, "Arapların öyle filozofları var ki onların ulûhiyet hakkındaki his ve fikirleri en yüksek Hıristiyan filozofların fikir-

1 Abdülvahid el-Merakeşi, *el-Mucib*. Nakleden: Dozy, *Tarih-i İslâmiyet*, Çeviren: Abdullah Cevdet, İstanbul, 1908, C. 2, s. 491-492.

leri kadar yüksektir. Bunu Pococke'un Arapçadan tercüme ettiği 'Philosophus Autodidactus' (Kendi Kendine Felsefe, Hay bin Yakzan) eserinden anlamak mümkündür"² diye kendince onurlandırdığı İbn Tufeyl, 1186 yılında Merakeş'te hayata veda etti.

Emir Yakub'un hekimliğini yaptığı yıllarda, zamanının büyük bölümünü, Sultan'ın zengin kütüphanesinde geçiren İbn Tufeyl, birçok bilim dalında uzmanlaşmıştır. Yazmaktan çok araştırmayı ve düşünmeyi seven düşünür en çok tıp, felsefe, gökbilim ve şiirle uğraşmıştır.

El-Bitrucî ve İbn Rüşd, İbn Tufeyl'in tıpla ilgili iki eserinin bulunduğu tanıklık etmektedirler. Ne yazık ki, bu eserler günümüze ulaşmamıştır. Yine el-Bitrucî, *Kitabü'l-Felekiyat* adlı eserinin önsözünde İbn Tufeyl'in gökbilimde yeni düşünceleri olduğunu, hatta Batlamyus'un kuramını değiştirmeyi amaçlayan yeni bir kuram geliştirdiğini söylemektedir.

Günümüze şiirinden ancak birkaç örnek ulaşabilen İbn Tufeyl'i bütün dünyaya tanıtan eseri, felsefi romanı *Hay bin Yakzan*, diğer adıyla *Esrarü'l-Hikmeti'l-Meşrikiye*'dir.

İşrakî Felsefe ve Hay bin Yakzan

İbn Bacce ve İbn Rüşd ile birlikte Endülüs'ün yetiştirdiği en büyük üç filozoftan birisi sayılan İbn Tufeyl, kendisine kadar gelişen Endülüs felsefesini inceden inceye değerlendirerek ulaştığı sonuçları Farabî, İbn Sina ve Gazalî sistemleriyle besler ve kendi anlayışını kurar. Bu nedenle onu, belirli bir akım içerisine yerleştirerek değerlendirmek oldukça güçtür.

İbn Tufeyl'de Aristotelesçi felsefenin etki ve izlerini görmek ne kadar mümkünse, Platon ve Gazalî sistemlerinin, dolayısıyla yeni Platonculuğun ve tasavvufun etki ve izlerini görmek de o kadar mümkündür. Bu nedenle, sırf tanıma ve tanımlama kolaylığı bakımından, hep yapılageldiği üzere, onu İşrakî bir filozof, daha doğrusu bilge saymak yanlış olmaz. Fakat İşrakîliği salt Sühreverdi-i Maktul'ün sistemleştirdiği doktrin olarak anlarsak, bunun doğru olmadığı da söylenebilir. Çünkü İbn Tufeyl

2 Nakleden: Adnan Adıvar, *İslâm Ansiklopedisi*, "İbn Tufeyl" maddesi.

ne Sühreverdî'yi, ne de doktrinini tanımıştır. Ne var ki, yöntemleri ve varış noktaları bakımından ele alındığında, ikisi arasında yakın bir akrabalık, hatta aynılık görülmektedir. Bu da esasları bakımından İshrakî felsefenin kökenlerinin çok eskilere dayanmasından, değişik coğrafya ve gelenekler içerisinde canlılığını korumuş olmasından ileri gelmektedir.

Sühreverdî, *Heyakiliü'n-Nur* (Nur Heykelleri) adlı eserine, "Ey Kayyum, bizi nurunla güçlendir, nur üzerine yerleştir ve Nur'a doğru götür" cümlesiyle başlar. "Nur" sözcüğünün üç defa tekrar edilmesiyle dikkat çeken cümle, İshrakî felsefenin en kestirme tanımını vermektedir. Bunu daha iyi anlayabilmek için, cümledeki birinci "nur"un saf aklı, ikinci "nur"un bilgiyi, üçüncü "nur"un da nurların nuru olan Tanrı'yı simgelediğini bilmek yeterlidir.

Sühreverdî'nin cümlesinden hemen anlaşılacağı üzere, İshrakî felsefenin üç anahtar sözcüğü akıl, bilgi ve Tanrı'dır. Üç kavramın da aynı sözcükle, "nur" sözcüğüyle dile getirilmesi, birbirleriyle olan sıkı ilişkiyi, bağıntıyı ortaya koymaktadır. Cümledeki önemli bir nokta da "Bizi nurunla güçlendir, nur üzerine yerleştir" dileklerinin belirlediği tavidir. Bu tavır, dile getirilen durumların doğrudan insana, insanın istem ve çabasına bağlı olmadığını, tersine "Kayyum"a, yani Tanrı'ya bağlı olduğunu göstermektedir. Bu, insanın yeteneklerini ve çabasını yok saymak anlamına gelmemektedir kuşkusuz. Fakat istemekle, çaba harcamakla, Bayezid-i Bistamî'nin deyişiyle söylersek "aramakla" sonuca, mutlak gerçekliğe ulaşamayacağı gerçeğini dile getirir. Yoksa, gerçeğe ulaşanların yine de "arayanlar" olduğu açıktır.

İbn Tufeyl'in anlayışı açısından bakıldığında "aramak", iki yönlü bir çabayı gerekli kılar. Birincisi gözlem ve deneylerle pekiştirilen düşünme (*tefekür*), ikincisi de arınmadır. Düşünme, nesneler dünyasından başlayarak en yüce gerçek olan Tanrı'nın bilgisine ulaşana kadar aklın bütün imkânlarını sonuna kadar kullanma; arınma ise, ulaşılan bilginin tadılmasını sağlayan sezgiye (*keşf ve ilham*) ve Tanrı'da yok olmaya (*fena*) ulaşmak için nefsi ve ruhu, başka bir deyişle Tanrı'nın tecelli yeri olan kalbi dünyevi ilgi ve eğilimlerden, kir ve pisliklerden arındırma çabasını dile getirir.

Gerçi yalnızca akılla, yani felsefecilerin yöntemleriyle Tanrı bilgisine ulaşmak da mümkündür, fakat bu bilgi, doğru olmasına karşın “anadan doğma bir körün çevresi hakkında edindiği bilgiye” benzer. Bu bilginin en belirgin özelliği, “açık” olmasıdır. Daha da önemlisi, bu bilgiden dolayı bir “zevk” duyulamaz, saf müşahedeye erişilemez. İbn Tufeyl’in bu bilgiye karşı önerdiği yöntemle ulaşılan bilgi ise açık ve kendisinden dolayı bir “zevk” duyulan, saf müşahedeye erdiren bilgidir.

“Gerçek bilgi iki esasa dayanmalıdır: Akıl ve Sezgi. Bilgi, deneyin akıl ile ve aklın da sezgi ile uygunluğudur. İnsan gerçeğe ulaşmada gerek parçalardan bütüne (*istikra*), gerekse bütünden parçalara (*ta’lil*) akıl yürütme yolunu da aşarak kendi içinde bulunan sezgi ışığına da yönelmelidir. Çünkü, Allah’ın zatı sırf nurdur. Nur olan Tanrısal zatı algılayabilecek olan insanın içindeki nuru uyandırmak ve parlatmak, sadece duyuların, aklın ve ruhun özel terbiyesi ile mümkündür ve ancak Allah hakkında bu suretle elde edilecek bir bilgi bize bizzat zatı verebilir.”³

Konuya biraz daha yakından bakıldığında İsrakî felsefenin bir varlık kuramı üzerine bina edildiği görülür. Buna göre varlık, Tanrı’nın sürekli tecellisinden, tecellilerin somutlaşmasından oluşmaktadır ve varoluş, her an yenilenmektedir. Bu olay, güneş ışınlarının taşması, dünyayı kuşatması, görünür kılması olayı ile simgelenebilir. İbn Tufeyl’in benzetmesiyle söylemek gerekirse evren, güneşin karşısındaki ilk aynadan başlayarak bir aynalar düzeneği içinde, güneşin suretinin, aynadan aynaya yansıyarak son aynadan suya yansımından başka bir şey değildir. Dolayısıyla Tanrı bilgisine ulaşmanın en sağlıklı yolu, tecellileri alabilmeye, o da, insanın maddî ve manevî pisliklerden arınmasına, kalbini bir ayna gibi parlatmasına bağlıdır. Kalp bir ayna durumunu alınca, tecelliler orada yansımaya, eş deyişle işrak (*aydınlanma*) olayı başlar.

Özetlemek gerekirse, İbn Tufeyl’in felsefesi, Garaudy’nin yerinde adlandırmasıyla “nebevî felsefe”⁴, rasyonel düşünceden yola çıkarak keşf ve ilhama ulaşan ve bu nedenle son noktada ta-

3 Cavit Sunar, *İslâm’da Felsefe ve Farabî*, Ankara, 1972, C. 2, s. 47.

4 Roger Garaudy, *İslâm’ın Va’dettikleri*, çev: Salih Akdemir, 1984, 4. baskı, Pınar Yayınları.

savvufla çakışan bir “zevk yolu”dur.⁵ İşte *Hay bin Yakzan*, bu bilgilenme ve Tanrı’ya ulaşma yolunun, Hay bin Yakzan’ın serüveni çevresinde somutlaştırılmış öyküsüdür.

Hay bin Yakzan, doğası gereğı, sembolik öğelerin oldukça fazla olduğı bir eserdir. İbn Tufeyl, romanının felsefı yüklemi-ni, olaylar aracılığıyla olabildiğince yalınlaştırmış olsa bile, bir-takım bilgilerin ehli olmayanlara ulaşmasını engelleme düşün-cesi ile örtük bir anlatım yolunu yeğlemiştir. Bu nedenle, roma-nın ve mesajının kavranabilmesi için, mahremiyetini fazla kur-calamadan, bazı ön bilgiler vermeyi yararlı görüyoruz.

İbn Tufeyl, *Hay bin Yakzan* ile zamanında büyük tartışmalar-yol açan üç ana sorunu çözümlemeyi amaçlamaktadır:

1. İnsan kendi başına, hiçbir eğitim ve öğretim görmeksiz-in, doğayı inceleyerek düşünme yoluyla “insan-ı kâmil” (*yetkin insan*) aşamasına ulaşabilir, başka bir deyişle insani nefis (*nefs-i insanî*), etkin akılla (*akl-ı faal*) birleşebilir.

2. Gözlem, deney ve düşünme yoluyla elde edilen bilgiler, vahiy yoluyla gelen bilgilerle çelişmez, yani felsefe ile din ara-sında tam bir uygunluk vardır.

3. Mutlak bilgilere ulaşmak, bütün insanların üstesinden gelebileceğı bir şey değildir. Yüce gerçekliklere ulaşmak, birey-sel bir olaydır.

Hay bin Yakzan, insanın kendi başına “insan-ı kâmil” aşama-sına ulaşabileceğini kanıtlamaktadır. Romanın kahramanı Hay, bütün ömrünü kimsesiz bir adada geçirmektedir. Bir varsayı-ma göre, ıssız adada, toprağın mayalanması sonucu kendiliğinden türemiş; diğeri bir varsayıma göre de, başka bir adada dün-yaya geldikten sonra, bir sandık içinde denize bırakılmış, böyle-ce içinde yaşadığı adaya sürüklenmiştir.

Bir ceylan tarafından beslenip büyütölen Hay, elli yıl için-de duyulur dünyanın yalın gerçeklerinden, adım adım, en yüce gerçekliğe, Tanrı’ya ulaşır. Bu uzun süreç içerisinde Hay, Tanrı’nın “dıştaki âyetleri”, göstergeleri olan evreni, varlık kita-bını gözlem ve deneylerle, kıyaslamalar ve akıl yürötmelerle ö-zer, varoluş nedenlerini, anlamlarını, Tanrı ile olan bağıntıları-

5 Taşköprölüzâde, *Mevzuatü’l-Ulum*, İstanbul, 1313, C. 2, s. 337.

nı kavrar. Aklın imkânlarını sonuna kadar kullanmasından, sıkı bir rizayetle kalbini arıtmasından sonra müşahedeye, yetkin insan aşamasına ulaşır.

Yetkin insan aşamasına ulaşan Hay, uzlete çekilmek amacıyla adasına gelen Absal ile karşılaşır. Absal, sufi eğilimli olmakla birlikte vahye dayalı inancı, dini simgelemektedir. Hay'ın konuşmayı öğrenmesinden sonra, birbirlerine serüvenlerini, sahip oldukları bilgileri anlatırlar. Hay, Absal'ın aktardığı bütün bilgileri onaylar, dinin emir ve yasaklarıyla kendisini yükümlü kılar. Çünkü, iki bilgi arasında bir aykırılık yoktur. İki bilgi, aynı gerçekliğin farklı iki formundan başka bir şey değildir.

Üçüncü tezin kanıtlanması, Hay'ın toplumsal bir sınavdan geçmesini gerektirmektedir. Absal, yaşadığı ada halkının durumundan söz edince Hay, oraya giderek insanları uyarmaya, ulaştığı gerçekleri onlara aktarmaya karar verir. Birlikte Absal'ın adasına giderler. Hay insanlara dünyanın gerçek yüzünü, dünya hayatının bir oyun ve eğlenceden başka bir şey olmadığını, asıl olanın öte dünyaya hazırlanmak, bu dünyada Tanrı müşahadesine ermek olduğunu anlatmaya çalışırsa da, bütün emekleri boşa gider. Çünkü insanların yapısı, yaratılışı, yetenekleri farklıdır ve yüce gerçekliklere ancak az sayıdaki üstün yaratılışlı insan ulaşabilir. Bu gerçeği anladıktan sonra Hay, Absal ile birlikte adasına döner ve hayatlarını kendi bildiklerince sürdürürler.

Merakeşî, *Hay bin Yakzan*'ın, filozoflara göre insanın kökenini göstermek amacı ile yazıldığını söyler. Romana bu açıdan bakılınca, Hay bin Yakzan'ın dünyaya gelişi konusundaki iki varyasyondan birinciyi, yani "kendinden türeme"yi esas almak gerekir.

Carra de Vaux'ya göre de İbn Tufeyl, bu romanıyla, skolastik yeni Platonculuğun doğa ve akla uygun olduğunu göstermek istemiştir. Filozof doğmuş bir adam, hiçbir öğrenim görmeden akli, deneyimleri ve doğanın esinleriyle yeni Platoncu doktrine rahatlıkla ulaşabilir. Yeni Platonculuk yakıştırmaları bir yana bırakılırsa, bu yaklaşımın da romanda kendisine bir yer bulacağını söylemek mümkündür.

İbn Tufeyl, *Hay bin Yakzan*'da, Hay bin Yakzan'ın hayat deneyimi dolayısıyla doğal, sıcak, kendisi ve çevresiyle barış içinde,

evrenin düzeniyle uyumlu ve tevhitte yüklü ideal bir hayat biçimini somutlaştırmaktadır. Bizce romanın üzerinde en çok durulması, düşünülmesi gereken yanlarından birisi budur. Hay'ın sergilediği yaşama biçimine, bugün artık tamamen yabancı olduğumuzu söylemeye gerek yok. Ne ki, bunun övünülebilecek bir şey olduğunu söylemek çok zor, hatta mümkün değil.

Garaudy, *Hay bin Yakzan*'ın anlam ve önemini şöyle dile getirir: "Felsefe ve tasavvufun, bütünlüğü içinde düşünce ile hayatın, ilim ile imanın birliğini gösteren İbn Tufeyl'in felsefî romanı insan, tabiat ve Allah arasındaki ilişkilerin bilincine varılması ve yaratılması hususunda felsefeye Heraklit ve Empedokles'den bu yana 16 asırdan beri Batı'da kaybetmiş olduğu bütün boyutları iade ediyor."⁶

Hay bin Yakzan'ın Etkisi

Dünyada felsefî romanın olduğu kadar Robinsonad/adasal roman türünün de ilk örneği olan *Hay bin Yakzan*, Batı'da 14. yüzyıldan başlayarak büyük yankılar uyandırmış, en çok okunan kitaplardan birisi olmuştur. Hatta İzmirli İsmail Hakkı'nın söylediğine göre, İngiltere'de "Kuaker"ler denilen bir Hristiyan mezhebinin bağluları tarafından, bir ahlak kitabı olarak kabul edilmiştir.⁷

Hay bin Yakzan, 14. yüzyılda Narbonne'lu Musa tarafından İbraniceye çevrilir ve yorumlanır. Latinceye ilk çevirisi de 15. yüzyılda Pico della Mirandola tarafından yapılır. E. Pococke da Latinceye ikinci çevirisini yapar kitabın. Bu çeviri, Arapça metniyle birlikte ilkin 1671'de, daha sonra da 1700 yılında Oxford'da yayımlanır.

İngilizceye ilk çeviriyi, Pococke'un Latince çevirisinden Aschwel ile George Keit yapmışlardır. Simon Ockley ise, *Hay bin Yakzan*'ı 1711 yılında Arapça aslından İngilizceye çevirerek yayımlar.

Romanın Hollanda diline yapılan çevirisi, ilk olarak 1672 yı-

6 Roger Garaudy, *age*, s. 132.

7 İzmirli İsmail Hakkı, *İslâm'da Felsefe Cereyanları, Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, S. 19, s. 17.

linda Amsterdam'da yayımlanır. Aynı çeviri, ikinci defa 1701 yılında Rotterdam'da basılır.

Roman, "İbn Tufeyl'in Felsefî Romanı" "Hay bin Yakzan'ın Hayatı", "Kendi Kendine Felsefe", "Tabiat Adamı", "Ruhun Uyanışı" ve "Doğu Hikmetinin Sırları" gibi değişik adlarla Fransızca, Almanca, Rusça ve İspanyolca gibi diğer Avrupa dillerine de çevrilmiştir

Hay bin Yakzan, Batı'da birçok sanatçı ve düşünürü etkilemiş, onların sanat ve düşüncelerinin oluşmasına katkıda bulunmuştur. "Batı'da tesiri çok büyük oldu. Onun birçok taklitleri yazıldı" diyen Hilmi Ziya Ülken,⁸ bunların en tanınmışlarından birisi olarak çağdaş Batı felsefesinin kurucularından olan Francis Bacon'ı ve eseri *Yeni Atlantis*'i anmaktadır.

Rousseau'nun *Emile*'ine, Thomas More'un *Ütopya*'sına, Daniel Defoe'nun *Robinson Crusoe*'suna *Hay bin Yakzan*'ın çocuğu gözüyle bakanların sayısı hiç de az değildir. Batı'nın büyük filozofu Spinoza da, kendi felsefesini kurarken büyük ölçüde *Hay bin Yakzan*'dan aldıklarına dayanmıştır.

Akşit Göktürk, *Edebiyatta Ada* isimli çalışmasında İbn Tufeyl'in etkileri konusunda şöyle der: "On yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda büyük ilgi uyandırmış olan *Hay bin Yakzan*'ın bu yüzyıllarda gelişen Robinsonad edebiyatı üzerinde büyük etkisi olduğu apaçıktır."

Bilindiği gibi *Robinson Crusoe*'dan sonra Batı'da "Robinsonad" ya da "Adasal Roman" diye adlandırılan bir tür ortaya çıkmıştır. Bu nedenle *Hay bin Yakzan* ile *Robinson Crusoe* arasındaki ilgi özel bir önem taşımaktadır.

Birçok araştırmacı ve yazar gibi Carra de Vaux da Daniel Defoe'nun İbn Tufeyl'den etkilendiğini söylemektedir. Vaux, *Les penseurs de l'Islame* adlı eserinde, bu husustaki düşüncelerini şöyle dile getirir: "Robinson'daki fikirler, ahlak anlayışı, sistemler, her şey apaçık kanıtıyor ki, Daniel Defoe, İbn Tufeyl tarafından yazılan romanın Latince tercümesinden esaslı biçimde etkililmiş ve esinlenmiştir."

Akşit Göktürk, "Defoe'nun bu öyküyü İngilizce çevirisinden tanıdığını sanılmaktadır. *Robinson Crusoe*'da kahramanın 15-

8 Hilmi Ziya Ülken, *İslâm Felsefesi*, Ülken Yayınları, İstanbul, 1983, s. 216.

sız bir adada ‘her şeyin özünü deneylerle öğrenerek’ bir bakıma tıpkı *Hay bin Yakzan* gibi adım adım olgunlaşması, kişiliğin bir iç denetim altında aydınlanması, doğruya, iyiye, Tanrı yoluna gelişi din açısından taşıdığı anlamlarla şema yönünden İbn Tufeyl’in yapıtını çok andırır. Defoe’nun *Hay bin Yakzan*’dan bu noktada etkilenmiş olduğu düşünülebilir” diyorsa da, bir etkilenmenin söz konusu olmadığı görüşündedir. Aslında kendisi, oldukça inandırıcı dayanaklar ortaya koymuş olmasına karşın, bu konuda “inandırıcı dayanaklar ortaya konmamıştır”⁹ diyerek konuyu geçiştirmektedir.

Ne var ki, bu görüşünde yalnız değildir Akşit Göktürk. Boer ve Garaudy de iki eser arasında hiçbir ilişki olmadığını savunmaktadırlar. Boer, “Crusoe pratik bir adam, Hay b. Yakzan ise mutasavvıfane düşünen adam tipidir”¹⁰ derken Garaudy de şöyle demektedir: “Bu ıssız ada romanının Robinson hikâyesi ile hiçbir ilgisi yoktur. Robinson, adasına kendisiyle birlikte ferdiyetçiliğini, silahını, tarıma elverişli hâle getirdiği tabiat ve hâkimiyeti altına aldığı Cuma üzerindeki iktidar arzusunun da getirmiştir. Aynı şekilde bu ‘iyi vahşi’ olmadığı gibi, her şeyi baskısız fakat gelenek içinde öğrenen Rousseau’nun *Emile*’i de değildir.”¹¹

Dikkat edilirse Boer ve Garaudy, konuya kahramanların temsil ettiği dünya görüşleri açısından yaklaşmaktadırlar. Bu açıdan bakıldığında, iki eser arasında ilgi kurmak, gerçekten de mümkün değildir. Hatta biçimsel olarak bakıldığında da ayrıntılarda somut bir benzerliğin izlerine rastlamak çok zordur. Fakat bunlar İbn Tufeyl’in etkileri konusunda ileri sürülen görüşleri geçersiz kılmaya yetmez.

Şurası bir gerçektir ki, İbn Tufeyl, *Hay bin Yakzan* ile ortaya bir “ilk örnek”, son derece güzel ve özgün bir roman şeması koymuştur. İbn Tufeyl’den etkilenenler, bu roman şemasını alarak geliştirmişler, kendilerine özgü düşünce ve yaklaşımlarla romanı yeniden inşa etmişlerdir. Bu nedenle, kahramanların dünya görüşleri, yaşama biçimleri arasındaki fark, bu temel gerçeğe değıştirmektedir. Kaldı ki, hiçbir yazar, bir başkasının yazdıkları-

9 Akşit Göktürk, *Edebiyatta Ada*, Sinan Yayınları, s. 76.

10 Nakleden: Adnan Adıvar, *İslâm Ansiklopedisi*, İbn Tufeyl maddesi.

11 Roger Garaudy, *age*, s. 130-131.

nı aynen aktarmaz. Eğer aynen aktarırsa, buna etkilenme ya da esinlenme değil, başka bir ad verilir.

İbn Tufeyl'in Batı felsefesi üzerindeki etkisini de onun Spinoza ile gizli bağlantısını belirlemeye çalışarak ortaya koyalım. Leon Gauthier *Hay bin Yakzan*'ın Fransızca çevirisine eklediği girişte şu bilgileri vermektedir: Hollandalı Stanislav von Borkowski adlı bir araştırmacı *Spinoza'nın Gençliği* adlı çalışmasında Spinoza'nın daha gençliğinden başlayarak Descartes sisteminden uzaklaştığını ve kendi felsefesini İslâm felsefesi ile karışmış bir Yahudi felsefesi temeli üzerine kurmak istediğini tespit etmiştir. Spinoza üzerinde İslâm felsefesinin etkilerini görmek mümkünse de bunun nasıl geldiği konusunda belirgin bir ipucu bulunmamaktadır. Bir başka araştırmacı W. Meijer de Spinoza'nın yayıncısından *Hay bin Yakzan*'ın tercüme ettirilerek yayımlanmasını ısrarla istediğini tespit etmiştir. Sonunda kitap çevrilerek imzasız olarak yayımlanmıştır (Amsterdam, 1672). Aynı çeviri ikinci defa yayımlandığında çevirmen adı yerine S. D. B. harfleri konulmuştur (Rotterdam, 1701). Bu arada Meijer, Spinoza'nın kitaplarından birisinin *Hay bin Yakzan* ile birlikte ciltletildiğini de tespit etmiştir. Durumu Borkowski'ye bildirir. İki araştırmacı, sonunda, İbn Tufeyl'in eserinin bizzat Spinoza tarafından çevrildiği sonucuna varırlar. İkinci baskı üzerindeki S. D. B. harfleri bir çevrik addan başka bir şey değildir. Bu harfler tersinden okunduğunda Benedict de Spinoza adını vermektedir.¹²

Hay bin Yakzan'ın bizdeki etkilerinden söz etmek mümkün değil. Çünkü biz ne İbn Tufeyl'i, ne de eserini tanıyoruz.

Batılılaşma süreci içinde “düşünsel bir göç”, “ruhsal bir uyruk değişimi” olayı yaşayan aydınımızı değerlendirirken Sait Halim Paşa bunların “Bilgisizliğin en kötüsüne, kendini bilmeme”ye düştüklerini söylüyor.¹³

Gerçekten de aydınımız, toplumumuzun ahlakî ve manevî hayatını, toplumsal ve siyasal geleneğini, kaynaklarını, anlayışını, kısaca toplumun dehasını temsil eden, ulusal varlığını, düşüncesini, kültür ve sanatını kuran değerleri küçümsemiş, aşağılamış, bunları araştırma ve inceleme gereği duymamıştır.

12 Bkz.: Nihat Keklik, *Felsefenin İlkeleri, Felsefeye Giriş I*, s. 141-142.

13 Sait Halim Paşa, *Toplumsal Çözülme*, Burhan Yayınları, İstanbul 1983, S. 57.

İşte bunun en somut örneklerinden birini, İbn Tufeyl ve eseri karşısındaki durumumuz oluşturmaktadır. Hemen hemen bütün dünya dillerine çevrilen bu roman, düşünsel katkıları yanında, aynı kültür ve inanç düzleminde yer aldığımız için, özgün Türk romanının oluşmasında önemli bir görevi yerine getirebileceği hâlde, bugüne kadar gün ışığına çıkarılamamıştır. Babanzâde Reşid tarafından yapılan tek Türkçe çevirisi, 1923 yılında yayınlanan *Mihrab* dergisinde tefrika edilmiş ve adı geçen dergi ile birlikte karanlığa gömülmüştür. Durali Yılmaz'ın çocuklar için yaptığı uyarlama da, ne yazık ki, istisna olarak kalmış ve gerekli ilgiyi uyandıramamıştır.

Babanzâde Reşid'in çevirisini esas alarak Türkçeleştirdiğimiz bu metne okumayı/anlamayı kolaylaştırmak amacıyla gerekli gördüğümüz yerlere notlar, açıklamalar ekledik. Platon'un ünlü mağara eğretilmesindeki benzer bir hayata mahkûm olduğumuz günümüzde, *Hay bin Yakzan*, mağaradan kaçmayı başarak gerçekler dünyasıyla tanışan ve geriye dönüp öğrendiği gerçekleri arkadaşlarına anlatmaya çalışan kahramanın işlevini görecektir inancındayız.

N. Ahmet Özalp

Giriş

Tanrı Adıyla Başlarım.

Övgü ve şükür başlangıcsız (*kadim*), en büyük, en bilgin, en bilge, en iyi, en cömert, en yumuşak huylu, insana bilmediğini ve kalemle yazmasını öğreten Tanrı'ya. O'na bütün nimetler için övgü, bütün iyilikler için şükür. Tanıklık ederim ki bir ve ortak-sız olan Tanrı'dan başka tapacak yoktur.

Yine tanıklık ederim ki, temiz yaradılışlı, mucizeler denizi, kesin kanıt ve kahredici ünlü kılıç Muhammed O'nun kulu ve elçisidir. Salât ve selâm ona, soyuna ve onlara içtenlikle uyanlara, hesap gününe kadar.

Soylu, temiz ve içtenlikli kardeşim! Tanrı sana sonsuzluk bağışlasın. Sana bitimsiz mutluluklar dilerim O'ndan. Benden, İslâm felsefecilerinin önderlerinden Ebu Ali bin Sina'nın¹ *Hikmet-i Meşrikî* (Doğu Felsefesi)² adlı eserinde dile getirdiği bazı sırları açıklamamı istiyorsun. Gerçeği olduğu gibi anlamak

1 İbn Sina (980-1037). Buhara yakınlarında Efşene'de doğdu, Hemedan'da öldü. İslâm bilgin ve filozoflarının en büyüklerinden biridir. Aristoteles felsefesinin açılınması niteliğindeki ünlü *Şifa* adlı eserinden dolayı Meşşâî ekole bağlı bir filozof sayılagelmıştır. İbn Tufeyl ise bu bölümde görüldüğü üzere işrakî sayılmaktadır. Hemen her konuda eser veren –bunların sayısı üç yüze yakındır– İbn Sina, Ortaçağ'da Hipokrat'tan sonra en büyük hekim olarak kabul edilmiş, tıpla ilgili *Kanun* adlı eseri 17. yüzyılın ortalarına kadar Avrupa üniversitelerinde ders kitabı olarak okutulmuştur.

2 *Hikmet-i Meşrikî*, İbn Sina'nın işrakî görüşlerini dile getirdiği eseridir. Bu eserin bir kısmı kaybolmuş veya tamamlanamamıştır.

isteyenler için, böylesi sırları araştırmak zorunludur. Sana bunları, gücümün yettiği ölçüde, açıklamaya çalışacağım.

İsteğin, bende şimdiye kadar hiç tanımadığım bir duruma ermeye, sözcüklerle tanımlanamaz, nitelenemez yüce bir makama ulaşmaya neden olan tatlı bir hatırayı canlandırdı. Ulaştığım bu durum, bu makam, bu evrenin dışında bir evrendedir ve insan aklı, künhünü kavramaya güç yetiremez. Bununla birlikte insanı, öylesine tatlı ve gönendirici bir bilgi denizine daldırır ki, bu durumu yaşayanlar, kendilerinde sırları bütünüyle gizleme gücünü bulamazlar. Duydukları zevk ve coşku, onları, durumlarını açıklamaya zorlar.

Bu hâlde ulaşan kimselerden bilgide derinleşmeyenler, hadlerini aşarlar ve akılla bağdaşmayan, dinin dış yüzüyle (*zahir*) uyuşturulması mümkün olmayan kimi iddialarda bulunurlar. İşte bu nedenle kimisi, “Kendimi tesbih ederim, benim şanım ne büyüktür”; kimisi, “Ben Hakk’ım”; kimisi, “Cübbemin altında Tanrı’dan başkası yoktur”³ gibi sözler, özel deyişiyle “şatahat”⁴ söylemişlerdir.

Şeyh Ebu Hamid Gazalî,⁵ bu düzeye (*makam*) ulaştığında, bilimlerdeki yetkinliği sayesinde, kendini bu gibi sözlerden korumayı başardı. Fakat yine de aşağıdaki dizeleri söyleyerek durumunu dile getirmekten kendini alamadı:

*Anlatamayacağım hâller yaşadım
Hayra yor ve nasıl olduğunu sorma.*

3 Bu sözlerden ilki Bayezid-i Bistamî, ikincisi Hallac-ı Mansur, üçüncüsü de Cüneyd-i Bağdadî’nindir. Her üçü de hiç kuşkusuz gerçeklik bilgisine sahip yüce kimselerdir. Yazarın bunları “bilgide derinleşmeyenler” biçiminde nitelemesi olsa olsa bilgi yetersizliğinden ileri gelmektedir.

4 Şatahat, kendinden geçme (*istiğrak*) durumunda bilinçdışı olarak söylenen sözlerdir.

5 Ebu Hamid bin Muhammed bin Muhammed el-Gazalî veya yalnızca İmam Gazalî, Gazalî, Hüccetü’l-İslâm, Zeynü’l-Din gibi isimlerle tanınan büyük İslâm bilgin ve sufisi. 1058 yılında Horasan’da Tus kentinde doğdu, 1111 yılında aynı kentte öldü. Gerçekliği arama yolunda kelam ve felsefe menzillerinde konakladıktan sonra tasavvufta karar kılarak kuşkularından kurtuldu. Ömrünü ders vererek ve kitaplar yazarak tamamlayan Gazalî, İslâm düşüncesinde gerçek anlamda bir doruk, bir dönüm noktasıdır.

Ebu Bekir bin Saiğ,⁶ “bitişmek” (*ittisal*)⁷ deyimini yorumlarken şöyle der: “Bir bilimi öğrenmekte olan kimse, o bilim üzerine yazılmış bir kitabın anlamını olduğu gibi kavradığı zaman, bilginin bir düzeyde, buna karşılık, kendisinin, o güne değin bulunduğu diğer bir düzeyde kalması mümkün değildir. Bilginin düzeyi ile kişinin o bilgi sayesinde ulaştığı düzey aynı olur. O bilgi, kendisinde kökleştikçe, özdekten (*heyula*), maddeden ve doğal yaşama bağımlılıktan arınmış, temiz, seçkin ve Tanrısal durumlar (*ahvâl-i ilahî*) olarak adlandırılabilir birtakım yüce bağıntılar gerçekleşir. Ancak böylesi bağıntılar Tanrı’nın kulları arasından seçtiği birkaç mutlu kişiye nasip olur.”

İbn Saiğ’in değindiği bu düzey, düşünme ve akıl yürütme yoluyla kazanılır. Hiç duraksamadan, kuşku duymadan, kendisinin de bu düzeye ulaşmış olduğunu söyleyebiliriz. Ne ki orada kalmış, daha yukarılara çıkamamıştır.

Bizim sözünü ettiğimiz düzey ise, Ebu Bekir’in ulaşmış olduğu düzeyin çok üstündedir. Gerçi bilgi ikisinde de birdir, fakat gözle görmek başka, dolayımı olarak edinmek başkadır.

*Biber tanesi de siyah, ay yüzü sevgilinin beni de siyahtır.
Her ikisi de can yakıcıdır, ama bu nerede, o nerede...*

Sözünü ettiğimiz durum ve makam görülür. Ama ne ile? O durumu görmeye özgü bir araç vardır.

Bu araca bir “güç” adını verebilsek de, onu tam olarak adlandırmış olmayız. Yalnızca mecaz yoluyla bildirmiş oluruz.

Sufilere özgü sözcük ve terimlerde de bunu anlatabilecek doğru bir deyme rastlanmıyor. İşte senin isteğin üzerine hatırladığım bu durum, İbn Sina’nın *Hikmet-i Meşrikî* adlı eserinde değindiği durumlardan biridir.

İbn Sina şöyle diyor: “Çile (*riyazet*) insanı eğite eğite, ahla-

6 Ebu Bekir bin Saiğ. Endülüs’te Saragossa şehrinde doğdu ve 1138 yılında Fas’ta öldü. Bizde İbn Bacce, Batı’da Avempace adıyla tanınmıştır. Aristo ve Farabî’nin izleyicisi olan İbn Bacce rasyonalist bir filozoftur. Birçok konuda eserler vermiştir. Boer, *İslâm’da Felsefe Tarihi* adlı yapıtında İbn Bacce hakkında ki en sağlıklı bilgiyi İbn Tufeyl’in verdiği söylemektedir.

7 İttisal: Bitişmek, ulaşmak, vasıl olmak. Kulun yaratıcısından başka her şeyden ayrılması, ruhunda Hak’tan başkasını görmemesidir.

kını arıta arıta öyle bir noktaya getirir ki, o, uzaktan görünen ve kimi zaman parlayan, kimi zaman sönen bir ışığa döner. Gözüne, arada bir, gerçeklik nurlarından çok az bir aydınlık ilişmeye başlar. Bu aydınlık, ona büyük bir tat, zevk verir. Benliğini kötü huylardan arındırmayı sürdürdükçe, aydınlıklar çoğalır, büyür. Zamanla gözü aydınlığa alışır ve o aydınlık süreklilik kazanır. Çilede olmadığı zamanlarda bile o durumlar, aydınlıklar sürekli görünür.

“Aydınlıkların her görünüşünde insan, Tanrı’ya doğru bir basamak yükselir. Her yükselişte de kendi durumuna ilişkin gizli noktalara işaret etmekten kendini alamaz.

“Giderek her göz açışında ve her zerrede Tanrı’yı göreceği bir düzeye erişir. Bu aşamada o, sevgilisiyle sabit bir bildikliğe ulaşmıştır. En sonunda, şaşkınlığı dinginliğe dönüşür. Bir ayna gibi, Tanrı karşısında yer alır ve isteğine kavuşur.

Tanrı’nın görünme yeri olduğu için, benliği ile bir sorunu kalmaz. Ne var ki, bu aşamada, ikircimden tümüyle kurtulmuş değildir. Kimi zaman benliğiyle, kimi zaman da Tanrı ile ilgilenir. Bu düzeyi aşabilirse, benliğini tümüyle yitirir ve yalnızca Tanrı’yı görür. Bundan böyle, benliğiyle ilgilense bile, bunu, salt Tanrı’nın görünme yeri olması bakımından yapar. İşte bu aşamada, gerçek ‘birleşme’ (*vuslat*) gerçekleşir.”

İbn Sina, sözünü ettiği bu durumlarla, Tanrı’yı arayanların zevk ve coşku yoluyla ulaştıkları aşamaları gösteren durumları anlatmak istemiştir. Yoksa İbn Saiğ’in sözünü ettiği, ussal kavrayışlar sistemi içinde yer alan ve kıyaslamalar yoluyla, öncüller düzenlemekle elde edilen durumları değil.

Sufilerin (*ehl-i zevk*) bilgileriyle felsefecilerin bilgileri arasındaki ayrımı, bir örneklemeye anlamaya çalışalım. Akı, zekâsı, duyu organları sağlam, ancak iki gözünden de yoksun anadan doğma bir körü göz önüne getir. Bu kör, doğup büyüdüğü kentin bütün evlerini, camilerini, hanlarını, sokaklarını ve insanlarını tam anlamıyla öğrenip tanıdıktan sonra birdenbire gözleri açılır.

Gözleri açılınca, kentte bulunan her şeyi, insanları, yapıları, sokakları görmezlik döneminde edindiği bilgilere, duyduğu tanımlara, göstergelere tamı tamına uygun bulur. Eski bilgilerine

aykırı düşen, onlarla çelişen hiçbir şey ilişmez gözüne. Tümünü teker teker tanır, bilir.

Fakat bu yeni durumda kendisinde, biri diğerine bağlı iki şey duyar. Birincisi, bu yeni bilginin öncekinden daha açık olması; ikincisi ise, bu bilgi nedeniyle büyük bir tat almasıdır.

İşte ermişlik (*velayet*) aşamasına ulaşmayan, bilgiyi akıl yürütmeler, çıkarımlar (*istidlal*) yoluyla kazanan kimselerin durumu, anadan doğma körün görmezlik dönemindeki durumuna benzer. Tanımlamalar ve göstergeler yoluyla bellediği nesneler ise, İbn Saîğ'in doğal yaşamdan soyutlayıp yücelttiği, Tanrı'nın yalnızca sevdiği, seçtiği kullarına bağışladığını söylediği ve "Tanrısal durumlar" olarak nitelendirdiği şeyleri simgelemektedir.

Ermişlik aşamasına ulaşan ve Tanrı tarafından kendilerine ancak simgesel olarak "güç" diyebileceğimiz şey bağışlanan kimselerin durumu ise, körün gözleri açıldıktan sonraki durumuna benzer. Bu ikinci durum, bazen kimilerine çalışmaksızın, salt Tanrısal bir vergi olarak doğuştan bağışlanır.

Aralarındaki ayrımları belirlemeye çalıştığımız düşünür ve felsefecilerin kavrayışı ile sufilerin kavrayışından birincisiyle fizik evrene, ikincisiyle fizikötesine ilişkin kavrayışlar anlatılmak istenmemiştir. Çünkü bu iki bilgi arasındaki ayrım açıktır ve aralarında hiçbir benzerlik yoktur. Bu iki kavrayış biçiminden amacımız, her ikisinin de aynı soruna, yani fizikötesine ilişkin bilgileridir.

Felsefecilerin fizikötesine ilişkin düşünme ve çıkarımlar yoluyla edinilen bilgileri ile sufilerin aynı soruna ilişkin bilgileri arasında, her ikisinin de gerçek ve doğru olmaları bakımından bir benzerlik ortaya çıksa bile, yine de birbirlerinden ayırt edilmesi zorunludur.

Doğal olarak ikinci bilgi, kavrayışı daha açık ve daha doyurucu olması bakımından diğerinden üstündür.

İbn Saîğ, sufileri, bu zevki andıkları, açıkladıkları için ayıplayarak bu tadın imgelem (*tahayyül*) gücüne özgü olduğunu savunmuş, gerçek mutluluğa erişenlerin durumunu anlaşılır bir dille açıklayacağına söz vermiştir. Ne yazık ki, ya kendisinin söylediği gibi işlerinin çokluğu nedeniyle zaman bulamadığın-

dan, ya da sözünü yerine getirmeye kalkıştığında, kendisinin, insanları dünyalık edinme ve toplamada gereken yolları ve hileleri kullanmaya isteklendirmesi, teşvik etmesi durumuyla çelişen birtakım şeyleri açıklamak zorunda kalacağı ve dolayısıyla kendisini yalanlamak ve içyüzünü herkese ilan etmek istemediği için, sözünde durmamıştır.

Zorunlu olarak biraz konu dışına çıktık. Şimdi asıl konumuza dönelim.

Kardeşim, yukarıda, fizikötesine ilişkin iki tür bilgi olduğunu, bunların örneklerini ve bu bilgilerin yöntemlerini açıkladım. Senin istediğin şey de bunlardan birisi olmalıdır.

Eğer zevk ve müşahade⁸ ehlinde olmayı seçerek Tanrı ile birliktelik (*huzur*)⁹ aşamasına ulaşmış ermişlerin yaşadığı, tattığı durumu istersen, yapacağın şey, onları izlemek ve görmektir. Yoksa, o gerçekliği, olduğu gibi yazıya dökmek mümkün değildir.

Bu gerçeklik sözle, yazıyla açıklanmaya çalışılırsa değişir. Felsefecilerin gittikleri yola gidilmiş olunur. Çünkü öylesi anlamlar ses ve harf giysilerine bürünür, mülk evrenine yakınlaşırsa, olduğu gibi kalamaz, durum olmaktan çıkar.

Bu yaklaşım, kaçınılmaz olarak, gerçekliğe ilişkin birçok farklı anlatımın ortaya çıkmasına yol açar. Bu da kimilerinin sapmasına ve doğru yolda yürüyenler hakkında kötü zanlara düşmelerine neden olur. Çünkü, gerçekliğin alanı, alabildiğine geniştir. Her şeyi kuşatır. Onu kuşatmanın, sınırlandırmanın yolu yoktur. Bu öylesine karmaşık ve içinden çıkılmaz bir yoldur ki, onu herkes, ancak alabildiği kadar anlatabilir.

Felsefecilerin izlediği yoldan, onların yöntemleriyle gerçekliğin açıklanmasını istersen, işte o zaman, konu açıklanabilirlik, yorumlanabilirlik kazanır. Ne ki bu da, büyük iksiri (*iksir-i*

8 Zevk, tatma. İçmeden önceki durum. Tanrısal tecellilerin başlaması ile kalpte oluşan durum. Bunu içme (*şirb*) izler. Onu da kanma (*reyy*). "Tatmayan bilmez." Müşahade: Tanrı bilgisinin son aşaması. Dünyevi olandan arınarak Hakk'ı bulmak, görmek. Hakke'l-yakin. Yani Irakî'nin ünlü benzetmesiyle ateşe atılarak yanmak, ateşe dönüşmek. Cüneyd'in tanımlamasıyla da "Kendini kaybederek Tanrı'yı bulmak".

9 Huzur: Kulun dünyadan uzaklaşarak Tanrı ile birlikte ve O'nun huzurunda bulunması. Tanrı zikrinin kalbi istila etmesi yoluyla gerçekleşen sürekli huzur bilinci.

a'zam)¹⁰ bulmaktan daha çetin bir iştir. Öylesine aşılmaz, öylesine garabetlerle doludur. Bu nedenle, pek az kimse üstesinden gelebilmiştir. Üstesinden gelebilenler, bu başarıyı gösterebilenler ise, ulaştıkları gerçeklikleri ancak simge ve göstergeler yoluyla dile getirmişlerdir. Çünkü Muhammedî yasalar, sırların açığa vurulmasını yasaklamıştır.

Aristoteles¹¹ ile Farabî'nin eserleriyle¹² ve İbn Sina'nın *Şifa*'sıyla gelen felsefenin bu amaç için yeterli olduğu sanılmınsın. Düşünürlerin bu konuda yazdıkları da doyuruculuktan, çözümlericilikten çok uzaktır.

Endülüslü çevresinde mantık ve felsefe yaygınlık kazanmadan önce, buranın üstün yaradılışlı insanları, bütün ömürlerini, matematiksel bilimlerde tüketmişlerdir. Bu bilimlerde en yetkin noktaya ulaşmayı başarmışlarsa da, orada kalmışlar, onu aşamamışlardır. Sonra gelenler, matematiksel bilimlere birazcık mantık eklediler. Fakat yetkin gerçekliğe ulaşabilecek kadar yükselmediler. Hatta kimileri,

*Anladım ki öte bilimleri ikidir
Bu ikiden fazla değildir.
Birisi öğrenilemeyen gerçeklik,
Diğeri öğrenilmesi yararsız yanlıştır.*

dizeleriyle güçsüzlüklerini açıklamak zorunda kaldılar.

Daha sonra gelenler, öncekilere göre, felsefeden bir dereceye kadar tat alarak gerçekliğe biraz yaklaşmışlarsa da, içlerinde,

10 İksir ya da büyük iksir. Ölümsüzlük veren içki. Ayrıca madenleri altına çevireceğine de inanılmıştır.

11 Aristoteles, İÖ 384-322 yılları arasında yaşadı. Gelmiş geçmiş en engin zekâlardan biridir. Hocası Platon'un metafizik temelli felsefe anlayışını reddederek kendine özgü yepyeni bir bilgi teorisi ve metafiziğe değil, mantığa dayanan bir kavram teorisi kurdu. Bazı felsefi düşünceleri kimi İslâm bilginleri tarafından şiddetle eleştirilmesine karşın ondan etkilenen filozoflar tarafından Aristoculuğun bir uzantısı sayılabilecek Meşşaiye (Gezimcilik) ekolü kuruldu.

12 Farabî (980-1037), Türkistan'ın Farab ilinin Vesic kasabasında doğdu. Meşşai ekolünün en büyük temsilcisi ve Aristo'dan sonra ikinci üstadı (*muallim-i sâni*) sayılır. Memleketinde kadılık görevinde bulunmuştur. En büyük ve önemli yapıtı bir felsefe ansiklopedisi olan *et-Talimü's-Sânî*'dir. Başta Gazalî olmak üzere birçok İslâm bilginini tarafından dinden çıkmakla suçlanmıştır.

İbn Saiğ'i aşan, ondan daha sağlam bir düşünceye ulaşan kimse yoktur. Üzülerek söyleyelim ki, o da, ölümüne kadar sinesinde sakladığı bilim gömüsünü, kendisiyle birlikte toprak altına götürmüştür.

İbn Saiğ'in ortada bulunan eserlerinden birkaç kitapçığı dışında benliğe, tevhide, mantığa ve doğaya dair olanlarının tümü eksik kalmıştır. Bunu, kendisi de itiraf etmiştir. Önemli eserlerinden olan *İttisal* (Bitişme)¹³ adlı kitapçığından ise, anlam çıkarmanın zor ve kimi bölümlerde, dil ve anlatımının bozuk olduğunu söyleyerek uygun bir zamanda yeniden yazacağına söz vermiş, fakat sözünü yerine getirememiştir. Bu adamın kendisine yetişemedim. Hakkında edinebildiğim bilgi de bu kadardır.

İbn Saiğ'in düzeyine yükselemeyen çağdaşı düşünürlerden, bir tek kitap olsun görmedim. Onlardan sonra, bizim kuşak gelmektedir. Çağdaşlarımızın bir bölümü, henüz yol yürümektedirler. Yetkinlik düzeyine ulaşamamışlardır. Bir bölümü de yolculuktan yılmış, yolun yarısında kalmışlardır. Kimilerinin de ne durumda, hangi aşamada olduklarını, şimdilik bilemiyoruz.

Farabî'nin bize ulaşan eserlerinin çoğu mantık üzerinedir. Felsefeye dair olan kitapları sayısız ikircimler, sonsuz kuşkular içinde boğulmuştur.

Söz konusu filozof, *Milletü'l-Fazıla* adlı eserinde, kötü ruhların öldükten sonra, sonsuza dek, ölçsüz acılar içinde yuvarlanacaklarını söylerken, *Siyasetü'l-Medeniye* adlı kitabında, bunların yokluğa karışacaklarını, ancak yetkin ruhların sürekli olacağını öne sürmüştür.

Ahlak adlı eserinde de, insan mutluluğunun, yalnızca bu dünya yurduna özgü olduğunu söylemiştir. Diğer görüş ve sözlerinin tümü de birer sabuklama ve hurafeden başka bir şey değildir.

Örneklesek, bütün yaratılmışları, Tanrı'nın rahmetinden umutsuz kılmış, iyinin de, kötünün de sonunun yokluk olduğunu söylemiştir. Bu, bağışlanamaz bir yanlıştır. Bir başka büyük yanlış da peygamberlik hakkındaki inancıdır. Peygamberliği, yalnızca imgeleme gücüne (*tahayyül*) özgü bir iş olarak ni-

13 Bu yapıtın tam adı *Kitab-ı İttisal el-Akl bil-İnsan*'dır.

telemiş, felsefenin nübüvvetten daha üstün olduğunu ve burada açıklanmasına gerek olmayan daha bir sürü benzer görüşler ile ri sürmüştür.

Özetle Farabî, bunlara benzer daha birçok yanlışa düşmüştür. Bunların üzerinde durmayı, tümünü açıklamayı gerekli görmüyoruz.

İbn Sina'ya gelince o, Aristoteles'in eserlerinde yer alan sorunları yorumlamayı üstlenerek onun anlayışı doğrultusunda konuşmuş, *Şifa* adlı büyük eserini de onun felsefi anlayışı üzerine kurmuştur. Kendisi bu durumu, eserin "Mantık" bölümünde belirttikten sonra, kendi temel anlayışının ona muhalif olduğunu açıklayarak gerçeği arayanlara, İsrakiye (*İşıkçılık*)¹⁴ felsefesi üzerine yazdığı esere (*Hikmet-i Meşriki*) başvurmalarını salık vermiştir.

Aristoteles'in kitaplarıyla *Şifa'yı* özenle inceleyen kimseler, *Şifa'da* Aristoteles'e dayanmayan, ondan aktarılmayan birtakım şeyler de bulunmakla birlikte, çoğu yerlerde uyuştuklarını, çakıştıklarını görürler.

Gerek Aristoteles kitaplarının, gerekse *Şifa'nın* içerdiği gerçekliklere dikkat edilmez, yalnızca dışyüzlerine bakılırsa, hiçbirinden yararlanılamaz. İstenilen yetkinliğe ulaşılamaz. İbn Sina da, söz konusu eserin başlarında, bu gerçeği özellikle belirtmiştir.

İmam Gazalî, eserlerinin çoğunda halka seslenmeyi amaçladığı için, kimi şeyleri yerine göre düğümler, yerine göre çözer. Bir yerde küfrü gerektirdiğini söylediği bir şeyi, başka bir yerde mübah kılar.

Tehafütü'l-Felasife adlı kitabında, felsefecileri, bedensel dirilişi (*haşr-i cismanî*) inkâr ettikleri, ödül ve cezayı yalnızca ruhlarla özgü kabul ettikleri için dinden çıkmakla suçladığı hâlde, *Mizan* adlı yapıtının başlarında, felsefecilerin bu konudaki görüş-

14 İsrakiye, kökenleri çok eskilere uzanan, bireysel sezgi yoluyla aydınlanmaya dayanan öğreti. İslâm dünyasında Sühreverdî-i Maktul (1155-1191) tarafından sistemleştirilmiştir. İsrak sözcüğü ışıgın açılması, güneşin doğması anlamlarını içerir. Bu nedenle bu öğretiyi "Nur Felsefesi" de denilir. İsrakîlere göre dünyevi olandan arındıkça tanrısal evrenden tecelli eden ışığa yaklaşırlar. Işığa yaklaştıkça ışıgın aydınlığı artar. Her basamağın aydınlığı bir yukarıdaki basamağına ulaştırır. Böylelikle ışıklar ışığı (*nurü'l-envar*) olan Tanrı'nın bütün anlamları kapsayan büyük aydınlığına varılır. Nesnenin gerçekliği bu aydınlanma ile kavranır ve doğal olarak bu bilgi en üstün ve gerçek bilgidir.

leriyle sufilerin inançlarının çakıştığını, 'El-Munkız'da ise, kendi inançlarının da tasavvuf önderlerinin inançlarıyla uygunluk içinde bulunduğunu, bu gerçeğe uzun araştırma ve tartışmalar-dan sonra ulaştığını söyler.

Gazalî'nin eserlerini inceleyenler, içeriklerini gereği gibi gözden geçirenler, sözleri arasında bu tür çelişkilere rastlarlar. *Mizanü'l-Amel* adlı kitabında bu durumu şöyle açıklar:

"Görüş ve düşünceler üçe ayrılır:

"1. Halkın içinde bulunduğu düzey ve inanç doğrultusunda dile getirilenler.

"2. Soru soranın, öğrencinin durumuna göre dile getirilenler.

"3. Düşünürün kendi vicdani kanıları doğrultusunda açıklananlar.

"Bu üçüncü görüşü, ancak kendisiyle aynı inancı paylaşan kimseler anlayabilir."

Gazalî görüşleri böyle bölümledikten sonra, şöyle der: "Anlam bakımından birbiriyle çelişen bu sözlerin hiçbir yararı olmasa bile, muhatabı, atalarından öykünme yoluyla aldığı inanç konusunda kuşkuya düşürmek gibi bir yararı vardır. Bu yarar, doğru yola ve gerçeğe yöneltmek için yeterlidir. Çünkü, kuşku duymayan kişi bakmaz, bakmayan görmez, görmeyen kör ve şaşkın kalır."

Sonra da şu dizeleri söyler:

*Gördüklerini kabul et, söylentileri bırak
Güneşi görenin Zühâl'e ihtiyacı kalmaz.*

İşte Gazalî'nin öğretim yolu, burada görüldüğü gibi, genellikle simgeseldir. Onun sözlerini anlayabilmek için ya doğrudan kendisinden dinlemek, ya söylenenleri kalp gözüyle anlamak, ya da yaratılıştan simgeleri çözümleyebilecek, anlayabilecek denli yetenekli olmak gerekir.

Cevahir adlı kitabında, bazı eserlerinin, ehli olmayanlar için kapalı olduğunu, oysa bu eserlerde gerçeğin apaçık bildirildiği-

ni söylemektedir. Bildiğim kadarıyla, böylesi kitaplarının hiçbiri Endülüs'e gelmemiştir. Bazılarının geldiği sanılırsa da bu, doğru değildir.

Bize ulaşan eserleri, "maarif-i akliye, nefh ve tesviye" kitapları ile diğer birtakım "mesail mecmuaları"dır. Gerçi bunlarda da birtakım anıştırmalar, göndermeler vardır, ama bunlar, ünlü eserlerinde dağınık biçimde bulunan açıklamalardan fazla bir anlam ifade etmezler.

Makasidü'l-Üsna adlı eserinde kapalı, simgesel anlatımlı satılan eserlerindeki bilgilerden daha derin ve ince bilgiler olduğu hâlde, bu kitabın açık anlamı olduğunu, bizzat kendisi belirtmiştir. Bundan anlaşıldığı üzere, bize ulaşan eserlerinin hiçbiri, ehli olmayanlara kapalı olan örtük anlamı kitaplarından değildir.

Gazalî, *Kitabü'l-Mişkat*'ın sonlarında, Tanrısal (ilahî) nurlarla perdelenen kimselerin sınıflarını ve gerçeğe ulaşanları bildirip açıkladıktan sonra, onların salt Birlik'e aykırı bir nitelikte donanmış büyük bir varlığın bilgisine ulaştıklarını söyler.

Kimi bilginler, bu düşüncesinden dolayı, Gazalî'nin içinden çıkılmaz dipsiz bir kuyuya düştüğü kuruntusuna kapılmışlardır. Bu kuruntularına dayanarak da Gazalî'yi, Tanrı'nın zatı konusunda, çokluğa (şirk) inanmış olmakla suçlamaya çalışmışlardır. Oysa Gazalî, mutluluğun en yüksek düzeyine ulaşmış, onurlu ve kutsal aşamalara erişmiştir. Bunda kimsenin kuşkusu olamaz. Şurası da var ki, sezgi (mükâşefe) bilimi üzerine yazılmış önemli eserleri bize ulaşmadığından, sınırlarında dolaştığımız gerçek, bizim için bütünüyle açıklığa kavuşmamıştır.

Bizim elde edebildiğimiz bilgi, Gazalî'nin ve İbn Sina'nın eserlerini inceleyerek, birbirleriyle karşılaştırarak, açıklamaya çalışarak ve bunlara, günümüzde ortaya çıkan görüşleri ekleyerek edinebildiğimizdir. Bu çalışma süreci içinde, önce, düşünme yoluyla belirli bir bilgiye ulaştıktan sonra, şimdilerde, müşahe-de yoluyla pek az bir zevke erebildik. Bundan ötürü, bu konuda, başkalarına aktarılmaya yaraşır söz söylemeye, kendimizde yeterlilik ve yetenek görüyoruz.

Kardeşim, içtenliğinize ve bana beslediğiniz güvene dayanarak öğrenmiş olduğum gerçekleri size açıklayacağım. Fakat,

önce temelden başlamak, sonra aşamalı olarak asıl amaca doğru yürümek gerekir. Daha ilk adımda son aşamadan söz açacak olursam, bu sana, taklitçi olmaktan başka bir yarar sağlamaz. O da, hakkımda gerçekten iyi duygular besliyorsan.

Oysa, sizin taklit aşamasında kalmanıza gönlümüz razı değildir. Burada kalmak, insanı aşamaların en yükseğine çıkarmak şöyle dursun, helak olmaktan kurtulmasına bile yetmez. Sizi, daha yüksek aşamalara, taklitçilikten kesin bilginin doruklarına, düşünce ve akıl yürütme alanından tanıklık (*şühûd*) evrenine ulaştırmak, izlediğim yolu izlettirmek, geçtiğim denizden geçirmek ve gördüğüm şeyleri göstererek bilginizi, bilgimizi bağımlı olmaktan kurtarmak istiyorum.

Bu düzeye ulaşmak için, çok zaman harcamak, başka uğraşlardan ilgiyi keserek bütün çabayı buna ayırmak gerekir. Eğer paçalarını sıvayıp bütün gücünle bu amacın peşinde koşacak olursan, amacına ulaştığında çektiğin zorluk ve sıkıntıların boşa gitmediğini anlarsın. İzlediğin yolun bereketini, büyük yararlarını görürsün.

Dahası, Rabb'ini de hoşnut etmiş olursun. Rabb'in de seni sevindirir. Nereye yönelen, neye göz diksen isteğini, amacını gerçekleştirir.

Seni en doğru yola, tehlikelerden uzak en güvenli yola ulaştıracağımı umuyorum. İstedığın bilgileri, *Hay bin Yakzan* adını verdiğim bir öykü aracılığıyla iletmeye çalışacağım. İbn Sina'nın insanları yola girmek için isteklendiren, özendiren, akıl ve zekâ sahiplerine ibret veren *Hay bin Yakzan* ile *Salaman ve Absal* mesellerinden esinlenerek¹⁵ kurduğum bu öyküyü iyi izlersen, Hay bin Yakzan ile birlikte, istediğin gerçeklere ulaşabilirsin.

15 Bu esinlenme kimilerinin sandığı gibi öykü konusuyla ilgili değildir. İki eser karşılaştırıldığında iki metin arasında isimleri dışında bir benzerlik olmadığı görülür. Bu bakımdan İbn Tufeyl'in öyküsü tam anlamıyla özgündür. Burada söz konusu edilen esinlenme, bir düşünürün öyküleme yöntemiyle açıklanması biçiminde kendini göstermektedir.

Birinci Bölüm

Hay Bin Yakzan'ın Dünyaya Gelişi

Birinci Varsayım

Öncekilerin bildirdiğine göre, Ekvator'un altındaki Hint adalarının birinde, anasız-babasız insanlar var olmaktadır. Hatta Mes'udî'nin söylediğine bakılırsa, orada, düpedüz kadın biçiminde meyveler veren ve "Vakvak" olarak adlandırılan bir tür ağaç vardır.¹

Adada böyle olağandışı insan doğumuna neden olan birçok etken vardır kuşkusuz. Bu etkenlerin başında, adanın hava koşulları bakımından yeryüzünün en ılıman ve yüce nurları kabul eden yetenekli yeri olması gelmektedir.

Gerçi bu varsayımı, birçok filozof ve hekimin görüşüyle çelişmektedir. Çünkü onlar, yeryüzünün en ılıman yerinin dördüncü iklim² olduğunu kabul etmektedirler. Bu nedenle de söz

- 1 Vakvak ağacı insan meyveler veren mitolojik bir ağaçtır. Mes'udî'nin sözünü ettiği bu ağaca bir Çin seyahatnamesinde de rastlanmaktadır. Bu seyahatnameye göre bir Arap kralının adamları sekiz yıl denizde kaldıktan sonra bir adaya çıkarlar ve bu ağacı görürler. Meyveleri henüz çocuktur ve sürekli "vak vak" diye bağırırmaktadırlar. 1656 yılında İstanbul'da Sultanahmet Meydanı'nda isyancıların asıldığı ağaca da "Vakvak" adı verilmiştir.
- 2 Eski coğrafya bilginleri dünyanın üzerinde yaşanıldığı kabul edilen kısmını yedi eşit parçaya ayırarak her parçaya bir *iklim* demişlerdir. Bu iklimlerin sınırlarını belirlemek için kabul edilen ölçü, oradaki en uzun günün süresi idi. Ebu'l-Fida'ya göre yeryüzünün yaşanılan kısmı 10-50 kuzey paralel daireleri ile sınırlıdır. Buna göre birinci iklim 10 40'-20 27' dereceleri arası, dördüncü ik-

konusu adada gerçekleştiği öne sürülen kendinden türemenin olabilirliğini, Ekvator'un, yerel konumu nedeniyle bayındır olmayışı bakımından onaylamakla birlikte, çok sıcak olduğu var sayımına dayanarak reddetmektedirler.

Ne ki, bu düşüncelerinde yanılmaktadırlar. Dünyanın ısınma nedenini araştırarak bu yanılgıyı kanıtlayabiliriz. Bilimsel verilere göre, ısının var oluş nedeni, sıcak bir cisim, hareket ya da ışık olabilir. Acaba dünyanın ısınıp oluşuran neden bunların hangisidir?

Dünyanın ısısı, güneşin ısısından gelmemektedir.³ Çünkü, güneşin kendisinde ısı yoktur. Işığı alma yeteneği, yalnızca parlak ya da mat yoğun cisimlerde bulunmaktadır. Güneş ise yoğun bir cisim değildir. Fiziksel bilimler, güneş gibi arkasını gösteren saydam, yoğunluksuz cisimlerin ışığı almadığını kanıtlamıştır. Kendinden öncekilerin üzerinde durmamalarına karşın İbn Sina, dördüncü önerme (*mukaddeme*) üzerine, ortaya yeterli kanıtlar koymuştur. Kısaca, dünyanın sıcaklığı güneşten dolayı değildir. Güneşin kendisinde ısı olmadığına göre, başka bir şeyin ısınmasına neden olması da düşünülemez.

Dünyanın ısısı, hareketinden dolayı da değildir. Çünkü dünya hareketsizdir. Hareket ettiği kabul edilse bile, bu hareketin, ısısına neden olduğu söylenemez. Eğer dünyanın ısısı hareketinden gelmiş olsaydı, gece ile gündüz ve mevsimler arasında ısı farkı olmaması gerekirdi.

Güneşin havayı, dolayısıyla dünyayı ısıtması da söz konusu edilemez. Bu da mümkün değildir. Çünkü yere yakın olan havanın sıcak, yükseklerdeki havanın soğuk olduğunu görüyoruz. Güneş havayı ısıtmış olsaydı, kendisine yakın, dünyadan uzak havanın sıcak ve kendisinden uzak, dünyaya yakın olan havanın soğuk olması gerekirdi.

Anlaşıyor ki, ısı, ışığa bağlıdır ve dünyanın sıcaklığı, güneş ışıklarının etkisinden ileri gelmektedir. Güneş ışığını bir nokta

lim 33 37, 5' - 38 54' dereceleri arasındır. *İklim* sözcüğü ülke, bölge, eyalet sözcükleri ile anlamdaş olarak da kullanılmaktadır. Ebu'l-Fida buna "avam iklimi" adını, enlem derecelerine bağlı olan iklime ise "gerçek" ya da "felekî iklim" adını vermektedir.

- 3 Buradaki bilgi ve kabullerin sekiz yüz yıl öncesine ait olduğu gözden kaçırılmamalı ve ona göre değerlendirilmelidir.

ya da küçük bir daire üzerinde toplayabilen merceksel bir cam, hatta buz parçası, belirli bir uzaklığa kadar, karşısındaki nesneyi yakabilecek bir ısı oluşturmaktadır. Bu küçük deney, savımızı açık biçimde kanıtlamaktadır.

Matematik bilimi⁴ kesin kanıtlarla ortaya koymuştur ki, güneş ve dünya, birer küre biçimindedir. Güneş, dünyadan binlerce defa daha büyüktür. Yeryüzünün yarısından fazla kısmı, sürekli, güneşten ışık almaktadır. Işık alan bu kısmın en sıcak yeri de, ışık almayan kesimden en uzak ve ışığın en çok yoğunlaştığı orta noktasıdır.

Yeryüzünün büyük kesimini kaplayan ışık dairesi yüzeyinin en sıcak yeri, en çok ışık alan merkez bölümüdür. Bu ışık dairesinin merkezinden uzaklaşıp çevresine doğru yaklaştıkça, ışık ve dolayısıyla sıcaklık, eşit oranda azalmaktadır.

Işık alan kesimin merkezi, burada yaşayanların tepelerine güneşin dikey olarak indiği yerdir. Güneş Ekvator'da oturanların tepelerine biri Koç, diğeri Terazi burcunun başında olmak üzere, yılda iki kez dik iner. Bunun dışında güneş, kuzey burçlarında bulunduğu altı ay süresince, kuzey yönlerinde, güney burçlarında bulunduğu altı ay süresince de, güney yönlerinde doğar ve batır.

Yaz gündönümü denilen Yengeç dönencesi ile Kış gündönümü denilen Oğlak dönencesi altında kalan yerlerde oturanların tepelerine güneş, yılda ancak bir kez dikey durumda gelir. Bu iki nokta arasındaki yerler ise, güneşi yılda iki kere dik olarak alırlar. Fakat kuzey ve güneylerinde güneşin bekleme süresi aynı olmadığı için, ısı derecesinde ılımanlık gerçekleşmez.

Bu iki noktanın kuzey ve güneyinde kalan yerlerde yaşayanlar, güneşi hiçbir zaman dikey olarak alamadıkları için, burarlarda sıcaklık ve soğukluk arasında bir denge kurulamaz. Sıcaklık giderek azalır, soğukluk artar. Öyle bir noktaya varılır ki, artık soğuşun şiddetinden dolayı insanların yaşaması imkânsız hâle gelir.

4 Bu terim günlük kullandığımız yalın anlamıyla anlaşılmalıdır. Matematik (*ulum-u riyaziye*) sayı ve ölçü temeline dayanan nicelik bilimlerinin genel adıdır. Yunanca *bilgi* anlamına gelen *mathema* sözcüğünden türemiştir. Pratik gereksinimlerden doğmuş olan en eski bilimdir.

Bu açıklamalar, sıcaklık ve soğukluğun yalnızca Ekvator'da dengeye kavuştuğunu göstermeye yeterlidir. Ekvator'da sıcak-soğuk dengesi gerçekleştiği için, hava koşulları ılımanlaşır ve burası anasız-babasız doğumlara en uygun ortam durumuna gelir.

Aslında bu görüşün kanıtlanması, yaptığımızdan daha çok açıklamayı gerekli kılar. Fakat bu kadarı da söz konusu adada anasız-babasız doğumların olabilirliğini göstermeye yeterlidir. Bu nedenle, sözü daha fazla uzatmaya gerek görmüyoruz.

İşte kimi düşünürler, bu olabilirliğe dayanarak Hay bin Yakzan'ın ıssız adada kendi kendine türediğini kesin biçimde savunmuşlardır.

İkinci Varsayım

Kimileri de kendinden türemenin saçmalığını öne sürerek Hay bin Yakzan'ın dünyaya gelişine ilişkin şu öyküyü anlatmışlardır:

Hay bin Yakzan'ın ortaya çıktığı adanın karşısında ikinci bir ada daha vardır. İnsanların yaşadığı son derece büyük, zengin ve bayındır bir adadır bu. Bu ada, kendini alabildiğine beğenmiş, zorba ve çok kıskanç bir sultan tarafından yönetilmektedir.

Sultanın çok güzel bir kız kardeşi vardır. Kız, evlilik çağına erdiği hâlde sultan, onu evlendirmekten kaçınmaktadır sürekli. Çünkü, kardeşine kimseyi denk bulmamaktadır.

Sultanın kız kardeşi, akrabalarından Yakzan adlı bir genci sevmektedir. Fakat korkusundan açığa vuramamaktadır. Aşk, engel tanımaz ve korkudan baskın çıkar. Bir gün, iki sevgili, törelerine uygun biçimde gizlice evlenirler.

Zaman geçer. Bir çocukları olur. Adını Hay koyarlar. Kadın, Hay'dan dolayı, gizli evliliklerinin eninde sonunda ortaya çıkacağından, ağabeyi tarafından öğrenileceğinden korkar. Bu, her üçünün de hayatlarının sonu demektir. Dolayısıyla, çocuktan kurtulmaları gerekmektedir.

Annesi Hay'ı, bir gece, güzelce doyurduktan sonra, bir sandığın içine yerleştirir. Su almaması için, sandığı sıkıca kapatır.

Güvenilir hizmetçileriyle birlikte, sandığı deniz kıyısına getirir. Yüreği alev alev yanmakta, içi kan ağlamaktadır. Çocuğunun ölmesi ihtimali, iliklerine kadar titretmektedir genç anneyi. Fakat yapabileceği başka hiçbir şey de yoktur. Tek güvenci Tanrı'dır. Ellerini açar ve yakarır Tanrı'ya:

"Rabbim, bu çocuğu yoktan var ettin. Rahim karanlığında rızkını verdin. Dünyaya gelinceye değin büyümesini, gelişmesini sağladın. Şimdi, acımasız ve zalim sultanın zulüm ve azgınlığından korkarak onu, yine senin koruyuculuğuna teslim ediyorum. Onu kurtarmanı, korumanı diliyorum. Lütfeyle, onu zorba sultanın ellerine bırakma."

Çaresiz anne, duasını bitirdikten sonra, çocuğuna veda ederek gözyaşları içinde, sandığı denize bırakır.⁵

Çocuğun denize bırakıldığı gün, yılda ancak bir kez görülen kabarma zamanına rastlamıştır. Kabaran dalgalar, sandığı, hemen o gece, sürükleye sürükleye karşıdaki ıssız adanın kıyılarına götürür. Deniz yükseldiği için, sular sandığı adanın içlerine, kıyıdan çok uzak bir yerine sürükler. Dalgalar sandığı rüzgâr, yağmur ve güneşe karşı korunaklı, toprağı yumuşak, ağaçları birbirine girmiş, gönül çelici bir orman içine atar. Sonra deniz yavaş yavaş alçalır, sandığın bulunduğu yerden çekilir. Rüzgâr, sandığın bulunduğu ormanın önüne kumdan bir set oluşturur. Böylece orman, kabarma zamanlarında, su baskınlarından korunur.

Sandığın tahtaları, çivileri dalgalarla şiddetli çarpışmadan dolayı iyice gevşemiş, yerinden oynamış, kolayca sökülecek bir duruma gelmiştir.

Karnı iyice acıkan çocuk ağlamaya, tepinmeye başlar. Çocuğun sesini, yitirdiği yavrusunun acısıyla gezinen bir ceylan du-

5 İbn Tufeyl öykünün birçok motifini *Kur'an*'dan almıştır. Hay'ın bir sandık içinde suya bırakılması Musa'nın suya bırakılmasını hatırlatmaktadır hemen. Firavun, İsrailoğulları'nın yeni doğan erkek çocuklarını öldürüyordu. Musa doğunca annesi endişeye düştü. Çünkü diğer çocuklar gibi onu da keseceklerdi. "Allah: Ey Musa, istediğin sana verildi, dedi. Zaten sana başka bir defa da iyilikte bulunmuş ve annene vahyedilmesi gerekeni vahyetmiştik. Musa'yı bir sandığa koy da suya bırak. Su onu kıyıya atar. Bana da, ona da düşman olan biri onu alır. Ey Musa, gözünün önünde yetişesin diye seni sevimli kıldım." (Taha, 36-39) Annesi Musa'yı bir sandığa koyup suya bıraktı. Su sandığı Firavun'un bahçesine getirdi. Firavun ve eşi Asiye, Musa'ya sevgi duyarak yanlarına aldılar. Musa böylece Firavun'un sarayında büyüdü.

yar. Sesi araştırır ve sandığın yanına gelir. Sesin sandıktan geldiğini anlayınca, ayaklarıyla sandığın tahtalarını çekiştirmeye başlar. Zaten iyice gevşemiş olan tahtalardan bir kısmı sökülür. Ceylan, sandığın içindeki çocuğu kendi yavrusu sanarak süt dolu memesini ağzına verir. Besleyici sütüyle çocuğu bir güzel doyurur. Bir daha da terk etmez onu. Kendince beslemeye, büyütmeye çalışır.

Kendinden türemeyi mümkün görmeyenlere göre, Hay bin Yakzan'ın doğumu, ortaya çıkışı, yukarıda anlatıldığı gibi olmuştur. Hay'ın nasıl büyüdüğünü, yüce aşamalara nasıl ulaştığını, anasız babasız olarak ada doğasının gerektirdiği biçimde türediğini savunanların kuramlarını saptadıktan sonra anlatacağız.

Birinci Varsayıma Dönüş

Hay bin Yakzan'ın salt topraktan türediğine inananlar şöyle derler:

Adanın bir yerinde, bir miktar toprak, zaman içinde mayalanmış hamur durumunu alır. Bu çamur, giderek öyle bir kıvama erer ki, sıcak kısmı soğuk kısmına, kuru bölümü yaş bölümüne iyice karışır. Bu nitelikler birbiriyle öylesine kaynaşır ki, sıcaklık, soğukluk, yaşlık ve kuruluk arasında tam bir uyum ve denge oluşur.⁶

Mayalanan çamur, oldukça büyük bir kütledir. Kütlenin bölümleri arasında birleşim ayrımları, dolayısıyla insan doğasına uygunluk ve dört sıvının –kan, balgam, safra ve sevda/meni- oluşumuna⁷ yetenek kazanma bakımından ayrımlar ve aykırı-

6 Antik inanışa göre evrenin temel öğeleri olan ateş, hava, su ve toprak, bütün nesnelerin hamurudur. En basit bir cansızdan insana kadar bütün varlıklar bu dört öğenin çeşitli nicelikteki birleşiminden oluşur. İnsan gövdesi öğelerin en yetkin birleşiminin sonucudur. Bu dört öğe dört niteliği barındırır: Ateş sıcakla kuru, hava sıcakla yaş, su yaşla soğuk, toprak soğukla kuru niteliklere sahiptir. (Aristoteles'e göre dört temel öğe dört temel niteliğin –ateş sıcakla kurunun, hava sıcakla yaşın, su yaşla soğukun, toprak soğukla kurunun– etkisiyle oluşmuştur.) Temel öğelerin bileşim ve oluşumlarında, barındırdıkları niteliklerin çok önemli bir etkinliği vardır.

7 Organizmanın canlılığını bu dört sıvı (*ahlât-ı erbaa*) sağlamaktadır. Hatta eski fizyologlara göre insanın karakterini bile bu dört sıvı belirlemektedir.

lıklar vardır. Kütle içinde en yetkin birleşim, yani en uyumlu ve insan doğasına en çok benzeyen bölüm, orta kısımdır.

Kütlenin en yetkin birleşim ve en uyumlu doğaya sahip olan orta kısmı, zamanla, gebe kalmışçasına kabarmaya, şişmeye başlar. Çünkü çamur, mayalanma ve özleşmenin son aşamasına varmış, içinde çok sayıda hava kabarcığı oluşmuştur.

Oluşumları tamamlanan kabarcıklar, tam ortalarından ikiye ayrılırlar. Ortada, kabarcıklarla çevrili bir boşluk meydana gelir. Bu yuva içinde, kendisine uygun ve son derece uyumlu göksel (*havaî*) bir cisimle dolu küçük bir kabarcık oluşur.

Çamur, geçirdiği bu oluşumlardan sonra, ruhu kabule hazır duruma gelmiştir. Bunun üzerine Tanrı'ya ilişkinliği ve özgüllüğü nedeniyle "Tanrı emri" olarak anılan ruh,⁸ yuvanın ortasındaki küçük kabarcığı dolduran ince (*latif*) cisimle bir daha ayrılmayacak biçimde birleşir.

Tanrıbilim, Tanrı emrinden olan ruhun, güneş ışıkları gibi, bütün evrene sürekli taşıdığını (*feyezan*) ve nesnelerin yeti ve yetenekleri ölçüsünde onu aldığını, kabul ettiğini, kesin kanıtlarla ortaya koymuştur.

Güneş doğduğu zaman, her cisim, nasıl kendi yeteneğine göre ondan bir pay alıyorsa, her nesneye, her varlığa da Tanrı emrinden, ruhtan bir pay düşer. Sözgelimi güneş ışıkları, ışığı alma yeteneği olmadığı için saydam ve arkasını gösteren saf havaya nüfuz ederler. Havanın gözle görülememesi bu yüzdendir. Mat ve yoğun cisimler ise, biçim ve renklerine göre ışığı kabul ederler. Bu nedenle de gözle görülürler.

Ayna gibi parlak nesneler, parlaklıkları oranında güneş ışıklarını alırlar, aydınlanırlar. İçbükey ve merceksel aynalar ise, aşırı ölçülerde ışık aldıkları için, belirli bir uzaklığa değin, karşılarında duran nesneyi yakabilecek bir ısı oluştururlar.

Güneş ışıklarını alma konusunda nesnelerin yeti ve yeteneği değişik olduğu gibi, Tanrı emri olan ruhu alma, kabul etme konusunda varlıkların yeti ve yetenekleri de farklıdır. Cansız nesneler gibi, ruhu kabul yeteneği olmayan cisimlerde, Tanrısal emrin etkileri açığa çıkmaz. Bu cansız cisimler, güneş ışıklarının nüfuz ettiği havaya benzerler.

8 "Sana ruhtan sorarlar. De ki: Ruh Rabbimin emrindendir." (Kur'an: 17/85.)

Bitkiler gibi ruhu alma, kabul etme yeteneği az olan cisimler, Tanrısal emirden ancak büyüme ve çoğalmalarını sağlayacak kadar bir pay alırlar. Bu bitkisel cisimler, örneğimizdeki güneş ışıklarını ancak görülebilecek denli alan mat cisimler gibidirler.

Hayvanlar gibi ruhu kabule tam yetenekli olanlar üzerinde, Tanrısal emrin etkileri, yoğun biçimde açığa çıkar. Bu tür cisimler, andığımız örnekte sözü edilen parlak cisimlerin karşılığıdır.

Parlak cisimler arasında, ışığı kabul yeteneğinin baskınlığı nedeniyle güneşin biçim ve niteliklerini gösteren cisimler olduğu gibi, hayvanlar arasında da, ruhu sınırsız ölçüde alan ve bununla da kalmayarak ruhun biçim ve niteliklerini temsil eden insan türü vardır. Nitekim, “Tanrı Âdem’i kendi biçiminde (*suret*) yarattı” anlamındaki Peygamber sözü, insandaki bu yeti ve yeteneğe işaret etmektedir.

İnsanda yansıyan, tecelli eden Tanrısal ruh, eğer insanın doğasında bulunan diğer biçimleri yok edecek kadar güç kazanırsa –bu durum ancak büyük nebiler için mümkündür– insan, anılan örnekteki ışığı alma ve toplamada aşırı ölçülere varan ve karşısına gelen nesneleri yakan merceksel aynanın karşılığı olur.

Yeri geldiği için bu açıklamaları yapma gereği duyduk. Şimdi, asıl konumuza dönelim.

Hay bin Yakzan’ın kendinden türediğine inananlar, kuramlarını şöyle tamamlamışlardır:

Mayalanmış ve kabarmış çamur kütesinin tam ortasında oluşan kabarcığa Tanrısal ruh girince, Tanrı buyruğuyla, bir insan olmak için gereken diğer insanî güçler, ruha boyun eğerek hizmetine girerler.

Ruhun barınağı olan kabarcığın yanında, bir kabarcık daha oluşur. Bu kabarcık, ince zarlarla üç göze ayrılmıştır. Gözler, birbirine geçen ince yollarla birbirine bağlanmaktadır. Bu kabarcığın gözleri, birinci kabarcığı dolduran göksel cisimden daha ince bir göksel cisimle dolar. Gözlerine de ruha yardımcı birtakım güçler yerleşir. Bu güçler, ruhun korunması görevini üstlenirler. Ayrıca, kendilerine gelen yüce ve ince anlamları birinci kabarcıkta bulunan ruha iletme görevini de yerine getirirler.

Ruhun barınak edindiği kabarcığın diğer yanında, ikinci kabarcığın ters yönünde, ilk iki kabarcığı dolduran göksel cisimler-

den biraz daha koyu bir göksel cisimle dolu, üçüncü bir kabarcık daha oluşur. Bu kabarcığa da birtakım yardımcı güçler yerleşir ve ruhun saklanması ve işlerinin yönetilmesi görevini üstlenirler.

İşte bu üç kabarcık, mayalanmış çamur kütlesi içinde açıklanan sırayla oluşan ilk organlardır. Bu üç organda⁹ yerleşen ruh ve diğer güçler, birbirlerine sürekli gereksinim duyarlar. Ruhun diğer güçlere gereksinimi, bir toplum yapısı içinde, başkanın halka gereksinimi, güçlerin ruha duyduğu gereksinim de, halkın başkana duyduğu gereksinim gibidir.

Bu ilk üç organ ve barındırdıkları güçler, daha sonradan oluşacak organ ve güçlere göre, başkanlık makamını işgal ederler. Fakat düzeyleri birbirinin aynı değildir. Üçüncü organa oranla, ikincinin başkanlığı daha yetkindir. Ruh ise, mutlak başkandır. Güçlerden birinci takım, ikinci başkanlık; ikinci takım da, üçüncü başkanlık makamında otururlar.

Birinci kabarcıkta bulunan göksel cisim, ruhla birleşince, tutuşarak kor hâlindeki bir çam kozalağı biçimini alır. Buna koşut olarak kabarcık da, aynı biçimdeki katı bir et parçasına dönüşür. Böylece ruhun taşıyıcısı olan göksel cisme sağlam bir korunak durumunu alır. Bu et parçasına “kalp” adı verilir.

Kalbin içerdiği yüce sıcaklık, yaşlığı azar azar ayrıştırıp dönüştürdüğü için, gerek yüce sıcaklığa besin olmak ve gerekse ayrışan parçaların yerini almak üzere, sürekli bir yardıma gereksinim ortaya çıkar. Aksi durumda, kalbin varlığını sürdürebilmesi mümkün değildir.

İşte bu nedenle ruh, bir yandan yakıt ve besin olmak üzere yardıma, öte yandan da kendisine alınması gereken yararlı ile atılması gereken zararlıyı anlama ve ayırt etme gücüne gereksinim duyar. Beyin, sahip olduğu güçler aracılığıyla algılama ve ayırt etme, ciğer de barındırdığı güçlerle besin toplama görevini üstlenir.

Beyin ve ciğer de kalpte yerleşen sıcaklıktan ve kendilerine özgü olmakla birlikte kaynağı kalp olan güçlerden yararlanmak zorundadır. Bunun için, bir yandan kalp ile ciğer, öte yandan

9 Bu ilk üç organ kalp, beyin ve karaciğerdir.

da kalp ile beyin arasında damarlar ve atardamarlardan oluşan kimi dar, kimi geniş kanallar, ince şebekeler oluşur.

Hay bin Yakzan'ın anasız babasız, salt topraktan türediğini savunanlar, onun türeyişi, oluşumu hakkında doğa felsefecilerinin (*tabiiyyun*), bir bebeğin ana rahmindeki oluşumu hakkında söyledikleri, açıkladıkları hiçbir noktayı savsaklamadan kuramlarını tamamlamaktadırlar. Kuramlarının temel dayanağı da insanın oluşumu için zorunlu olan kemik, deri, damar ve diğer bütün şeylerin oluşum yeti ve yeteneğinin mayalanmış çamur külesinde bulunduğu varsayımdır.

Çocuğun oluşumu tamamlandıktan sonra, kendisini kuşatan balçık rahim yarılr ve çocuk, anadan doğar gibi doğar. Üzerindeki çamur tabakası, güneşin etkisiyle kuruyup dökülünce, çocuk ortaya çıkar. Doğal besini tükendiği ve bu nedenle acıktığı için ağlamaya başlar. O sırada, oradan, yavrusunu yitirmiş bir ceylan geçmektedir. Çocuğun sesini duyan ceylan, onu kendi yavrusu sanarak beslemeye, büyütme koyulur.¹⁰

10 Kimi yorumculara göre, İbn Tufeyl, Hay'ın bu oluşumunu *Kur'an*'ın ilk insanın yaratılması ile çocuğun ana rahmindeki oluşum biçimini birleştirerek tasarlamıştır. Konunun daha iyi kavranılması için ilgili *Kur'an* ayetlerinden bazılarını vermekte yarar görüyoruz: “Biz insanı kuru, üzerinden yıllar geçmiş, eskimiş, siyah, özlü çamurdan yarattık.” (15/26), “Rabb'in meleklerle: ‘Ben kuru, üzerinden yıllar geçmiş, eskimiş, siyah, çamurdan bir insan yaratacağım. Onun yaratılışını tamamlayıp ruhumdan üflediğim zaman ona secde edin’ demişti” (15/28-29), “İnsanı pişmiş çamur gibi kuru balçıktan yarattı.” (55/ 14), “Allah sizi yerden bir bitki olarak bitirdi.” (71/17), “Oysa O sizi çeşitli aşamalardan geçirerek yaratmıştır.” (71/14), “Sizi topraktan, sonra erginlik çağına ulaşmanız, sonra da yaşlanmanız için bebek olarak dünyaya getiren O’dur.” 40/67; “Sizi annelerinizin karınlarında üç karanlık içinde yaratmadan yaratmaya geçirerek yaratmaktadır.” (39/6), “Sizi adi bir sudan yaratmadık mı? Onu sağlam bir karar yerine koyduk, belli bir süreye kadar. Ölçtük, biçtik. Ne güzel biçim veriniz biz.” (77/20-23). Rivayete göre Tanrı, Âdem'i yaratmayı dilelediği zaman melekler yeryüzünün her yerinden birer örnek toprak toplayarak göğe çıkarır veya Mekke ile Taif arasında bir yere bırakırlar. İyice karıştırılan toprak üzerine kırk gün ya da kırk yıl hüznün yağmurları, arkasından da bir gün ya da bir yıl mutluluk ve sevinç yağmurları yağdırılır. Toprak siyah ve kokuşmuş çamur (*hame*), yapışkan çamur (*tin-i lazib*) aşamalarından geçtikten sonra Tanrı, Âdem'in gövdesini şekillendirir. Gövde güneş altında uzun süre bekler ve dokunulduğunda ses veren kurumuş çamur (*salsal*) durumunu alır. Bundan sonra Tanrı gövdeye ruhumdan üfler.

Âdem cennetten çıkarıldıktan sonra Hint'e, bir rivayete göre de Seylan (*Serendip*) adasına konulur. Hay bin Yakzan'ın türediği ada da Hint adalarından biri, kimilerine göre Seylan adasıdır. Âdem'e ilişkin bu bilgiler daha çok İslâm öncesi geleneklere dayanmakla birlikte İslâm bilgin ve tarihçileri tarafından da

Hay bin Yakzan'ın ortaya çıkışı üzerine iki varsayım olduğunu belirtmiştik. Buraya kadar, bu iki varsayımı sergiledik. Bundan sonrası için bütün filozoflar, aynı görüşte birleşmektedirler. Şimdi, Hay'ın hayat ve serüvenini anlatmaya geçebiliriz.

büyük ölçüde kabul görmüş ve nakledilmiştir. Ayrıntılı bilgi için Taberî tarihine ya da benzeri bir tarihe bakılabilir.

İkinci Bölüm

Doğanın Kucağında

Anne Ceylan

Hay'ı kendi yavrusu sanarak anneliğini üstlenen ceylan, kendine barınak ve yurt olarak adanın en otlu, meyve ağaçları en bol ve verimli kesimini seçmişti. Bu nedenle semiz ve sütü boldu. Çocuğun beslenmesine, onu emzirmeye son derece özen gösteriyor, ondan, yalnızca otlanmak üzere ayrılıyordu. Hay'ı öylesine sevmiş, benimsemişti.

Çocuk da ona alışmıştı. Ceylan, her günkü geliş zamanını biraz geçirse, biraz geç kalsa, alabildiğine ağlar, çığlıklar atardı. Hay'ın ağlamasını, çığlıklarını duyan ceylan, hemen ve koşarak gelirdi yanına.

Adada yırtıcı hayvan yoktu. Hay güvenlik içinde büyüdü, bu nedenle. İki yaşına değin ceylanın bol sütüyle beslenerek büyüdü, gelişti. Dişleri çıktı, yürümeye başladı. Artık annesiyle birlikte barınaklarından çıkıyor, otlamaya gidiyordu. Yürürlerken annesi adımlarını onun minicik adımlarına uydurmaya çalışır, yürümesine yardımcı olurdu.

Ceylan, onu, adanın meyvesi en bol, en güzel olan yerlerine götürür, en tatlı yemişleri, meyveleri ona yedirirdi. Kabuklu meyvelerin sert kabuklarını kendi dişleriyle kırar, Hay'a öyle verirdi. Süt zamanı gelince de hiç savsaklamaz, hemen sütünü emzirir, susadığı zaman, su başına götürürdü. Elinden geldiğince

ce yakıcı güneşten, soğuktan korurdu. Akşam olunca karınları tok ve mutlu, barınaklarına dönerlerdi. Ceylan, Hay'ı koynunda yatırır, kendi sıcaklığıyla, sandık içinden çıkan giysi ve örtülerle sarmalar, ısıtırdı.

Bir gün, bir ceylan yavrusu sığındı yanlarına. Birlikte yaşamaya başladılar. İyice alışmışlardı birbirlerine. Otlaklara, yaylaklara birlikte gidiyorlar, karınlarını birlikte doyuruyorlar, birlikte koşuyor, oynuyorlar, geceleri de birlikte geçiriyorlardı.

Zamanla Hay, annesine öykünerek onun gibi sesler çıkarmaya başladı. Öylesine ustaca öykünüyordu ki, sesi, bir ceylanın sesinden ayırt edilemiyordu.

Hay, yaratılıştaki farklılıktan, yaratılıştan getirdiği yeteneklerinden dolayı, fazladan olarak, diğer hayvanların, kuşların seslerini de öğrendi. Başarıyla öykünüyordu onlara da. Bununla birlikte doğal olarak en çok öykündüğü sesler ceylanlarınkiydi. Onların haykırışlarını, bağırışlarını, birbirlerine seslenişlerini, kısaca kimi özel durumlarda çıkardıkları, kendilerine özgü bütün sesleri öğrenmişti iyice.

İşte bu nedenle, yabanıl hayvanlarla yakınlık kurdu. Ne kendisi onlardan kaçıyor, ne de onlar kendisinden ürküyordu. Her birinin özelliklerini iyice öğrenmiş, birbirlerinden ayırmaya başlamıştı. Yalnız kaldığı zamanlar hayvanların, kuşların biçim ve imgeleri kafasında canlanır, üzerlerinde düşünür, hayretle kimilerine sevgi duyduğunu, kimilerinden de nefret ettiğini görürdü.

Hay zamanla, hayvanlarla kendisi arasındaki ayrımın bilincine vardı. Hayvanları daha bir ilgiyle gözlemeye, hayvanlar ve kendisi üzerinde düşünmeye başladı. Hayvanlar tüylü, kıllı ya da kürklüydüler. Kendisinden güçlü idiler ve hepsi de daha hızlı koşuyorlardı. Gerektiğinde, kendilerini savunabilecekleri boyunuz, diş, tırnak ve pençe gibi doğal silahlara sahiptiler. Kendisi ise, bunların tümünden yoksundu. Onlara göre daha zayıf ve güçsüzdü.

Karnını doyurmaya çalışırken, kimi zamanlar, hayvanların saldırısına uğrardı. Böyle durumlarda kendisini koruyamaz, savunamazdı onlara karşı. Dahası kaçamazdı da. Ceylan yav-

ruharı, boynuzsuz doğmakla birlikte, kısa bir süre sonra, başlarında ikişer boynuz çıkıyordu. Doğduklarında koşamıyorlardı, ama bir süre sonra, hızlı bir biçimde koşmaya başlıyorlardı. Oysa kendisinde böyle olmamıştı. Ne boynuzları çıkmıştı, ne de onlar gibi koşabiliyordu.

Hayvanlar, doğal olarak örtülüydüler. Gizlenmesi gereken yerleri kuyrukla, kürkle ve benzerleriyle gizleniyordu. Kendisi bunlardan da yoksundu. Bu durum kendisine ağır geliyor, üzülüyordu.¹

Hay bin Yakzan'ın kendisi ile hayvanlar arasında gözlemlediğı biçimsel ve türel ayrımlar konusundaki düşünceleri uzadıkça uzadı. Artık yaşı da yediye yaklaşmıştı. Kendisinde eksik ya da büsbütün olmayan, bu yüzden zararını çektiğı organ ve araçların tamamlanmasından bütünüyle umudunu kesti.

Açıklık sorununa bir çözüm olmak üzere, önünü, geniş yapraklarla örttü. Sarmaşıklardan bir kuşak yaparak beline bağladı ve bir kısmını kuyruk işlevi görmek üzere, arkasına sarkıttı. Ne ki yaprak ve sarmaşıklar, kısa sürede kuruyup dökülüyordu. Bu nedenle, daha dayanıklı olabileceğini düşündüğü şeylerle örtünmeyi denedi. Bunların da tümü, çok kısa bir zaman sonra, aynı sona uğruyordu.

Bu sıralarda ağaç dalından kendine bir sopa yaptı. Ucunu sivirilttiğı bu sopayla zayıf hayvanlara saldırmaya, saldırganlara karşı da kendini savunmaya başladı. Düşünerek elleriyle bu gibi şeyler yapabileceğini anlayınca, gözünde kendi yeri ve değeri önem ve ayrıcalık kazandı. Ellerinin hayvanların ellerinden daha üstün ve becerikli olduğunu anladı. Sopayı elleriyle yapmış, gizlenmesi gereken yerlerini onunla örtmüştü. Daha önceleri gıpta ettiğı, kendisinde de olmalarını istediğı hayvanlarınkine benzer doğal araç ve silahlara gereksinimi yoktu. Gereken şeyleri düşünebilir, elleriyle de yapabiliirdi.

Yaşı yediye geçtiğinde, örtünmek amacıyla yaprakları, sarmaşıkları yenileyip durmaktan usandı Hay. Arada sırada ölen

1 Hay'da ortaya çıkan ilk duygu utanmadır. "Ağacın meyvesini yedikleri zaman kendilerine ayıp yerleri göründü, cennet yapraklarından oralarını örtmeye koyuldular" (7/22) âyetinin belirttiğı gibi Âdem ile Havva cennette yasak meyveyi yer yemez, bir bakıma meleksi saflıktan insanî yapıya geçer geçmez, ilk olarak utanma duygusu kendini göstermektedir.

hayvanların kuyruklarını kullanmayı düşünüyor, fakat hemen vazgeçiyordu bu düşüncesinden. Çünkü hayvanların leşlerden iğrendiklerini biliyordu.

Günün birinde, ölmüş bir kartal buldu. Hayvanların ondan ürkmediğini görünce, kartal aracılığıyla amacına ulaşacağını sezinledi. Eline geçen bu fırsatı kaçırmamalıydı. Kartalın derisini, kuyruk ve kanatlarının sağlam kalmasına özen göstererek yüzdü. Bununla, kanatları kolları üzerine, kuyruğu arkasına gelecek biçimde örtündü. Böylece, hem örtünmesi gerekli yerlerini sağlam bir örtüyle örtmüş, hem de kendisini soğuk ve sıcakın etkilerinden korumuş oldu.

Edindiği giysi, hayvanlar arasında, kendine ayrı bir yer kazandırdı. Hayvanlar kendisinden çekinmeye, korkmaya başladılar. Bu olaydan sonra, kendisiyle çekişen, annesi ceylandan başka yanına yaklaşma yürekliliğini gösteren olmadı.

Ceylanın Ölümü

Ceylan iyice yaşlanıncaya kadar birbirlerinden ayrılmadılar. Ceylan iyice yaşlanıp güçten düşünce, bu kez de Hay onu gözetmeye, doyurmaya başladı. Onu bol meyveli, güzel otlu yerlere götürüyor, meyvelerin en güzelini, en tatlısını ona veriyordu. Ne var ki, ceylan hastalanmış, son günlerini yaşıyordu. Hay'ın gösterdiği bütün özene karşın, her geçen gün biraz daha zayıfladı. Sonunda, yakalandığı ölümcül hastalıktan bitkin düşerek öldü.

Hay, yığılıp kalan ceylanın hareket etmediğini, elinin ayağının kıpırdamadığını görünce, bağırıp çağırmaya başladı. Üzüntüsünden helak olacak bir kerteye gelmişti. Birbirlerini çağır-geldikleri üzere seslenerek yanıt vermesini, hareket etmesini istediye de boşuna. Hiçbir tepki alamadı.

Hay, ceylanın gözlerine, ellerine, ayaklarına ve diğer organlarına baktı, teker teker inceledi. Hiçbirinde belli bir rahatsızlık, hastalık belirtisi görmedi. Bununla birlikte, ceylanın ölümüne neden olan hastalığın merkezini bulup iyileştirebileceğini, ceylanı yeniden eski durumuna döndürebileceğini umuyordu. Fakat bütün umutları boşa çıktı. Hiçbir şey yapamadı, başaramadı.

Önceki birtakım deneyimlerinden yola çıkarak sayrılığın kaynağını, çıkış yerini araştırmaya karar verdi. Şöyle düşündü: Gözlerini yumduğunda ya da önüne bir engel geldiğinde göremiyor, gözünü açtığı ya da önündeki engeli kaldırdığı zaman görüyordu. Parmaklarını kulaklarına sokunca duyamıyor, parmaklarını çekince eskisi gibi duyuyordu. Yine, burnunu tuttuğu zaman hiçbir kokuyu alamıyor, bırakınca yeniden kokuları almaya başlıyordu.

Öyleyse ceylanın organlarını çalıştırmayan, onu hareketten alıkoyan temel bir neden, bir engel vardı. O engel ortadan kaldırılsa, ceylan, eski durumunu yeniden kazanabilirdi. Ne var ki, ceylana ilişen hareketsizlik, yalnızca bir organını, bir duyusunu değil, bütün organlarını ve duyularını etkilemişti. Ceylanın bütün gövdesi hareketten yoksun kalmış, canlılığını yitirmişti.

Buradan yola çıkarak şu sonuçlara ulaştı: Gövdenin içinde, gözden gizli bir organ vardır. Diğer bütün organlar, canlılıklarını ondan alırlar ve ona bağımlıdırlar. Hastalık, işte o organdadır. O organı sağlığına kavuşturmak, diğer bütün organları da sağaltmak olacaktır.

Bunun üzerine, söz konusu organın gövdenin neresinde bulunabileceğini araştırmaya başladı.

O zamana kadar görmüş olduğu ölü hayvan gövdelerini düşündü. Hemen tümünde, içinde bir başka organı barındırabilecek üç bölüm vardı: kafa, göğüs ve karın. Bunların dışında, içinde başka bir organı barındırabilecek organ yoktu. Demek ki gövdenin canlılık merkezi, bu üç organın birinin içinde olmalıydı.

Gövdenin canlılık merkezi olabilecek denli değerli olan organı barındırabilecek, koruyabilecek organın, ortada bulunması gerektiğini düşündü. Kendisini yokladı. Göğsünde böyle bir organın bulunduğunu sezinledi.

Ayrı ayrı eline, ayağına, kulağına, burnuna, gözüne baktı, üzerlerinde düşündü. Bunlar olmadan da, bunlara gereksinim duymadan da yaşayabilirdi. Aynı şeyi başı için de düşündü ve başsız olmak, başsız yaşamak da mümkünmüş gibi geldi. Göğsünde varlığını sezinlediği organa gelince, ondan bir an bile ayrılması, onsuz yaşayabilmesi olası görünmüyordu.

Hayvanlarla kavga ettiği zaman, onların saldırılarına karşı

korumaya en çok özen gösterdiği yeri, göğsü idi. Çünkü güdülse olarak içindeki değerli organın bilincindeydi. Bütün bu belirtilerden sonra, ceylanın hastalanan organının göğsü içinde bulunduğuna ilişkin kanısı pekişti.

Bu organa ulaşmak, sağaltmak amacıyla, ceylanın göğsünü açmaya karar verdi. Bununla birlikte, bir yanlış yaparak sevgili annesi için, başına gelenden daha büyük bir yıkıma yol açmaktan korkuyordu. Böyle bir yanlış yüzünden girişimi, annesinin yararından çok zararına olabilirdi. Bu nedenle dikkatli ve uyanık olması gerekiyordu.

Hay Camı Arıyor

Hay belleğini yokladı. Acaba diğer hayvanlar içinde, annesinin uğradığı yıkıma uğradıktan sonra, eski durumuna dönen var mıydı? Böyle bir olayla hiç karşılaşmamıştı. Demek ki annesi için de böyle bir ihtimal yoktu. Yine de, annesinin söz konusu hastalıklı organını ele geçirip sağaltırsa, eski durumunu kazanacağı yolunda, az da olsa bir umut taşıyordu. Bu nedenle, zaman geçirmeden, annesinin göğsünü açmayı ve içinde bulunan organı incelemeyi kararlaştırdı.

Sert ve keskin taşlardan, kurumuş kamış parçalarından bıçağımsı araçlar yaptı ilkin. Bunlarla kemiklerin arasındaki eti, kaburga kemiklerini saran perdeye kadar yardı. Perde çok sağlam, çok dayanıklıydı. Böylesi bir sağlam korumak, ancak aradığı onurlu organ için olabilirdi. Perdeyi açabilirse, aradığı organı bulacağını umuyordu.

Perdeyi açmak için uğraşmaya başladı. Araçsız gerecsiz, taştan kamıştan uydurulmuş şeylerle çok güç bir işti bu. Araçlarını değiştirmek, keskinleştirmek zorunda kaldı. Perdeyi yarabilmek için değişik yollar, yöntemler denedi. Sonunda başardı.

Perdeyi aralayınca, akciğer çıktı karşısına. Önce, aradığı organı bulduğunu sandı. Evire çevire her yanını özenle inceledi. Hastalıklı bir yer bulamadı. Burası, akciğerin yalnızca bir parçasıydı. Bu parçanın, diğer yana doğru eğimli olduğunu gördü. Oysa, aradığı organın, boylamasına olduğu kadar enlemesine de

gövdenin tam ortasında olması gerektiğini düşünüyordu. O nedenle araştırmasını sürdürdü.

En sonunda, son derece sağlam bir kılıfla sarmalanmış, dayanıklı askılarla bağlı, yardığı yandan akciğerle çevrili yüreğı buldu. Bu organın, eğer diğer yandan da, bu yandan olduğu gibi korunmuşsa, tam ortada bulunacağını ve dolayısıyla aradığı organ olacağını düşündü. Üstelik bu organda biçimsel güzellik, dokusunun sağlamlığı, birtakım korunaklarla çevrenmesi gibi, diğerlerinde benzerini görmediğı özellikler de gözleniyordu.

Beklemeden göğsün diğer yanını da araştırmaya başladı. Yürek, bu yandan kılıflarla, askılarla, akciğerle korunmuştu. Bu nedenle, aradığı organın yürek olduğunu anladı. Şimdi yüreğı çevreleyen kılıfı açmalıydı. Binbir güçlkle, bütün güç ve dikkatini harcayarak kılıfı açtı, yüreğı çıkardı.

Yürekte herhangi bir oyuk yoktu. Belirli bir hastalık bulunup bulunmadığını araştırdı, hiçbir şey bulamadı. Kuvvetle sıkarak içini yokladı. Esnemesinden, içinde boşluk olduğunu anladı.

Kendi kendine, “İşte aradığım ve şimdiye değin bulamadığım şey, bu organın içinde olmalı,” dedi. Kalbin içini açtı. Biri sağ, diğeri sol yanda olmak üzere iki göz gördü. Sağ yandaki göz, pıhtılaşmış kanla doluydu. Soldaki ise, tümnden boştu. Aradığı şey, bu iki gözden birinde olmalıydı.

Sağdaki gözde pıhtılaşmış kandan başka bir şey görünmüyordu. Kan, gövde canlılığını yitirmeden önce, pıhtılaşmış olamazdı. Çünkü bu kan da, gövdenin diğer yanlarında bulunan kandan başkası değildi. Kan gövdeden çıktıktan sonra pıhtılaşır, sonra da kururdu. Bir de gördüğü kadarıyla kan, salt bir organa özgü değildi. Diğer organlarda da bulunuyordu. Oysa aradığı şeyin bir an bile kendisinden ayrı olunamayacak bu organa özgü olması gerekirdi. Bütün araştırmaları da yalnızca onu ele geçirmek içindi.

Hayvanlar tarafından birçok defa yaralanmış, bu yüzden de çok kan kaybetmişti. Ne var ki bu durum, kendisini önemli bir zarara uğratmamış, hiçbir organının işleyişini engellememişti. Öyleyse, aradığı şey bu gözde olamazdı.

Yüreğin sol yanındaki gözde ise hiçbir şey görülüyordu. Bununla birlikte, bu gözün büsbütün gereksiz, yararsız olması da düşünülemezdi. Çünkü bütün organların, mutlaka kendine özgü bir işlevi vardı. Gözlemlediği bunca değerine karşın, bu gözün gereksiz ve işlevsiz olması mümkün değildi. Aradığı şeyin bu göz içinde bulunduğuna ve fakat buradan çıkmış olduğuna, kuşkusu kalmadı. O şey, yerini terk etmiş ve gövde canlılığını yitirmiş, algılayamaz, hareket edemez olmuştu.

Yüreğin sağ gözünde bulunan şey, ceylanın gövdesi sağlam, parçalanmamışken yerinden ayrıldığına göre, böyle harap olduktan, parçalandıktan sonra geri dönmezdi. Bunu kesin olarak anladı. Gövde, gözünde bütün değerini yitirdi. Değerli olanın, bir süre gövdede bulunduktan sonra onu terk eden şey olduğunu kavradı. Artık bütün düşüncesini, o şey üzerinde yoğunlaştırmalı, bütün çabasını o şeyi anlamak, bulmak için harcamalıydı.

O şey neydi? Nasıl bir şeydi? Onu gövdeye bağlayan neydi? Gövdeden ayrıldıktan sonra nereye gitmişti? Giderken hangi kapıdan çıkmıştı? Gövdeden kendi isteğiyle mi, yoksa istemeyerek mi çıkmıştı? İstemeyerek çıkmışsa, onu yerinden oynatan, çıkmaya zorlayan etken ya da etkenler nelerdi? Kendi isteğiyle çıkmışsa, onu gövdeden soğutan, tiksindiren nedenler nelerdi? Bu biçimde, türlü türlü sorular sormaya başladı kendi kendine.

Bütün bu karşılıksız sorular karşısında zihni dağıldı, şaşırды kaldı. Gövdeden bütün bütün iğrendi, kafasından silip attı. Anlaşıyordu ki, kendisine acıyan, doyuran, sevecen kucağına alan gövde değildi. Gövdeden olduğu sanılan işlerle, aslında gövdenin bir ilgisi yoktu. Bütün bu işler, gövdeyi geçici bir süre için yurt edinen ve sonra onu terk eden şeyin eseri idi. O şey için gövde, kendisinin hayvanlarla dövüşmek üzere edindiği sopa gibi, bir araçtan başka bir şey değildi.

Bu düşüncelerinden sonra, gövdeye karşı büsbütün ilgisizleşti. Bütün ilgi ve çabası, gövdeye canlılık veren o şeye yöneldi. Artık tek isteği, tek düşüncesi, o şeyi anlamaktı.

Zamanla, ceylanın leşi kokuşmaya başladı. Çevreye çok kötü bir koku yayılıyordu cesetten. Bu, gövdeye olan tiksintisini daha da artırdı. Hatta görmek bile istemiyordu artık onu.

Tam bu sıralarda, iki karganın kavgasına tanık oldu. İzle-

di onları. Kavga sırasında, kargaların biri diğerini öldürdü. Diri kalan karga, eşinerek ayaklarıyla bir çukur açtı, öldürdüğü kargayı çukura atarak üzerini toprakla kapattı.

Hay, karganın yöntemini yerinde ve güzel buldu. Bu yöntemi düşünemediği için, kendi kendisine yerindi. Bunu düşünmek, kendisine yaraşırdı oysa. Zaman yitirmeden, yerde büyükçe bir çukur kazdı, ceylanın leşini içine atarak üzerini toprakla kapattı.²

Ceylanı gömdükten sonra Hay, onun gövdesini hareket ettiren, ona canlılık veren şeyi düşünmeye daldı. Ne olduğunu bir türlü anlayamıyordu. Diğer ceylanları gözlemledi. Hepsisi de annesiyle aynı biçimi taşıyordu. Demek ki, bunlara canlılık, hareket veren şeyle annesini canlı ve hareketli kılan şey aynıydı. Annesine benzedikleri için, ceylanları sevmeye başladı. Onlarla yeniden ilişki ve dostluk kurdu.

Zaman akıp gidiyordu.

Hay da boş durmadı geçen zaman içinde. Hayvanların, bitkilerin özelliklerini, türlerini inceledi. Her hayvan türünün, her bitki türünün çok sayıda bireyleri vardı. Öyleyse kendisinin de bireylerden oluşan bir türden olması gerekirdi. Bu düşünceyle kendisine benzer, kendi türünden birini bulmak amacıyla araştırmalar yaptı. Adanın bütün kıyılarını, köşe bucağını dolaştı, fakat boşuna, kendine benzer bir şey bulamadı.

Ada, dört bir yandan denizle çevrili olduğu için Hay, dünyada başka bir yer olabileceğini düşünemiyordu.

Hay Ateşle Karşılaşıyor

Bir gün, adadaki ormanların birinde yangın çıktı. Yükselen duman ve alevler, Hay'ın ilgisini çekti. Hemen yangın yerine koş-

2 Bu motif de *Kur'an*'dan, Habil ile Kabil meselinden alınmıştır. Habil ile Kabil meseli *Kur'an*'da şöyle tamamlanır: "Bunun üzerine kardeşini öldürmekte nefesine uydu ve onu öldürerek zarara uğrayanlardan oldu. Allah kardeşinin ölüsünü nasıl gömeceğini göstermek üzere ona yeri eşeleyen bir karga gönderdi. 'Bana yazıklar olsun! Kardeşimin ölüsünü örtmek için bu karga kadar olmaktan âciz kaldım' dedi de ettiğine yananlardan oldu." (7/30-31)

tu. Ateşi ilk kez görüyordu. İyice yaklaştı yanan ağaçlara. Görünüm müthişti. O zamana değin hiç rastlamadığı, görmediği bir varlıkla karşı karşıyaydı. Uzun bir zaman, uğradığı şaşkınlıkla yerinde kalakaldı.

Sonunda, kendini toparlayarak biraz daha yaklaştı ateşe. Ateşin parlak yalımlarını, önüne çıkan her şeyi, otları, ağaçları hızla yakıp ateşe dönüştürüşünü izledi. Şaşkınlığından, nasıl davranması gerektiğini bilmediğinden, biraz da Tanrı'nın kendisine yaradılıştan verdiği yüreklilikle elini ateşe uzattı. Elini ateşe dokundurmasıyla çekmesi bir oldu. Eline baktı, avucunda ateş yoktu. Düşündü. Yeni tutuşmuş bir dal parçasını tutabilirdi.

Sakınarak denedi. Ucundan henüz tutuşmuş bir dal parçasını aldı. Sonra barınağına götürerek bir köşeye koydu. Ateşi ot ve çalı çırpı ile besleyerek büyüttü.

Ateş çok hoşuna gitmişti Hay'ın. İnanılmaz gücü karşısında şaşkınlıktan kendini alamıyordu. Gece gündüz sürekli besleyerek özenle korudu ateşi. Özellikle geceleri, ateş, daha bir önem kazanıyordu gözünde. Çünkü, kendisine barınak olarak seçtiği mağarayı ısıtıyor, aydınlatıyordu. Bir bakıma güneşin yerini tutuyordu geceleri.

Hay'ın ateşe olan ilgisi, giderek bir tutku durumuna dönüştü. O zamana kadar gördüğü şeylerin en değerlisi, en şerefli olduğu anda karar kıldı ateşin. Yalımlarının yükseklerle doğru hareket etmesi, ateşin gözlemlediği gök cisimlerinden olduğunu düşündürüyordu kendisine.

Hay, yakma gücünün etkinlik derecesini tartmak düşünceyle kendince deneyler yapıyordu ateşle. Önüne çıkan her şeyden bir miktar atıyordu ateşin içine. Ateşe atılan nesne yanabilme yeteneğine göre ya hemen ya da aşamalı olarak yanıyor, ateşe dönüşüyordu.

Bu basit deneyini sürdüren Hay, bir gün denizin kıyıya attığı kocaman bir balığı da attı ateşe. Balık, kızarıp yağı akmaya başlayınca, iştaha gelerek bir parça yedi. Çok hoşuna gitti kızarmış balık. Bundan böyle de yediği etleri hep ateşle pişirmeye, kızartmaya başladı.

Etin lezzetini anlayınca, kara ve deniz hayvanlarını avlamanın yollarını araştırdı. Kısa sürede, birtakım teknikler, yön-

temler geliştirerek avcılıkta büyük ustalık kazandı. Ateşin önemi ve değeri de daha bir arttı gözünde. O güne değin yiyemediği nefis yiyecekleri, ateş sayesinde elde etmiş, yemeye başlamıştı çünkü.

Ateşin böylesi iyi ve yararlı etkilerini gören, her nesneyi yakıcı, ayrıştırıcı gücünü gözlemleyen Hay'ın ateşe duyduğu ilgi ve sevgi, aşırı boyutlara ulaştı ve kalbinde kökleşti. Bunun sonucu olarak aklında, kendini besleyip büyüten, annelik eden ceylanın yüreğinden çıkan şeyin ateş türünün bir bireyi olabileceği düşüncesi doğdu.

Gerçekten de hayvanların bedenleri canlı iken sıcak, öldükten sonra ise soğuk oluyordu. Hayvanlardaki bu durum hiç değişmiyor, düzen hiç bozulmuyordu. Kendi göğsünün altında da şiddetli bir sıcaklık duyumsardı hep. Bu olgu, düşüncesine iyice güç kazandırdı.

Gerek ölü ve diri hayvanlarda, gerek kendisinde egemen olan bu düzenin değişmezliğinin bilincine erdikten sonra, aklına şu düşünce geldi: Eğer bir hayvanın yüreğini diri iken çıkarırsa, annesinin yüreğinde boş gördüğü gözü bu kez dolu olarak görebilir ve gözü dolduran şeyin ateşin türünden olup olmadığını, dolayısıyla ateş ve ışıktan bir iz taşıyıp taşımadığını anlayabilirdi.

Hemen bir hayvan avlamaya çıktı ve rastladığı ilk hayvanı yakaladı. El ve ayaklarını sıkıca bağlayarak göğsünü, annesinin göğsünü yardığı yerden yardı. Yüreğini bularak sol yanını açtı. Annesininkinde boş bulduğı göz, beyaz sise benzer buharlı bir hava ile doluydu. Parmağını içine soktu. Yürek, eli yakacak denli sıcaktı. Fakat, parmağını sokar sokmaz hayvan ölüverdi.

Bu deneyinden şu sonuçlara ulaştı: Hayvanları canlı kılan şey, gördüğü sıcak buhardır. Diğer bütün hayvanların yüreğinde de aynı sıcak buhar bulunmaktadır. Sıcak buhar, yürekte ayrılır ayrılmaz hayvanlar ölür.

Daha sonra, içinde, hayvanların diğer organlarını, bunların durum ve düzenlerini, nicelik ve niteliklerini, birbirleriyle olan bağlantılarını, canlılıklarını sürdürebilmek için yürekteki sıcak buhardan nasıl yararlandıklarını, gövdede kaldığı süre içinde

buharın nasıl bulunduğunu ve niçin tükenmediğini inceleme ve araştırma isteği uyandı.

Zaman geçirmeden düşüncesini uygulamaya koydu. Diri olsun, ölü olsun, eline geçen bütün hayvanları parçalayarak büyük bir ilgiyle incelemeye girişti. Öylesine çalıştı ki, kısa sürede, gövdebilimde (*anatomi*) büyük hekimlerin düzey ve ustalığına ulaştı.

Hayvanlar birçok değişik organa, çeşit çeşit duygu ve davranışa sahiptiler. Ne var ki bunlar, tek bir kaynaktan doğarak diğer organlara dağılmak üzere bölünen hayvansal ruh³ nedeniyle bir sayılırlar. Bütün organlar, hayvansal ruhun ya yardımcısı ya da taşıyıcısıdır.

Gövdenin yönetimi konusunda ruhun durumu, değişik silahlar aracılığıyla düşmanla savaşan ya da kara veya deniz avcılığı yapan kimsenin durumu gibidir. Savaşta kullanılan silahlar ya savunma içindir ya da saldırı. Av araçlarının bir bölümü deniz avcılığında, bir bölümü de kara hayvanlarını avlamakta kullanılır. Gövdebilimde hayvanları parçalamak için kullanılan araçlar da böyledir. Bir kısmı kesmekte kullanılır, bir kısmı delmekte. Bunları kullanan insan ise tektir. Araçların her biri, insan tarafından uygun oldukları amaca, taşıdıkları niteliklere göre değişik biçimlerde kullanılır.

Hayvansal ruh da birdir. Göze görme, kulağa duyma, burna koklama, dile tatma gücünü veren, deriyi duyarlı kılan ve diğer dış organlara işlevlerini yerine getirme yeteneği kazandıran bu ruhtur. İç organlar için de durum aynıdır.

Organların her biri için de yardımcı organlar vardır. Hiçbir organ, sinir denilen yollar aracılığıyla ruhtan bir güç almadıkça, görevini yapamaz. Sinir denilen yollar bozulduğunda veya kapandığında, çalışamaz olurlar. Sinirler ruhtan yardımı beyin aracılığıyla alırlar. Beyin de ruhtan alacağını yürek yoluyla alır.

3 Hayvansal ruh, canlandırıcı ruh. Deyimdeki “hayvansal”lık canlandırıcılık anlamındadır. Ruh adıyla anılmakla birlikte özdekseldir. İnce bir cisimdir. Yeri yürektir ve damarlar aracılığıyla gövdenin diğer bölümlerine yayılır. İnsan ve hayvanlarda ortaktır. Gerçek (insani) ruhun bineğidir. Descartes’a göre kandan çıkıp sinirlerde ve beyinde dolaşan gayet ince bir özdektir. Bacon da “Bedende kapalı, hayvanların yüksek türünde başa konulmuş ateş ve hava karışımı bir soluk” olarak tanımlar.

Beyinde çok sayıda ruh vardır. Çünkü, beyin, dağıtım merkezidir. Bu nedenle beyinle iliřiēi kesilen, dolayısıyla ruhtan yoksun kalan bir organ canlılıēını yitirir, iřēi tarafından kullanılmayarak atılan araç durumuna dōner. Hayvansal ruh, eēer gövdeden çıkar, tükenir ya da baēka bir biēimde yok olursa, bütün gövde cansız kalır. Dirim, ölüme dōnüşür.

Hay bin Yakzan, yirmi bir yaēının sonuna doēru, düşünce yoluyla yukarıda özetlediēimiz bilgi düzeyine erişti.

Geēen bu zaman içinde, nesneleri kullanma yönünde de birçok yöntem geliştirmeyi baēardı. Deneylerinde kullandığı hayvanların derilerinden ayakkabı ve giysiler yaptı. Hayvan kılını, ebegümeci, hatmi kamıēı ve telli otların tellerinden kalınlı in-celi iplikler elde etti. İlk giysi ve ayakkabısını saēlam dikenlerden, taēlarla keskinleřtirdiēi kamıē parēalarından yaptıēı kanca ve iēnelerle, iplik yerine sazları kullanarak hayvan derilerinden uydurmuştu.

Kırlangıēlardan yapı tekniēini öērendi. Barınmak için bir oda ve artan yiyeceklerini korumak için bir mahzen yaptı. İçini gücünü görmek için, yerinden ayrılmak zorunda kaldığı zamanlarda, yiyeceklerini hayvanlardan korumak amacıyla, birbirine bitiřtirdiēi, baēladığı kamıēlardan bir kapı yaparak barının girişini kapattı.

Avcılıkta kullanmak üzere, yırtıcı kuşlar eēitti. Yumurtalarından ve yavrularından yararlanmak amacıyla birtakım hayvanlar, kuşlar evcilleştirdi, besledi.

Yabanıl öküzlerin boynuzlarından, süngüyü andırır şeyler yaparak bunları, saēlam kamıēlara, bambu aēaēlarına taktı. Eğri olanları ateēle doērulttu, ucu kalın ve küt olanları taēlarla sivriltti. Böylece mızraklar elde ettikten sonra, kalın hayvan derilerinden kalkanlar yaptı. Bütün bunları, hayvanlar gibi doēal silahlardan yoksun olduēu için yapmıştı. Artık adada yaēayan hayvanların hiēbiri, ona karēı koyamıyordu.

Çözömlenmesi gereken bir sorunu daha kalmıştı. Avlamak istediēi hayvanların büyük çoēunluēu, kendisinden daha hızlı koşuyordu. Onları yakalamakta yetersiz, gücüz kalıyordu. Bu sorununa da bir çözüm aradı. Uzun uzun düşündükten sonra, hayvanların en hızlı koşanlarından gerektiēi kadarını evcilleşti-

rip eğitmeye karar verdi. Bunu başarırrsa, avlamak istediği hiçbir hayvanı izlemekte, yakalamakta güçlük çekmeyecekti.

Adada yabanıl eşek, at ve kısraklar vardı. Kendince en uygun olanlarını seçerek amacına elverişli duruma getirinceye kadar eğitti. Deriden eyer, dizgin, gem ve üzengi uydurdu. Amacına ulaşmıştı. Artık bütün hayvanları rahatlıkla izliyor, avlıyordu. Hayvan gövdelerinin özelliklerini, niteliklerini öğrenmek amacıyla yaptığı araştırmalardan edindiği bilgiler nedeniyle, bütün bu işlerde, kısa sürede, beceri ve ustalık kazanmıştı. Doğal olarak, yirmi bir yılın kazandırdığı deneyimleri de yabana atmamak gerek.

Üçüncü Bölüm

Varlığın Özüne Doğru

Canlıların Görünmeyen Birliği

Hay bin Yakzan, gündelik yaşamını belirli bir düzene soktuktan sonra, kuramsal düşünce alanına geçti. Oluş ve bozuluş evrenindeki (*âlem-i kevn ü fesad*) varlıkları, hayvan, bitki, maden, taş ve toprakları, bunların türlerini ve niteliklerini; suyu, buharı, kar, dolu ve dumanı, yalımı, koru ve ısıyı araştırmaya başladı. Her birinde ayrı ayrı nitelikler, türlü türlü etkiler, birbiriyle uyuşan ya da çelişen hareketler gözlemledi. Bütün bu ayırım ve ayrıntıları önemle inceledi. Gerçeğe ulaşabilmek için ince girişimlerde bulundu.

Nesneler, kimi nitelikleri bakımından özdeş, kimi nitelikleri bakımından farklıydılar. Özdeş oldukları nitelikler açısından bakıldığında zaman, bütün nesneleri, bir ve aynı saymak olasıyken ayrımları bakımından ele alındıklarında, birbirine karşıt ve çoktular. Hay, nesneleri özgül kılan, birbirinden ayıran özelliklere baktığında, evreni sayılamayacak, saptanamayacak bir çokluk içinde görüyordu.

Bu açıdan baktığında, kaçınılmaz biçimde, kendisinde de çokluk gözlemliyordu. Çünkü, çok sayıda ve değişik organı, her organının kendine özgü bir niteliği ve etkisi vardı. Her organın, birçok nesneden oluştuğu sonucuna vardı. Diğer bütün nesneleri de böyle teker teker inceledi.

Daha sonra, gerek kendisini, gerekse nesneleri farklı açıdan incelemeye, düşünmeye başladı. Kendi organları, her ne kadar çok görünüyorsa da birbirlerine bitişik, bağlı ve aralıksız olmaları bakımından tek bir nesne sayılabilirlerdi. Birbirlerinden ayrılıkları, yalnızca etkilerinin ayrımlarından kaynaklanıyordu. Gerçekte değişik de olsa, etkilerinin temel nedeni birdi. O da, kendisinin özünü oluşturan ve bütün organlarının onun birer aracı olduğu insani ruhtu. Bu bakış açısından, kendisini “bir” olarak nitelemek kaçınılmazdı.

Kendisine ilişkin düşünceleri belirginlik kazandıktan sonra hayvanlara, hayvanların türlerine yöneltti bakışlarını. Hayvanların her bireyini de, yukarıdaki bakış açısından bir saymak zorundaydı. Bunun üzerine at, eşek, geyik gibi türleri ve kuşların sınıflarını gözden geçirdi. Türlerin bireyleri iç ve dış organları bakımından, kavrayış ve davranışları bakımından benzeşiyorlardı. Birbirlerinden ayrıldıkları yanlar çok azdı.

Türlerin bireylerinde ayrı ayrı bulunan ruh da, aslında, tek bir ruhun parçalarından başka bir şey değildi. Bunların ayrı gibi görünmeleri, yalnızca ayrı yüreklerde bulunmalarından ileri geliyordu. Ayrı yüreklerle dağılmış ruhları bir kaptaki toplamak mümkün olabilse, tümünün aynı ruhun parçaları oldukları görülürdü. Ayrı yüreklerde bulunan ruhun durumu, değişik kaplara bölünen bir suyun durumuna benzetilebilirdi. Bu nedenle, ister bölünmüş, parçalanmış olsun, ister olmasın, ruh, hep aynı ruhtu. Ruha ilişkin çokluk, bulunduğu yerlerin çokluğundan başka bir şey değildi.

Bu açıdan bakıldığında, bir türün bütün bireyleri, gerçekte tek bir varlık sayılırlardı. Çok gibi görünmeleri, bir gövdenin organlarının çokluğundan öte bir anlam taşımazdı.

Hay, daha sonra, hayvan türlerini birer birer inceledi. Bütün türler, beslenmeleri ve istekleri doğrultusunda hareket etmeleri bakımından benzeştiler. Kısaca, hayvansal ruha özgü bütün durum ve davranışlarda birbirlerine benziyorlardı. Birbirlerinden ayrıldıkları yanlar ise, hayvansal ruhla ilgili değildi.

Araştırmaları sonunda, bütün hayvanlarda bulunan ruhun, gerçekte bir ve aynı olduğu görüşüne ulaştı. Türlerin ruh bakımından farklı görünmeleri, aldatıcıydı. Bu ayrım, ılık ve soğuk

kaplara bölünmüş suyun taşıdığı ayırım gibiydi. Isı derecesi aynı olan sular neyse, bir türe özgü hayvansal ruh da oydu. Suyun çok ve ayrımlı görünmesine karşın bir olması gibi, hayvanlardaki ruhlar, dolayısıyla da bütün hayvanlar birdi.

Bütün hayvan türlerini, açıklandığı üzere, tek bir ruha indirgeyen Hay, düşüncesini ve bakışlarını bitkilere yöneltti. Bitkilerin türlerini, türlerin bireylerini inceledi. Bitkilerin dallarının, yapraklarının, çiçeklerinin, meyvelerinin ve eylemlerinin benzeştiğini gördü. Bunun üzerine bitkileri hayvanlarla karşılaştırdı.

Hayvan türlerinin bireyleri arasında nasıl ortak bir ruh var ve bu ruhtan dolayı bütün hayvanları nasıl bire indirgeyebiliyorsa, bitki türlerinin bireyleri arasında da hayvansal ruha benzeyen ortak bir ruh olabilir ve bu ortak ruh nedeniyle, bütün bitkileri, teke indirgeyebilirdi. Hayvanlara ilişkin düşüncelerini bitkilere de uyguladı. Sonunda, sudan ve topraktan beslenişlerinden, büyüyüp gelişmelerindeki benzerliklerinden yola çıkarak bütün bitkilerin de tek ve ortak bir ruhu olduğu sonucuna ulaştı.

Bitki ve hayvanlar üzerindeki araştırmalarından, akıl yürütmelerinden bu sonuçlara ulaştınca, bu kez de iki cinsi birlikte düşünmeye, değerlendirmeye başladı.

Bitkiler, doğrudan su ve topraktan, hayvanlar ise, kendilerine özgü besin maddeleri ve suyla besleniyorlardı. İki cins, beslenmeleri ve büyümeleri bakımından benzeşiyorlardı. Ancak aralarında duygu, algı ve hareket bakımlarından bir ayırım ve hayvanlar lehinde bir üstünlük vardı. Gerçi bitkilerde de çoğu kez hayvanlarınkine benzer algı ve hareket olayları gözlemleniyordu. Örneğin çiçekler yüzlerini güneşten yana çeviriyor, bitkilerin kökleri, besinin bulunduğu yöne doğru hareket ediyordu. Bunlara benzer daha birçok ortak yan gözlemlemek olasıydı.

Bu araştırma, gözlem ve akıl yürütmeleri sonunda, bitki ve hayvanların arasında, barındırdıkları ortak bir nitelikten kaynaklanan bir birlik bulunduğu sonucuna vardı. Söz konusu nitelik, hayvanlarda yetkin bir dereceye ulaştığı hâlde bitkilerde, taşıdıkları kimi engeller nedeniyle yetkinliğe eremiyordu.

Bitkilerdeki engeller görmezden gelinirse, hayvanlarla sahip oldukları ortak nitelik kolayca anlaşılabilirdi. Bu ortak nite-

liğı, birisinde donmuş, diğesinde normal bir suya benzetiyor ve bu nedenle de gözünde bütün hayvan ve bitkiler tek bir varlık durumunu alıyordu.

Nesnelerin Cisimsel Doğası

Hay bin Yakzan, bitki ve hayvanlar üzerindeki inceleme ve araştırmalarından sonra taş, toprak, su ve ateş gibi algıdan, beslenmeden, büyümeden uzak nesneler dünyasına çevirdi bakışlarını. Söz konusu cisimlerin tümü, bir uzama¹ sahipti. Birbirlerinden, ancak kimi nicel özellikleriyle ayrılıyorlardı. Sözelimi, kimisi soğuk, kimisi sıcaktı. Kimisi renkli, kimisi renksizdi.

Ne ki sıcak olanlar soğuyor, soğuk olanlar ısınıyordu. Su buhara, buhar yeniden suya dönüşüyordu. Yanan nesneler kor, kül, yalım ve duman oluyor, yükselen duman bir engelle karşılaşınca, yeniden yerel bir nesne durumunu alıyordu. Bütün bu gözlemlerinden sonra, bütün nesneler gözünde tek bir nesne durumunu aldı. Cansız cisimlere ilişkin çokluğun hayvanlara ve bitkilere ilişenden farklı olmadığı ortadaydı.

Hayvanlarla bitkileri tek bir varlık durumuna indirmesini sağlayan ortak niteliğı, ruhu yeniden düşündü. Hayvan ve bitkiler de, cansız cisimler gibi ene, boya ve derinliğe sahiptiler. Yine hayvan ve bitkiler de cansız cisimler gibi, sıcak ya da soğuktular. Fakat bunlar, cansız cisimlerden sahip oldukları bitkisel ve hayvansal yetenek ve organlara bağlı olarak ortaya çıkan eylemleri nedeniyle ayrılıyorlardı. Ne var ki bu eylemler, bitki ve hayvanların kendi doğalarından gelmiyor, bir başka şeyden bulaşıyordu. Eğer o şey, cansız cisimlere de geçse, bulaşsa, bunlar da, bitki ve hayvanlar gibi beslenebilir, duyumsayabilirdi.

İşte bu ihtimale dayanarak bitki ve hayvanları, ilk bakışta kendilerinden kaynaklanıyor gibi görünen söz konusu eylemlerden soyutlayarak düşününce, onların da sonuçta, bir tür nesne olduklarını gördü. Bu akıl yürütme yoluyla, bütün nesnelerin, gerçekte tek bir varlık oldukları sonucuna ulaştı.

1 Uzam (*hayyiz, tahayyüz, imtidad, mekân*). Cisimlerin uzayda kapladıkları yer. Uzayın sınırları belli ve ölçülebilen parçasını dile getirir.

Bütün nesneler gerçekte birdi. Birbirlerinden ayrıldıkları yan, yalnızca kimilerinin barındırdıkları araçlar aracılığıyla bir takım eylemlerde bulunmalarıydı. Hay, bu eylemlerin, o nesnelerin kendilerinden mi kaynaklandığını, yoksa başka bir nedeni mi olduğunu kesin olarak ayırt edemiyordu. Bu sıralarda görebildiği tek şey nesnelerdi.

Hay, bir açıdan baktığında, bütün nesneleri, bütün varoluşu, tek bir nesne gibi algıliyordu. Bir başka açıdan baktığında ise, varoluşta, sınırsız ve sonsuz bir çokluk gözleniyordu. İki bakış açısının çatışması, bir süre ikircim içinde kalmasına neden oldu.

Zamanla bazen bir, bazen çok gördüğü nesnelerin tümünü, canlısını, cansızını yeniden gözden geçirdi. Üzerlerinde yeniden düşündü. Nesneler, genelde şu iki durumun dışında kalamıyordu: Ya duman, yalım ve su altında bulunan hava gibi yükseklerle doğru ya da su, yerel nesneler, bitkiler ve hayvanlar gibi aşağı doğru hareket içindeydiler. Kendilerini alıkoyan bir engel olmadığı sürece, cisimler, bu iki doğal devinimi sürdürüyor, hiçbir zaman durağanlık söz konusu olmuyordu. Nitekim yüksekte düşen bir taş, yeri delemeyi için, devinimini sürdüremiyor, düştüğü yerde kalıyordu. Eğer yeri delmesi mümkün olabilse, hareketi sürerdi.

Taş yerden kaldırıldığında, aşağı olan eğilimi ve inme isteği nedeniyle ağırlığı duyumsanıyordu. Duman da, kendisini durduracak bir engelle karşılaşmadığı sürece, sürekli yükseliyordu. Sözelimi bir kubbeye rastladığında, sağa sola yayılarak kurtulmaya çalışıyor, kurtulabilirse, yeniden yükselmeye başlıyordu. Çünkü hava, dumanı yükselmekten alıkoyamıyordu.

Bir tulum, havayla şişirilerek ağız sıkıca bağlanıp suya daldırıldığında, yukarı doğru çıkıyordu. Onu su altında tutan kimse, yükselme eğiliminin zorlamasını, rahatlıkla duyuyordu. Tulum kendi başına bırakıldığında, hemen yüzeye çıkıyor ve durağanlaşıyordu.

Bu iki yönlü devinimden birine eğilimli olmayan bir nesne bulabilmek için, boşu boşuna düşünüp durdu. O âna değin titizlikle incelediği cisimler arasında, böyle bir cisim yoktu.

Bu arayışından amacı, kökeni çokluk olan niteliklerden soyutlayarak salt cisimsel doğayı yoklamaktı. Böyle bir cisim bula-

mayınca, bakışlarını cisimsel özelliklerin en azını taşıyan, en yalın olan cisimlere yöneltti. Bunlar da ağırlık ve yağnılık gibi cisimsel özelliklerden uzak değildiler.

Bu kez, bu iki özelliğin, bir cisimde salt cisimlikten dolayı mı, yoksa cisimlikten başka ve cisme eklenen artık bir nitelikten mi kaynaklandığını araştırmaya başladı. Araştırmaları, onu bu özelliklerin cisimlikten değil, artık bir nitelikten kaynaklandığı sonucuna götürdü. Çünkü salt cisimlik, o iki özelliğin cisme ilişmesini gerektirseydi, her cismin hem ağır, hem de yağni olması gerekirdi. Oysa ağır ve yağni nesnelerin her ikisi de cisim oldukları hâlde, ağırı sürekli ağır, yağnisi de sürekli yağni ve doğal olarak yukarı ya da aşağı yönünde harekete eğilimliydi.

Buna göre, her nesnede kendine özgü ve cisimliği üzerine eklenmiş ayrı bir nitelik vardı. Bu nitelik nedeniyle yağnılık ve ağırlık ayrı şeyler oluyordu. Eğer bu nitelik olmasaydı, bütün cisimlerin her konuda eşit olmaları gerekirdi.

Açıklanan bilgilerden sonra, yağni ve ağır nesnelerin her birinin iki şeyin birleşiminden oluştuğunu anladı. İki şeyden ilki, aralarında ortak olan cisimlik, ikincisi ise, her birine özgü olduğunu kazandıran ve birbirlerinden ayrılmasını sağlayan, cisimliğe bitiştiğinde yağniyi yükseklerle doğru hareket ettiren yağnılık ve ağırı aşağılara doğru hareket ettiren ağırlık nitelikleriydi.

Bu yaklaşımla, bütün hareketli ve hareketsiz cisimlerin canlı ve cansızlarını inceledi. Tümünün cisimlikle cisimlikten ayrı birer, ikiye, üçer ya da daha fazla nitelikten bileşen birer gerçeklik ve her cismin kendine özgü bir biçimi (*suret, form*)² olduğunu anladı.

Cisimlerin biçimleri, Hay bin Yakzan'ın anlaşılır evrenden ulaştığı ilk bilgidir. Çünkü biçimler, duyularla değil, ancak akıl yoluyla kavranabilir.

Hay bin Yakzan'ın akıl yürütmeler yoluyla kavradığı ilk şeylerden biri de, yürekte bulunan hayvansal ruhtu. Ruhun özü

2 Bir nesnenin biçim almamış özdeğinden, içeriğinden ayırmak üzere onun dışını, dış çizgilerini, aynı zamanda iç yapısını, kuruluşunu, düzenini belirleyen. Biçim almamış özdeğe karşılık belli bir düzene girmiş olan. Platon'da idea ile aynı anlamda kullanılır. Genel olanı, değişmez olanı ve kendinden var olanı dile getirir. Aristoteles'te her somut nesne özdek ve biçimden kuruludur.

ve gerçekliği, cisme eklenerek ona duygu, hareket ve algı gibi, kendine özgü, türlü türlü eylem ve etki yeteneği kazandıran cisimlikten başka bir nitelikti. İşte bu nitelik, hayvansal ruhun türrel biçimi ve kendini diğerlerinden ayıran özgül ayrımıdır.³ Mantıkçıların “hayvansal nefis” dedikleri şey de, ruhun bu özgül ayrımından başkası değildir.

Hayvanlardaki hayvansal ruhu, diğer cisimlerden ayıran bir özgül ayrım olduğu gibi, bitkilerdeki örgensel güce özgü de bir özgül ayrım vardır ki, filozoflar buna “bitkisel nefis” derler. Oluş ve bozuluş evrenindeki bitki ve hayvanların dışında kalan diğer bütün nesnelerdeki güçler için de birer özgül ayrım vardır. Bu özgül ayrım nedeniyle her nesnede gözlemlediğimiz kendine özgü hareket ve etkiler ortaya çıkar. Filozoflar, bu özgül ayrımlara doğa⁴ adını verir.

Hay, bu düşünce yöntemiyle gerçekliğini anlamak amacıyla bütün çabasını harcadığı hayvansal ruhun cisimliğe eklenen bir başka şey olduğunu anladı. Cisimlik, diğer nesnelerde de vardı, fakat tümünde hayvansal ruh yoktu.

Hay, hayvansal ruhun cisim ve cisimlikten ayrı bir şey olduğunu kavrayınca, cisimlik, gözünde bütün değerini yitirdi. Onu önemsememeye başladı. Bütün ilgisi, hayvansal ruha yöneldi ve onun gerçekliğine ulaşma isteği uyandı içinde. Bütün düşüncesini, hayvansal ruhla sınırlandırdı.

Nesneleri cisimlikleri açısından değil, taşıdıkları ve birbirlerinden ayrılmasını sağlayan, kendine özgülüklerini oluşturan biçimleri açısından gözden geçirmeye, gerçekliklerini kavrayabilmek için düşünmeye başladı. Bu noktayı, amacına ulaşmak için bir çıkış noktası kabul etti.

Nesneleri teker gözden geçirdi, en ince ayrıntılarına değin belleğine yerleştirdi. Nesneler, kimi etkilerini gözlemlediği biçimleri bakımından benzeşiyorlardı. Bir bölümü ise, ortak biçimlerinden farklı olarak, kendilerine özgü eylem ve etkilere kaynaklık eden başka bir biçime daha sahiptiler. Kimile-

3 Özgül ayrım (*fasl-ı mümeyyiz, fasl-ı karib*). Bir türü başka türlerden ayıran.

4 Birçok değişik anlamlarda kullanılan “doğa” sözcüğü burada bir bireyin kendine özgü çizgilerin tümü, bir bireye özgü olan nitelikler, özel belirtiler (*mahiyet*) anlamında kullanılmaktadır.

ri de, ortak oldukları birinci ve ikinci biçimden başka, üçüncü bir biçimi daha taşıyorlardı. Nitekim topraklar, taşlar, madenler, bitkiler, hayvanlar ve diğer ağır cisimlerin tümü, ortak oldukları ilk biçim nedeniyle birbirlerine benziyorlardı. Bunlar engellenmedikleri sürece, söz konusu biçim nedeniyle, aşağı doğru hareket ediyorlar, yukarı doğru atıldıklarında, bir miktar yükselmekle birlikte, taşıdıkları biçim nedeniyle, hemen aşağı iniyorlardı.

Nesnelerin oluşturduğu bütünün birer parçası olan bitki ve hayvanlar, ağırlığı ve aşağıya doğru hareket eğilimini zorunlu kılan biçim bakımından diğer nesnelerle özdeş olmakla birlikte, beslenme ve büyümeye kaynaklık eden biçimleri bakımından onlardan ayrılıyorlardı. Bu iki eylem, yalnızca bitki ve hayvanlarda bulunuyor ve ruh olarak adlandırılan biçimden kaynaklanıyordu.

Hayvanlar da, birinci ve ikinci biçimlerde bitkilerle ortak olmakla birlikte, duygu ve hareketlerine kaynaklık eden üçüncü bir biçim nedeniyle onlardan ayrılıyorlardı.

Hayvan türlerinin, her birine özel ve onları birbirlerinden ayıran bir özgülük vardı. Bu özgülük, diğer türlerle ortak oldukları biçimden fazla olarak taşıdıkları biçimden, kendilerine özel bir özgül ayırmadan kaynaklanıyordu. Bitki türleri de, hayvan türleri gibi, birbirlerinden bu özgül ayrımları nedeniyle ayrılıyorlardı.

Nesnelere Biçim Veren Aşkın Güç

Hay bin Yakzan, bu gözlem ve araştırmalarından sonra, oluş ve bozuluş evrenini oluşturan nesnelerin bir bölümünün ortak oldukları cisimlik niteliğinden başka, az ya da çok artık niteliklerin birleşiminden oluşan birer gerçeklikleri olduğu sonucuna vardı. Kuşkusuz, bileşenleri az olan nesneleri anlamak, bileşenleri çok olanları anlamaktan daha kolaydı. Bu nedenle, öncelikle bileşenleri en az olan nesneleri tanımalıydı.

Bitki ve hayvanlar, bileşenleri çok olan nesnelerdi. Çünkü, kendilerinde gözlemlenen eylemler çoktu. Onları incelemeyi

sonraya bırakarak eylemi, dolayısıyla bileşenleri en az olan su, toprak, ateş ve hava gibi nesneleri incelemeye başladı.

Önceleri, bu dört nesnenin bir bölümünün bir bölümüne dönüşeceğini, aralarında cisimlikten oluşan bir ortak nitelik olduğunu sanmıştı. Bu ortak nitelik, birbirlerinden ayrılmalarını sağlayan diğer niteliklerden farklı bir şeydi. Söz konusu ortak nitelik, diğerlerinden soyutlanınca, nesnenin ne aşağı ya da yukarı hareket etmesi, ne soğuk ya da sıcak olması, ne de yaş ya da kuru olması mümkündü. Çünkü, açıklanan niteliklerin hiçbirisi, bütün cisimleri kapsayıcı bir nitelik değildi. Bu nedenle nesnelere ilişkileri, salt cisimliklerinden dolayı olamazdı. Cisimlik niteliğinden başka bir nitelik taşımayan bir nesne olabilse, bu özelliklerin hiçbirini taşımazdı. Ancak değişik biçimleri taşıyan bütün nesneleri kapsayıcı ortak bir nitelikten söz açılabilirdi.

Hay bin Yakzan, bu düşüncelerinin hemen arkasından, canlı cansız bütün cisimleri kapsayıcı bir nitelik bulunup bulunmadığını araştırmaya başladı. Bulabildiği tek şey, her nesnenin bir eni, boyu ve derinliği olduğu, yani bir uzama sahip bulunduğu idi. Bu uzamın, nesnenin cisimliğinden kaynaklandığı belli ise de, salt uzama sahip bir nesne algılanamıyordu. Duyularla algılanabilmek için, nesnede, uzamdan fazla bir ya da daha çok niteliğin bulunması gerekiyordu.

Hay, sonra uzamın yalnız olarak mı, yoksa başka bir nitelikle birleşerek mi cisimliği oluşturduğunu düşünmeye başladı. Sonuçta, uzamın cisimliği oluşturmak üzere birleştiği maddeyi⁵ buldu. Uzam yalnız ve kendi başına bir varlık gösteremiyor, madde de uzamsız olamıyordu. İkisi de birbirlerini gerektiriyorlardı.

Hay, maddeyi daha iyi kavrayabilmek amacıyla, çeşitli biçimlere yatkın duyulur cisimlerle karşılaştırdı. Karşılaştırma yoluyla somutlaştırarak düşündü. Sözgelimi, çamurdan bir küre

5 Madde, özdek, *heyula*, *materia*. Yalın anlamıyla insanın biçim verdiği ya da yararlandığı doğal nesneler. İbn Sina'nın tanımlamasıyla, kendinden başkasıyla birleşmesi ve yavaş yavaş gelişmesiyle yetkinliği kabul eden nesne. Aristoteles felsefesinin özel kavramı olarak, ancak bilim yoluyla gerçeklik kazanacak olan, henüz belirsiz imkân durumundaki şey: a. İlk özdek, salt özdek, bütün şeylerin temelinde bulunan, kendiliğinden var olmayan, ancak biçimle etkinleşen gerçeklik. b. Son özdek ya da ikinci özdek. Biçim almış özdek.

yapıldığı zaman, o çamurun küre ölçüsünde bir uzamı oluyordu. Kürenin biçimi bozularak küp ya da yumurta biçimi verildiğinde, çamur aynı kalıyor, yalnızca boyutlarının ölçüleri değişiyordu. Bununla birlikte, çamurun uzayda kapladığı yer değişmiyordu. Demek ki, çamur uzamsız olamıyordu. Biçimi bozursa bile, hemen yeni bir biçim kazanıyordu. Uzam, çamurdan ayrı bir şeydi ve çamur, uzamdan tümüyle soyutlanamıyordu. Öyleyse uzam, çamurun gerçekliğini oluşturan parçalardan biriydi.

Buradan anlaşıldığına göre, bir cismin, salt cisimliği açısından gerçekliği, iki şeyin bileşiminden oluşuyordu. Bu iki şeyden birisi, yapılan örneklemede, istediğimiz biçimi verebildiğimiz çamurla, diğeri ise, yaptığımız biçimlere koşut uzamla simgelenmektedir. İşte cisim denildiğinde bu iki anlamdan, nitelikten oluşan bir şey anlaşılır. Bu iki niteliğin birbirinden soyutlanması imkânsızdır. Fakat henüz çamur ile uzamın hangisinin cisim, hangisinin biçim yerini tuttuğu belirginlik kazanmamıştır.

Uzam sürekli değiştiği ve bir durumda kalmadığı için cisimde değişim ve dönüşüme yatkın biçimi simgeler. Çamur ise, değişik biçimleri kabule yetenekli olması, buna karşılık, kendisi hiç değişime uğramaması bakımından her türlü biçimi kabule hazır, kendisi hiç değişmeyen ve durumunu koruyan cisimliğe örnektir. İşte çamurla örneklediğimiz bu cismin birinci parçası, filozoflar tarafından madde ya da özdek (*heyula*) olarak adlandırılmış ve bunun bütün biçimlerden arı olduğu kabul edilmiştir.

Hay bin Yakzan'ın bilgisi bu noktaya ulaştınca ve duyulur dünyadan biraz ayrılıp anlaşılır dünyaya yaklaşıncaya, belirgin bir yabansılık duydu. Hemen alıştığı duyulur dünyayı özlemeye başladı. Bu nedenle, yavaş yavaş geriye döndü.

Mutlak cisim, duyularla algılanacak bir şey olmadığı için, onu terk ederek daha önce gözlemlediği toprak, su, hava ve ateş gibi duyulur cisimlerin en yalın olanlarını ele aldı. Önce su üzerinde düşündü.

Su durumuyla, doğasıyla ve biçiminin gerektirdikleriyle kendi başına bırakıldığında, onda duyularla, soğukluk ve düşme eğilimi gibi iki özellik duyumsanıyordu. Ateş ya da güneşle ısıtıldığı zaman, önce soğukluğu gidiyor, ama aşağı hareket eği-

limi sürüyordu. Isı derecesi arttıkça, aşağıya hareket eğilimi, giderek yükselme eğilimine dönüşüyordu.

Hay bin Yakzan, o âna kadar, suyun biçiminden, bu iki eylemden başka bir eylemin kaynaklandığını görmemişti. Su, bu iki nitelikten arınınca, biçiminin geçerliliği kalmıyordu. Suda, suyun biçiminden kaynaklanan eylemlerden başka bir eylem görülmesi, suyun eski biçiminin bir başka biçimle yer değiştirdiğini gösteriyordu. Sonradan gözlemlenen eylemler, bu yeni biçimin ürünüydü.

Sürdürdüğü bütün gözlem ve araştırmalarının sonunda Hay, her cismin madde ve biçimin birleşmesinden oluştuğunu anladı. Madde hiç değişmiyordu. Biçim ise sürekli değişiyor ve her biçim, kendine özgü eylem ve etkilerle kendini gösteriyordu. Biçim değiştikçe, doğal olarak, cisimde gözlenen eylem ve etkiler de değişiyordu. Bu nedenle, eylem ve etkilerin değişmesi, cismin biçiminin de değiştiğini gösteriyordu.

Hay, bütün çabasını kullanarak yaptığı araştırma ve çıkarımlarla bu bilgilere ulaştınca, Tanrı vergisi (*ilm-i zarurî*)⁶ olarak, her yaratılmış için bir yaratıcı bulunması gerektiği bilgisine ulaştı. Buna koşut olarak bütün biçimler için bir özne ve etken bulunması gerektiği gerçeği de zihninde yerleşti. Bunun üzerine, önceden öğrendiği biçimleri yeniden düşündü. Tümü de sonradan olan (*hâdis*), yaratılmış şeylerdi ve her biri için bir öznenin varlığı zorunlu idi.

Hay, daha sonra, biçimlerin ne olduklarını anlamaya çalıştı. Biçimler, cisimlerin kendilerine özgü eylem ve etkilere yatkınlığından, yetenekliliğinden başka bir şey değildi. Örneklemek gerekirse su, son dereceye değin ısıtıldığında yükselme yeteneği kazanıyor ve bu yetenek onun biçimi oluyordu.

Verilen örnekte şu üç şeyden başka bir şey yoktu.

1 - Bir cisim olarak su.

2 - Suda yoktan var olan birtakım nitelik ve hareketler.

3 - O nitelik ve hareketleri yoktan var eden bir özne.

İşte bir cisim olan suyun ancak bir türlü hareketleri kabul

6 Tanrı vergisi (*ilm-i zarurî*, *ilm-i keşfi*). Tanrı'nın insan zihnine kendiliğinden ve aracısız olarak verdiği bilgi. Düşünme, akıl yürütme ve tasarımıyla hiçbir ilgisi yoktur.

etmesi ve başka türlü bir harekete güç yetirememesi, onun biçiminden kaynaklanan yeteneğiydi.

Düşündüğü bütün biçimlerde, ulaştığı sonuçlar aynı oldu. Bu nedenle, daha önce, biçimden kaynaklandığını sandığı eylem ve etkilerin gerçekte biçimden değil, biçimi bir araç gibi kullanan bir Özne'nin eseri olduğunu kavradı.

Hay bin Yakzan'a tecelli eden bu gerçek, *“Kulum bana fazladan ibadetlerle yaklaşır. Öyle ki, onu severim. Sevince de onun duyan kulağı, gören gözü, yürüyen ayağı, yapan eli olurum”* kutsî hadisi⁷ ile *“Onları siz öldürmediniz, fakat Allah öldürdü. Attığın zaman da sen atmamıştın, ancak Allah atmıştı”*⁸ keremli âyetinin dile getirdiği gerçektir.

Her eylem ve olayın ilke ve ilk nedeni olan zorunlu (*vacip*) ve bağımsız Özne'nin işlerinden bir bölümü ayrıntısız ve genel bir biçimde tecelli edince, Hay bin Yakzan, Özne'yi ayrıntılı biçimde tanıma isteği duydu. Henüz duyulur dünyadan kopamadığı için, bağımsız Özne'yi de duyular yönünde aramaya koyuldu. Üstelik, onun bir ya da çok olduğu konusunda da kesin bir yargıya varamamıştı. Önceden tanıdığı, üzerlerinde düşündüğü cisimleri yeniden incelemeye başladı. Bunların tümü, sürekli bir oluş ve bozuluş içindeydi. Ne ki bozuluş, cismin maddesinde değil, biçiminde veya biçimlerinde kendini gösteriyordu. Nitekim suyun ateş nedeniyle havaya, havanın şiddetli soğuk nedeniyle kara dönüşmesi, bu anlamda bir bozulmaydı. Bütün cisimler arasında yaratılmış olmayan, bağımsız Özne'ye gereksinim duymayan tek bir cisim bulamadı. Bunun üzerine, yerel cisimler, gözündeki bütün önem ve değerini yitirdi.

Hay bin Yakzan, bilginin bu aşamasına ulaştığında, yaşı, yirmi sekizi bulmuştu.

7 Kutsî hadis. Tanrı'dan gelen bir anlamın Elçi'si tarafından dile getirilmiş biçimi.

8 Enfal Suresi, 17.

Dördüncü Bölüm

Sıfırdan Sonsuza

Uzayın Sınırları

Hay, yaratıcı Özne'yi tanıma konusunda yerel cisimlerde aradığını bulamayınca, gözlerini göğe ve gök cisimlerine çevirdi.

Gökler ve içindeki yıldızlar da ene, boya ve derinliğe, yani bir uzama sahiptiler. Bir uzama sahip olan şeylerin cisim olması gerektiğinden, gökler ve yıldızlar da birer cisimdi. Onu düşündüren, bu cisimlerin boyutlarının sonsuza değin uzanıp uzanmadığı idi. Bir süre şaşkınlık ve ikircim içinde kaldı. Sonunda, düşünme gücü sayesinde, bunun mümkün olmadığını anladı. Sonsuz bir cismin varlığı, akılla bağdaşacak gibi değildi. Bu yarısını, zihninde belirginlik kazanmış birçok kesin kanıtla doğruladı.

Özetle şöyle düşündü: Göğün ve gök cisimlerinin bana bakan yanlarının sonlu olduğunu, kuşkuya yer bırakmayacak bir açıklıkla görüyorum. Kuşku duyduğum karşıt yönlerinin sonsuza değin uzaması da imkânsız ve saçmadır. Bunu anlamak için, göğün, duyumsadığım sonlu yönünden başlamak üzere, diğer yönde, sonsuzca uzayan iki çizgi varsayalım. Bu çizgilerin birisinden belirli bir parçayı keserek çıkaralım. Sonra, bir parçasını çıkardığımız çizginin ucunu diğerinin ucuyla çakıştırarak sonsuz sanılan yönde izleyelim. Eğer o yön gerçekten sonsuz ise, birisi eksik, diğeri tamam iki çizginin sonsuzca uzaması gerekir.

Yani eksik çizginin diğerine eşit olması gerekir. Bu ise saçmadır, akıl dışıdır.

Eğer eksik çizgi sonsuza değin sürmez, bir yerde sona ererse, sonlu demektir. Öyleyse, kendisinden parça çıkarılmayan diğer çizgi de bir süre sonra sona erecek, dolayısıyla o da sonlu olacaktır.

Bu kanıt gösteriyor ki, kendisinde böylesi çizgiler varsayılacak cisimler sonludur, sınırlıdır. Bütün cisimler için böylesi çizgiler varsayılabilmesine göre, buradan, bütün cisimlerin sonlu olduğu gerçeği ortaya çıkar. Demek ki, sonsuz bir cisim var saydığımız zaman, yanlış bir varsayımda bulunmuş oluruz.

Hay bin Yakzan, doğal yetenekleri nedeniyle ortaya koyduğu bu tür kanıtlar yardımıyla göğün sonluluğunu, sınırlılığını kuşkuyla yer bırakmayacak biçimde kavradı. Bunun üzerine, göğün ve gök cisimlerinin biçimlerini, sınırlarını araştırmaya başladı.

Hay, önce güneşe, aya ve yıldızlara baktı. Tümü de doğudan doğuyorlar, batıdan batıyorlardı. Başucu noktasından¹ geçen yıldızlar büyük bir daire,² başucu noktasının kuzey ve güney yanlarında bulunanlar ise, küçük birer daire çiziyorlardı. Güney ve kuzeydeki yıldızlar, başucu noktasından uzaklaştıkça, daha küçük daireler çiziyorlardı. En küçük daireler ise, güney kutbunu çevreleyen Süheyl dairesi ile kuzey kutbunu çevreleyen Ferkadân dairesi idi.

Daha önce belirttiğimiz gibi, Hay bin Yakzan'ın bulunduğu ada Ekvator üzerinde bulunduğu için, söz konusu bütün daireler, ufukları yüzeyinde bulunuyordu. Güney ve kuzeydeki dairelerin durumları birbirine benziyor ve Hay, her iki kutbu da görebiliyordu.

Hay, büyük daire üzerinde doğan yıldızlarla küçük bir daire üzerinde doğan yıldızların doğuş ve batışlarını gözlemeye başladı. Aynı anda doğan bütün yıldızlar, yine aynı anda batıyorlardı. Yıldızların doğuş ve batışlarındaki birlikteliğin, düze-

1 Başucu noktası, yeryüzünün herhangi bir noktasında, çekül doğrultusunda kalan yön. Ayakta duran bir insanın ayaklarından başlayıp başından geçen dik bir çizginin gökteki noktası.

2 Büyük daire, gök yarıküresini iki eşit parçaya bölen dairedir. Büyük daireye ve birbirlerine koşut olarak kutuplara kadar sıralanan daireler ise küçük dairelerdir.

nin bütün zamanlar için geçerli olduğu sonucunu çıkardı, gözlemlerinden. Buradan da göğün yuvarlak olduğu düşüncesine ulaştı. Bu düşüncesini şu gözlem ve çıkarımları da doğruluyor, pekiştiriyordu:

1 - Güneş, ay ve yıldızlar, batıda battıktan sonra yeniden doğuya dönüyorlardı.

2 - Bu cisimler doğduklarında, batarken ve ikisinin arasındaki zamanlarda hep aynı irilikte görünüyorlardı.

3 - Gök cisimlerinin hareketleri dairesel olmasa, kimi zaman yakın, kimi zaman uzak olacaklarından, görünüşleri farklı olurdu. Kimi zaman küçük görünürken, kimi zaman da büyük görünmeleri gerekirdi. Çünkü, hareketleri dairesel olmasaydı, merkezden uzaklıkları değişik olurdu.³ Dairesel hareket ettikleri için, merkezden uzaklıkları hep aynı oluyordu.

Bütün bu durumlar, göğün küre biçiminde olduğunu açık ve kesin biçimde ortaya koyuyordu.

Hay, ayın ve diğer hareketli yıldızların hareketlerini gözden geçirdi. Tümü doğudan batıya doğru hareket ediyorlardı. Gökbilimde ileri bir düzeye varıncaya kadar incelemelerini sürdürdü.

Gezgin yıldızların hareketleri, üzerlerinde bulundukları göklerin hareketlerine bağlıydı. Göklerin hareketi ise, tümünün üstünde, tümünü kuşatan ve doğudan batıya doğru hareket ettiren büyük bir gök aracılığıyla gerçekleşiyordu.

Hay bin Yakzan'ın bir bilgiden diğerine nasıl geçtiğini açıklamak uzun sürer. Bu bilgiler, gökbilimle ilgili kitaplarda ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Biz yalnızca, konumuzla ilgisi bakımından bilinmesi gereken kadarını veriyoruz.

Hay açıklanan bilgiye ulaşıncaya, içerdikleriyle birlikte, göklerin birbirlerine bitişmiş durumlarıyla tek bir bütün oluşturdıklarını anladı. Daha önce incelediği yer, su, hava, bitkiler, hayvanlar ve benzerlerinin tümü ile gökler büyük bir göğün içindeydi. Bu büyük göğün dışında kalan hiçbir şey yoktu.

Bu büyük gök, içindeki bütün varlıklarla birlikte bir hayvan (*canlı*) sayılabilirdi. Gökte görülen parlak yıldızlar, hayvanın du-yuları; birbirine bitişmiş gökler, hayvanın organları; oluş ve bo-

3 Eski gökbilime göre evrenin merkezi dünyadır.

zuluş âlemi (*dünya*) ise, hayvanın dölyatağı gibiydi. Hayvanın içinde nasıl yeni bir canlı oluşuyorsa, evrenin dölyatağı gibi olan dünya da oluş ve bozuluş yurduydı.

Yaratıcının Zorunluluğu

Hay, oluş ve bozuluş yurdu dünyadaki cisimleri teke indirgeyen, tek bir şey gibi değerlendirmesini sağlayan düşünüş biçimiyle, gökler ve içerdiklerinin de, aynı şekilde, birleşik olduğu sonucuna vardı. Bütün gökler, içerdikleriyle birlikte, bağımsız bir Özne'ye muhtaç tek bir şeydi. Bu vargisından sonra, evrene bir bütün olarak bakmaya, düşünmeye başladı.

Acaba evren yoktan mı var olmuştu, yoksa başlangıçsız mıydı (*kadim*), yokluk kendisini hiç öncelememiş miydi? Kuşku ve ikircim içindeydi. Bu iki olasılığın hangisinin doğru olduğu konusunda bir seçim yapamadı, bir karara varamadı.

Bu kuşku ve ikircim nereden kaynaklanıyordu? Evrenin (*büyük âlem*) başlangıçsız (*kadim*) olma ihtimali üzerinde durduğu zaman, sonsuz uzama sahip bir cismin imkânsızlığını ortaya koyan kanıtlara benzer birçok engel, başlangıçsız ve sonsuz bir varlık düşüncesini de imkânsız kılıyordu. Üstelik bu varlığın yaratılmışlardan (*havadis*) arınmış olmadığını da görüyordu. Yaratılmışlıktan arınmayan bir varlığın, yaratılmışlardan önceliği (*takaddüm*) düşünülemezdi. Yaratılmışlar üzerine önceliği olmayan herhangi bir varlık da, zorunlu olarak, yaratılmış olacaktı.

Evrenin yaratılmış (*hâdis*) olması olasılığı üzerinde durduğu zaman ise önüne başka engeller çıkıyor, inancını sarsıyordu. Çünkü evrenin, yokluktan sonra yaratılmış olması, zamanın ona öncelik kazanması demektir. Sonradan olmaktan (*hudûs*) çıkan anlam budur. Oysa zaman, yaratılmış olduğunu varsaydığımız evrenin bir parçasıdır ve ondan ayrılması mümkün değildir. Bu nedenle, evrenin zamandan sonra olması, yaratılması anlaşılır bir şey değildir.

Eğer evren yaratılmış ise, onu yaratmak için bir Yaratıcı gereklidir. O zaman da akla şu soru geliyor: Yaratıcı evreni niçin

daha önce yaratmadı da sonra yarattı? Acaba Yaratıcı'ya evreni sonradan yaratmasını gerektirecek bir şey mi ilişti? Oysa ortada Yaratıcı'dan başka bir şeyin bulunması mümkün değildir ki, ona ilişmesi de söz konusu olsun.

Yoksa Yaratıcı'da önce yaratmadığı şeyi sonradan var etmesini, yaratmasını gerektirecek bir değişiklik mi ortaya çıktı? Eğer böyle bir değişiklik olduysa, bu değişikliği ortaya çıkaran nedir?

Hay bin Yakzan, yıllarca ikircim içinde kaldı. Sürekli düşündü, sürekli araştırdı. Kanıtlar kıyasıya çarpışıyordu zihninde. Evrenin başlangıçsız ya da yaratılmış, sonradan ortaya çıkma olduğu görüşlerinden birini diğerine seçemedi. Bu kuşku ve ikircimi gidermek –başlangıçsızlık ve yaratılmışlık görüşlerinden birini diğerine yeğlemek– için düşünmekten yorulunca, bu görüşlerin gerektireceği sonuçları düşünmeye başladı. Her ikisinden de birtakım sonuçlar çıkarmak mümkündü.

Evrenin yoktan var olduğunun kabulü şu sonuçları gerektiriyordu: Evrenin kendi kendine var olması mümkün değildir. Onu var edecek bir Özne, Yaratıcı bulunmalıdır. Bu Özne'yi beş duyu ile algılamak olanak dışıdır. Çünkü, duyularla algılanabilecek bir şey, cisimlerden bir cisim, bu nedenle de evrenin parçalarından bir parça olacaktır kaçınılmaz olarak. Dolayısıyla, bir yaratıcıya muhtaç olacaktır. O yaratıcı da üçüncü bir yaratıcının varlığını zorunlu kılacaktır. Bu zorunluluk zinciri, sonsuza kadar sürüp gidecektir. Oysa bir şeyin sonsuzca sürüp gitmesi mümkün değildir. Buna göre evren için, cisim ve cisimsel olmayan bir Yaratıcı gereklidir. O Yaratıcı, cisim olmadığı için, duyular yoluyla algılanması söz konusu olamaz. Çünkü duyular, ancak cisimleri ve cisimsel olan nitelikleri duyumsayabilir.

Yaratıcı duyumsanamayınca, onu imgeleme de (*tahayyül*) mümkün olamaz. Çünkü imgeleme (*tahayyül etme*), duyumsanan nesnelerin gölgelerini, biçimlerini zihinde canlandırmak demektir. Yaratıcı cisim olmadığına göre, onun için cisimsel nitelikler de düşünülemez.

Cisimlerin ilk nitelikleri uzamdır. Yani her cismin bir eni, boyu ve derinliği vardır. Evrenin Yaratıcısı ise uzamdan ve buna bağlı niteliklerden yüce ve arı olmalıdır. Yaratıcı, evrenin var

edicisi olduğu için, onunla ilişkisi yalnız bilim ve gücü yönündendir. “*Yaratan bilmez olur mu? O latiftir, haberdardır.*”⁴

Evrenin başlangıcsız olduğu, eş deyişle yokluğun varlığını öncelemediği, yani şimdi nasıl varsa, ezelden beri öylece var olduğığı görüşünü seçtiğinde, bu kabulü de şu sonuçları gerektirecekti:

Evrenin hareketi başlangıcsız, ezele doğru sonsuz olmalıdır. Var olduğu zaman durağanlık hareketini öncelememelidir. Oysa hareket için mutlaka bir hareket ettirici gereklidir. Bu hareket ettirici, ya bir cisme –o cisim ister hareket ettiricinin kendisi, ister başkası olsun– bulaşan bir güçtür, ya da hiçbir cisme bulaşmayan bir güçtür.

Hareket ettirici, eğer cisme bulaşan (*sirayet eden*) bir güç ise, cismin varlığıyla var olur, parçalanmasıyla parçalanır. Nitekim taş ikiye bölündüğünde, taşın aşağı doğru hareketini zorunlu kılan ağırlık da ikiye bölünür. Taşa bir taş daha eklenirse, ağırlığı da o oranda artar. Taş sonsuza değin büyüyecek olsa, ağırlığı da sonsuzca büyür. Taşın büyümesi belirli bir sınıra kadar varıp durursa, ağırlığı da o sınırdan kalır.

Ne ki, cismin sınırlılığı, sonluluğu kanıtlandığına göre, cismin taşıyacağı niteliklerin de sınırlı olması gerekir. Eğer sonsuz bir iş yapan bir güç varsa, bu, cisimde var olmayacak bir güçtür.

Büyük göğün başlangıcsız, kadim olduğunu varsaydığımızda, hareketinin de ebediyen, sonsuz olarak süreceğini kabul etmiş oluruz. Bu nedenle, gökleri döndüren güç, ne göğün kendi cisminde, ne de kendisinin dışındaki başka bir cisimde bulunan bir güç olabilir. Öyleyse o güç, cisimlikten arı ve cisimsel niteliklerden hiçbirleriyle nitelenemeyen bir şeyde bulunmaktadır.

Hay bin Yakzan’a, oluş ve bozuluş yurdu, dünya üzerindeki ilk düşünüşünde, cisimlerin varlığının gerçeklik ve doğasını, cisimlerin türlü hareketlere yetenekliliği demek olan biçimin oluşturduğu, maddesi yönünden olan varlığının ise anlaşılması mümkün olmayan zayıf bir varlık olduğu bilgisi tecelli etmişti.

Öyleyse, evrenin varlığı, maddeden ve cisimsel niteliklerden yüce, duyularla duyumsanamayan ve imgelemin (*tahayyül*) uzanamadığı bir hareket ettiricinin etkisini kabule yetenekli ol-

maya bağlıdır. Bu hareket ettirici, türlerinin çeşitliliğine karşın, bütün gökleri aynı biçimde hareket ettirdiğine göre, ona güç yetireceğinden, onu bileceğinden kuşku duyulamaz.

Hay, evreni başlangıçsız varsaydığında da, sonradan olma, yaratılmış varsaydığında da, ulaştığı sonuçlar aynı olmuştu. Evrenin başlangıçsız ya da yaratılmış oluşu konusundaki kuşku ve ikircimi, ulaştığı sonucu etkilemiyordu. Her iki durumda da cisim olmayan, ne cisme bitişik, ne ondan ayrı, ne cismin içinde, ne onun dışında olan bir Özne'nin varlığının zorunluluğu kesinlik kazanıyordu. O'na cisimden ayrı demek, cismin içinde olduğunu söylemek kadar anlamsızdı. Çünkü bitişiklik, ayrılık, içte ya da dışta bulunmak, hep cisimlere özgü durumlardır. Söz konusu Özne, Yaratıcı ise, bütün bu durumların üstündedir.

Mutlak ve Tek Varlık

Madde, kendisinin belirmesine, somutlaşmasına neden olan bir – yetenek demek olan – biçime bağımlıdır. Bu biçim olmadan madde varlık kazanamayacağı gibi, gerçeklik kazanması da mümkün değildir. Biçimin varlığı, ancak bağımsız Özne'nin varlığı ile mümkündür. Bu nedenle Hay bin Yakzan'ın zihninde bütün varoluşun o Özne'ye bağımlı, zorunlu olduğu ve o Özne olmasızın hiçbir varlığın var olamayacağı gerçeği belirginlik kazandı. Demek ki o Özne, bütün varlıkların varoluş nedeni, ilkesidir.

Bütün varoluş, ister yoktan yaratılmış olsun, ister başlangıçsız, yani yokluk kendisini önceleyip zaman bakımından başlangıcı ve öncesi bulunmamış olsun, o Özne'nin eseri, yarattığıdır. Varlıklar, her iki durumda da eserdirlir ve bir Özne'ye zorunludurlar. Varlıkları, O'nun varlığına bağlıdır. O var olmasaydı, kendileri de var olamazdı. O sürekli olmasaydı, varlıklar da kalıcı olamazdı. O başlangıçsız olmasaydı, varlıklar da başlangıçsız (*kadim*) olamazlardı.

Bununla birlikte o Özne, temelde, bütün varlıklardan yüce ve arıdır. Nasıl öyle olmaz ki, O'nun gücüne bir son olmadığı da, bütün cisimlerin, cisimlerle bitişenlerin ya da çok az bir ilgi ile de olsa, onlara ilişkin olanların sonlu, sınırlı oldukları da kesin

kanıtlarla ortaya konulmuştur. Bu nedenle, bütün evren, içindeki gökler, yıldızlar ve aralarındaki ve üstlerindeki ve altlarındaki şeylerin hepsi, o Özne'nin eseri ve yarattığıdır.

Varlıklar, zaman bakımından O'ndan sonra olmasalar bile özsel (zati) sonralık bakımından sonradırlar. Nasıl, elde tutulan bir cisim hareket ettirildiği zaman, elin hareketi ile cismin hareketi aynı anda başlarsa, cismin hareketi, zaman bakımından elin hareketinden sonra olmasa bile, özsel olarak elden sonra ise, tıpkı bunun gibi, bütün evren, o Özne'nin yarattığıdır ve zamanca değil, özsel sonralık olarak O'ndan sonradır. *"Bir şeyi dilediği zaman, O'nun buyruğu sadece, o şeye 'Ol' demektir, hemen olur."*⁵

Hay bin Yakzan, bu düşünüşünün sonunda anladı ki, bütün evren, o Özne'nin eylem ve eseridir. Bu bilgiye ulaşıncı, o Özne'nin gücünün karşı konulmazlığı, sanatının şaşırtıcılığı, evrenin her zerresine yumuşaklıkla nüfuz eden bilgeliği ve bilgisi-nin inceliği karşısında sonsuz bir hayranlığa kapıldı.

Varoluşu, bu duyguyla, yeniden gözlemlemeye, incelemeye başladı. Nesnelerin yüksek tabakalarında değil, en aşağı ve değersiz olanlarında bile O'nun sanatının güzelliğinden, olağanüstülüğünden öyle şeyler görüyordu ki, hayret ve şaşkınlığı en yüksek dereceleri buluyordu.

Gözlemleri sonucunda bu nesnelerin ancak son derece yetkin, mükemmel bir bağımsız Özne'nin eseri olduğu inancı daha

5 Kur'an, 36/82. Tanrı'nın bir şeyi yaratmak için ne maddeye, ne de zamana gereksinimi vardır. Tanrı'nın zâtı, istemi, bilgisi ezeli olduğundan ezelde de yaratması mümkündür. Tanrı eğer evreni ezelde yaratmışsa evrene önceliği zamansal bir öncelik değil, özsel bir önceliktir. Bu öncelik ve sonralık sorununu biraz açıklamakta yarar var. Öncelik ve sonralık altı biçimde söz konusu olabilir:

1 - Nedenel öncelik. Etken nedenin sonuç üzerine olan önceliği.

2 - Doğal öncelik. Etken neden dışındaki nedenlerin her birinin sonucu üzerindeki önceliği.

3 - Zamansal öncelik. Babanın oğlu üzerindeki önceliği gibi önceliğinin sonralığıyla birleştirilmesi mümkün olmayan öncelik.

4 - Rütbe önceliği. Bu da iki şekilde olur. Birincisi duygusal rütbeyle olan önceliktir. İmanın cemaatine önceliği gibi. İkincisi, ussal rütbeyle olan önceliktir. Cinsin türe, türün bireye önceliği gibi.

5 - Onursal öncelik. Bilginin bilgisize, öğretmenin öğrenciye önceliği gibi.

Kelam bilginleri, bu beş önceliğe altıncı olarak özsel önceliği eklemişlerdir. Özsel öncelik, zaman parçalarının birbirlerine önceliği gibidir. Filozoflar bunu zamansal öncelik içinde değerlendirmişlerdir.

bir pekişti, kesinlik kazandı. *“Göklerde ve yerde zerre kadar olanlar bile O’nun ilmi dışında değildir. Bundan daha küçüğü ve daha büyüğü de kuşkusuz apaçık kitaptadır.”*⁶

Hay, daha sonra, hayvanların türleri üzerinde düşündü. Yaratıcı, her birini kendine özgü bir yaradılışla yaratmış ve sonra onlara yaradılıştan bağışladığı güç ve yetenekleri kullanma yollarını göstermişti. Eğer hayvanlara sahip oldukları organ ve güçlerin nasıl kullanılacağı, onlardan nasıl yararlanılacağı gösterilmemiş olsaydı, onlar, bu organ ve güçlerden faydalanamazlardı. Faydalanmak şöyle dursun, o organ ve güçler, kendilerine ağır, taşınmaz bir yük olurdu.

Hay bundan da anladı ki, o Özne, cömertlerin en cömerdi, merhametlilerin en merhametlisidir. Dünyada gördüğü her güzelliğin, her değer, her erdemin ve diğer bütün üstün niteliklerin, o büyük ve bağımsız Özne’nin bilgisinden, cömertliğinden ve eyleminden geldiğini apaçık görüyordu. Özüne özgü olan üstün niteliklerin, yaratıklarına özgü olanlardan daha yetkin, daha tam ve daha güzel, daha değerli ve sürekli olduğunu, yaratıklara ait olanların diğerleriyle hiçbir şekilde karşılaştırılmayacağını kavramıştı.

Hay, ne kadar yetkin nitelik varsa, tümünü araştırdı, inceledi. Bütün bu nitelikler, o bağımsız Özne’nin eseri olarak var oluyordu. Bu niteliklerin Özne’ye ilişkinliği, aynı nitelikleri taşıyan nesnelere ilişkinliğine oranla daha yerinde, daha uygundu.

Bütün eksik nitelikleri de inceledi. Özne, bunların tümünden yüce ve arıydı. Özne’nin eksik niteliklerden arı olmaması düşünülemezdi. Çünkü eksiklikler, salt yokluktan ya da salt yoklukla bağlantılı olan şeylerden kaynaklanıyordu. Özne, eğer eksikliklerden arı ve yüce olmasaydı, salt yokluk, her nesneye varlık veren ve kendinde varlığı zorunlu olan Zat’a ilişmiş, onu kuşatmış olurdu. Oysa tek varlık O’dur. O mutlak varlıktır. Yetkinlik de, tamlik da, güzellik de yalnızca O’dur. Saltık değer, güç, bilim O’dur. O, ancak O’dur ve *“O’ndan başka her şey yok olacaktır.”*⁷

6 Kur’an, 34/3.

7 Kur’an, 28/88.

Beşinci Bölüm

Yolun Sonu

İnsanın Gerçekliği Ve Mutluluğu

Yaratıcı konusunda, yukarıda özetlenen bilgi düzeyine ulaşan Hay bin Yakzan'ın yaşı otuz beşi doldurmuştu.

Ulaştığı bilgi nedeniyle kalbine yerleşen o Özne'ye ilişkin bir hâl, O'ndan başka herhangi bir şeyi düşünmesine izin vermiyordu. Artık, inceleyegeldiği varlıkları ve onlardan söz etmeyi unuttu.

Zamanla öyle bir aşamaya vardı ki, baktığı her nesneyi, bir sanat yapıtı gibi görüyor ve hemen yapıtı bırakıp yaratıcısına yöneliyor, bu nedenle de Yaratıcı'ya olan özlemi artıyordu. Buna bağlı olarak gönlü de, bütün bütün, aşağılık duyulur dünyadan soğuyarak yüce anlaşılır dünyaya bağlanıyordu.

Varlığı sürekli, bütün evrenin varoluş nedeni olan ve kendi varlığı hiçbir nedene bağımlı olmayan bu yüce Varlık'ın bilgisine ulaştıkça, bu bilgiye erişmesine neden olan aracı, gücü öğrenme isteği duydu. İlk duyu organlarını gözden geçirdi. Kulağını, gözünü, burnunu, dilini ve elini tarttı. Bu organlar yalnızca cisimleri ve cisimsel nitelikleri duyumsuyor, bunların ötesinde bir şeyi duyumsayamıyordu. Kulak, cisimlerin birbirlerine çarpmasıyla havanın titreşmesinden oluşan sesleri duyuyordu. Göz, yalnızca renkleri görüyor, burun kokuları, dil tatları anlıyor, el nesnelerin sertlik ve yumuşaklığını, saflık ve düzgünlüğünü duyumsuyordu.

İmgelem gücü de, dış duyular gibi, ancak en, boy ve derinliği olanı, yani cisimleri algılayabiliyordu. Algılanan şeylerin tümü, cisimlerin niteliklerindendi. Bu duyuların, duyumsadıkları cisimsel niteliklerden başkasını kavrayacakları yoktu. Çünkü bu duyular, cisimlere yayılmış ve cisimlerin bölünmeleriyle kendileri de bölünen, parçalanan güçlerdi. Dolayısıyla parçalanabilir cisimlerden başka bir şeyi duyumsamaları, algılayabilmeleri söz konusu olamazdı.

Öyleyse, cisimde bulunan herhangi bir güç, cisim ya da cisme giren şeylerden başkasını algılayamazdı. Oysa zorunlu Varlık'ın her bakımdan cisimsel niteliklerden uzak ve arı olduğu açık biçimde anlaşılmıştı. Bu nedenle, onun algılanması, duyumsanması mümkün değildi. Ne cisim, ne cisimde yayılan bir güç, ne de herhangi bir yönden cisme ilişmiş, cismin içinde, dışında, ona bitişmiş ya da ondan ayrı olan bir şeyle kavranması mümkün değildi.

Hay, bu yüce Varlık'ı kendi zâtı, özü aracılığıyla kavradığını, varlığının bilgisine ulaştığını anladı. Ne cisim, ne de cisimsel olan Zât'ı, zorunlu Varlık'ı kavrayan kendi özünün de, cisim üstü ve cisimsel niteliklerden arı olması zorunluydu. Dışarıdan görünen cisimselliği, özünün gerçekliği olamazdı. Özünün gerçekliği, varlığı zorunlu olan saltık Varlık'ı bilmesine neden olan şey olmalıydı.

Hay, özünün, duyularıyla algıladığı gövdesinden başka bir şey olduğunu kavrayınca, cisim, önemini bir kez daha yitirdi gözünde. Varlığı zorunlu olan kutsal Varlık'ı kavrayan kendi özünü düşünmeye ve özü (*ruhu*) aracılığı ile kendini gözlemlemeye başladı.

Acaba özü yok olacak, çözülecek ve bozuluşa uğrayacak bir şey miydi, yoksa kalıcı mıydı? Bozulma ve çözülmenin, cisimlere ilişkin nitelikler olduğunu biliyordu. Çünkü cisimler, suyun buhar, buharın su, bitkinin toprak ve toprağın bitki olması gibi, bir biçimden çıkıp bir başka biçime bürünebiliyorlardı. Bozuluşun anlamı buydu. Ne ki, cisim olmayan, varlığında cisimlere bağımlı olmayan ve bütün cisimsel niteliklerden arı olan şey için bozuluş düşünülemezdi.

Gerçek varlık, bozuluşa uğrayamazdı. Bunu kesin biçimde

kavrayınca, bedenden ilgisini kestiği, onu beslemekten vazgeçtiği zaman, durumunun ne olacağını anlamak istedi. Oysa daha önce, özüne araç olabilme niteliğini taşıdığı sürece, bedeni yok sayamayacağı bilgisine ulaşmıştı.

Bu isteğin ardından, bütün bilgi edinme güçlerini, yetilerini gözden geçirdi. Bu güçlerin her biri, kimi zaman güçsel (*bil-kuvve*), kimi zaman da edimseldi (*bil-fiil*). Nitekim göz, yumulduğu ya da gördüğü nesneden başka bir yöne çevrildiği zaman, görme gücü, güçsel algılayıcı durumunu kazanıyordu.

Göze güçsel algılayıcı demenin anlamı, göz şimdi algılamıyorsa da gelecekte ve görülebilecek bir nesneye yöneldiğinde görür, algılar demektir. Edimsel algılayıcı deymi de, gözün şimdi gördüğünü, algılamakta olduğunu dile getirmektedir.

Duyu organlarının algı güçlerinin güçsel ve edimsel olması gibi, güçler de, güçsel (*bil-kuvve*) ve edimsel (*bil-fiil*) olabilirler. Bu güçlerden herhangi birisi, eğer edimsel olarak bir şey algılamamışsa, güçselliği sürdükçe, algılama isteği duymaz. Çünkü o güç, henüz hiçbir şey tanımamıştır. Tıpkı, anadan doğma bir kör gibidir.

Fakat eğer bir şeyi algıladıktan sonra, algısı edimsellikten güçselliğe dönüşürse, güçsel durumda kaldığı sürece, edimsel algıya özlem duyar. Çünkü o güç, daha önce algıladığı için ona, algıladığı nesneye bağlanmış, sevmiş ve eğilim kazanmıştır. Bu nedenle, sonradan kör olan bir adamın gözleri, sürekli görme özlemi içindedir. Algılanan nesnelerin yetkinlik, değer ve güzelliğinin derecesi oranında, duyulan özlem artar; yitirilmeleri durumunda ortaya çıkan üzüntü de, o oranda çok olur. O nedenledir ki, sonradan gözlerini yitiren kimselerin acısı, koklama gücünü yitirenlerin acısından daha büyüktür.

Eğer yetkinliği sonsuz, değer, iyilik ve güzelliği sınırsız, her değer ve iyiliğin üstünde, ne kadar iyilik, güzellik, değer ve yetkinlik varsa, tümünün kendisinden çıktığı (*türüm, sudûr*) ve başkalarına ondan taşıdığı, feyezana ettiği bir varlık varsa, onu kavrayan, bilen, tanıyan kimse, hiç kuşkusuz, sınırsız bir tat, sonsuz bir coşku ve zevk duyar. Kuşkusuz, daha sonra, bu kavrayış ve bilgiden yoksun kalırsa, bu yoksunluk süresince, sonsuz bir acı ve sıkıntı çekecektir.

Daha önce, zorunlu Varlık'ın, bütün yetkin niteliklerle donanmış ve bütün eksik niteliklerden uzak ve arı olduğunu anlamıştı. Şimdi de, aracılığıyla bu Varlık'ın bilgisine ulaştığı kendi özünün de, cisimlerin hiçbirine benzemeyen, cisimlerin çürüyüp bozulmasıyla bozulmayan bir şey olduğu kesin biçimde ortaya çıkıyordu.

Buna göre, kavrayışa yetenekli ve hazır olan öz (*ruh*), ölüm olayıyla bedenden kurtulup soyutlanınca, ölümden önce gövdeye egemen olarak onu kullandığı süre içinde, bu zorunlu Varlık'ı hiç tanımamış, O'nunla hiç ilgisi olmamış ve O'na dair hiçbir şey duymamış ise, zorunlu Varlık'a kavuşamaz. Ayrıca, kavuşamadığı için üzüntü ve acı da duymaz. İnsan biçiminde olan ve olmayan bütün hayvanlar için geçerlidir bu.

Ruh, ölümden önce, bedeni kullandığı sürece ve Varlık'ın bilgisine ermiş, yetkinlik ve ululuğunu, saltanat ve gücünü bilmiş, ancak daha sonra O'ndan yüz çevirerek dünyevi ve benmerkezci istek ve eğilimlerine uymuş ve bu durumda iken yakasını ölümün pençesine kaptırmış ise, ölümden sonra O'nu müşahededen (*görme*) yoksun kalır. O'nun yüzünü, güzelliğini görme özlemi içinde, uzun bir azap ve sonsuz acılar çeker. Sonra, yeteneğine ve dünya hayatındaki hazırlığına göre ya uzun bir azaptan sonra çektiği acılardan kurtularak özlemine duyduğu Öz'ü müşahedeye erer ya da sonsuz olarak acılar içinde kalır.

Ruhu bedeninden ayrılmadan zorunlu Varlık'ı bilen, düşüncesini O'nun ululuğu, iyilik ve değeri ile sınırlayan, ölünceye değin O'ndan yüz çevirmeyen ve edimsel olarak O'nu müşahade eder ve huzurunda dururken ölüme yakalanan kimsenin ruhu, bedenden ayrıldığı zaman, sonsuz bir tat, bitimsiz bir coşku, bir sevinç ve erinç duyar. Çünkü, hayattaki müşahade ile ölümden sonraki müşahade arasında bir kopukluk yoktur. Bu müşahadesi, acıdan uzaktır. Çünkü bu durum ve müşahedeye göre acı, kötülük ve engel nedeni sayılan cisimsel güçlerin gerektirdiği durumlar ondan ayrılmıştır.

Hay bin Yakzan, özünün yetkinlik ve zevkinin zorunlu Varlık'ı sürekli müşahedeye bağlı olduğunu anlayınca, bu müşahadeyi edimsel olarak ve sonsuza değin sürdürmeye karar verdi. Dünyada tattığı zevk, ölüm sonrasında da ve acıyla hiç karış-

maksızın sürmeliydi. Bunun için de O'ndan, bir göz kırpışı olsun, yüz çevirmemeli, son soluğuna değin, edimsel olarak aralıksız müşahede içinde olmalı ve bu durumda iken ölüme teslim olmalıydı.

Nitekim sufilerin önderi Cüneyd, ölümüne yakın, bu müşahede durumuna işaret amacıyla, "Bu zaman, kendisinden yararlanılacak zamandır" dedikten sonra, "Allahuekber" diyerek namaza başlamak üzere tekbir almıştı.

İnsanın Boyutları

Hay, aldığı karardan sonra, mutlak Varlık'tan yüz çevirmeyi imkânsız kılacak edimsel müşahedeyi sürdürmenin nasıl ve ne yolla mümkün olabileceğini araştırmaya başladı.

Hay'ın, araştırmaları sonunda bulabildiği en iyi yöntem, sürekli düşünme (*tefekkiir*) oldu. Bütün zamanını o yüce Varlık'a ayırdı. Her an O'nu düşünüyordu. Fakat zaman zaman, gözüne çarpan bir nesne, kulağına gelen bir ses, zihnini çelen aykırı bir düşünce, doğal gereksinimleri, hastalık, soğuk, sıcak gibi kimi etkiler, düşünmesini engelliyor, kesintiye uğratiyordu. Düşünmesinin kesintiye uğraması ise, bulunduğu durumdan uzaklaşmasına neden oluyordu. Bulunduğu müşahede durumuna yeniden dönebilmek için, şiddetli bir mücahedeye¹ girmesi gerekiyordu.

Herhangi bir nedenle O'ndan yüz çevirdiği bir anda ya da bir aymazlık ânında, ansızın ölümün pençesine düşmekten çok korkuyordu. Çünkü böyle bir durum, sonsuz bir acı demek olan sevgiliden yoksun kalmasına, acıklı bir azaba uğramasına neden olabilirdi. Bu korkuyla fenalıklar geçiriyor, fakat bir çözüm yolu bulamıyordu.

Sorununa bir çözüm yolu bulmak düşüncesiyle hayvanları, hayvanların davranışlarını araştırmaya başladı. İçlerinde mutlak Varlık'ı bilen birisi olabilirdi. Eğer böyle birisini bulabilirse,

1 Mücahede. Sözcük anlamıyla savaşmak demek olan mücahede, terim olarak insanın benliğiyle savaşması, dünyevi olandan kurtulması için çaba harcaması anlamını dile getirir. Tanrı, "Uğrumda mücahede edenleri elbette yollarımıza erişti-receğiz." (Ankebut, 69) buyurmuştur.

ondan, içine düştüğü tehlikeli durumdan kurtulmasını sağlayacak bir çözüm yolu öğrenebilirdi.

Araştırmaları sonuçsuz kaldı. Hayvanlar bir ömür boyu, geceli gündüzlü yalnızca yemek, içmek, çiftleşmek, ısınmak, serinlemek ve benzeri doğal istek ve gereksinimlerini gidermek için çalışıyorlardı. Bu durumun dışında kalan, değişik bir amaç uğruna davranışta bulunan, çalışan bir hayvan bulamadı.

Gözlemlediği ve incelediği durumlardan anladı ki, hayvanlar, mutlak Varlık'ın bilincinde değildiler. Aralarında ne O'nu tanıyan, ne de müşahedesine özlem duyan vardı. Bu yoksunlukları nedeniyle, belli ki, tümü yok olacak veya yokluğa benzer bir duruma gelecekerdi.

Hayvanların sonları hakkında ulaştığı yargının bitkiler için de, hem de öncelikle, geçerli olacağı açıktı. Çünkü, bitkilerin anlayışı, hayvanların anlayışının ancak bir parçası olabilirdi. Anlayış bakımından daha gelişmiş olan, zorunlu Varlık'ı bilebilecek bir yetkinliğe ulaşmamışsa, anlayışı daha yetersiz olan bitkilerin o düzeye erişemeyeceği öncelikle anlaşılmış olurdu. Kaldı ki, incelendiğinde, bitkilerin bütün eylemlerinin beslenme ve büyümeye sınırlı kaldığı görülüyordu.

Hay bin Yakzan, sorununa hayvan ve bitkilerden bir çözüm bulmaktan umut kesince göklere, yıldızlara baktı. Tümü belirli bir düzen içinde muntazam hareket ediyorlardı. Saydam ve aydınlıktılar. Üstelik bozulma ve değişmeye uğradıkları da görülüyordu.

Hay, birdenbire güçlü bir sezgiyle² bu gök cisimlerinde zorunlu Varlık'ı anlayacak cisim dışı bir şeyin varlığını anladı. Bu şey, cisim olmadığı gibi cisme girmiş bir şey de değildi.

Buna göre, gök cisimlerinde cisimlikten arı bir varlık vardır. Nitekim benzerleri olan insan, bütün güçsüzlüğüne, dünyevi işlere şiddetle bağımlı ve bozulur cisimlerden olmak gibi eksik nitelikleri taşımasına karşın, zorunlu Varlık'ı anlayacak bir öze, zata sahiptir. Çünkü, söz konusu eksiklikler, insan özünün cisim ve cisimsel niteliklerden uzak olmasını engelleyememiş, bozulmaya uğramasına neden olamamıştır.

2 Sezgi (*hads, mükâşefe*). Deney ve düşünmenin belli bir birikimi sonunda birdenbire gerçekleşen bilme.

Bu karşılaştırmadan anlaşılıyordu ki, gök cisimleri, zorunlu Varlık'ı bilmeye yetenekli bir zata, bir öze sahip olmak konusunda insandan daha üstün ve hak sahibi idiler. Çünkü, gök cisimleri, zorunlu Varlık'ı biliyor, sürekli ve edimsel müşahade içinde bulunuyorlardı. Gök cisimlerinde, kendisini zaman zaman müşahadededen alıkoyan doğal engel ve ilişkilerin benzerleri yoktu.

Hay, gök cisimleriyle olan benzerliğinin ayırımına varınca, gök cisimlerine benzerliğini sağlayan onurlu varlığın, hayvanlar arasında niçin yalnızca kendisine özgü kılındığı üzerinde düşündü.

Nesnelere ilişkin önceden edindiği bilgileri yokladı. Nesnelerin dönüşümlerinden yola çıkarak vardığı sonuçları yeniden hatırladı.

Nesneler hep bulundukları durum ve biçimde kalmıyorlardı. Sürekli bir oluş ve bozuluş içindeydiler. Çünkü yalın değil, bileşiktiler. Yapılarını birbirine karşıt öğeler oluşturuyordu. İçlerinde katışıksız, saf bir nesne yoktu.

Bozuluşa en az uğrayanlar altın ve yakut gibi yalınlığa en yakın, bileşenleri en az olan cisimlerdi.

Gök cisimleri ise yalın ve katışıksızdı. Bu nedenle bozuluşa uğramıyorlar, biçimleri sürekli değişiklik göstermiyordu.

Oluş ve bozuluş dünyasındaki cisimlerin bir bölümünü oluşturan dört öğe, bir cisimlikle cisimliğe eklenmiş tek biçimden (*suret*), bitki ve hayvan gibi diğer bir bölümü de, cisimlikle çok sayıda biçimin birleşmesinden oluşuyordu.

Az sayıda biçimin birleşmesinden oluşan cisimlerin eylem ve etkileri de azdı. Bunlar, canlılıktan da o ölçüde uzaktılar. Biçim ve yetenekten tümüyle yoksun olan nesnelerin canlılık kazanması ise olanaksızdı. Böylesi nesneler, yokluğa benzer bir durumda kalıyorlardı.

Çok sayıda biçimin birleşmesinden oluşan cisimlerin eylem ve etkileri çok, canlılık yetenekleri güçlüydü. Eğer bu biçimler maddeye hiç ayrılmayacak şekilde girmişse, o maddede canlılık son derece güçlü, sürekli ve açıktı.

Özdek adı da verilen (*heyula*) madde, bütün biçimlerden soyutlanmıştı. Bu nedenle, maddede hiçbir canlılık belirtisi yoktu. Yokluğa benzer bir durumdaydı.

Cisimlikle tek bir biçimin birleşmesinden oluşan dört öge, yani toprak, su, ateş ve hava, oluş ve bozuluş evrenindeki en aşağı varlık derecesini oluştuyordu.

Çok sayıda biçimi toplayan nesneler, ögelerin birleşmesinden oluşuyordu. Yalnızca ögelerin birleşmesinden oluşan cisimler, nesneler içinde canlılık dereceleri en zayıf olanlardı. Ancak tek yönlü bir harekete sahiptiler.

Bu tür nesnelerin canlılıklarının zayıf oluşu, bileşimlerindeki ögelerin farklı nitelikte ve birbirinin biçimini değiştirme eğiliminde olmasından ileri geliyordu. Ögelerin savaşımdan baskın çıkan ögenin niteliği, diğer ögelerin etkinliğini kırıyordu, güçlerini yok ediyordu. Bileşik, baskın çıkan ögenin niteliğine bürünüyor. Tek ögenin canlılık yeteneği az olduğu için, doğal olarak, bileşiğin canlılığı da az oluyordu. Bu nedenle, varlıkları, kalıcı ve kararlı değildi. Bitkilerin canlılıkları, bunlardan daha güçlü, hayvanların canlılıkları da bitkilerden daha güçlü ve belirgindi.

Ögeleri ılımlı olan bileşiklerde, hiçbir ögenin niteliği diğerlerine baskın çıkmıyordu. Ögeler arasında tam bir denge, tam bir uyum vardı. Birbirlerini eşit oranda etkiliyorlar, güçlerini de karşılıklı ve eşit oranda gideriyorlardı. Bir ögenin eylem ve etkisi, diğerlerinden daha belirgin değildi. Dolayısıyla niteliği, bileşiğe egemen olamıyordu. Böyle olunca, o bileşiğin özdoğası (*mizaç*), ögelerin hiçbirinin niteliğine benzemiyordu. Kabul edilen biçim ve yeteneği etkileyecek, bozacak karşıt bir nitelik de bulunmuyordu.

İşte bu doğal ılımlılık nedeniyle bileşik, canlılığa yetenek kazanıyordu. İlimlilik arttıkça, bileşik yetkinleşiyor, ögelerin nitelikleri arasındaki uyum güç kazanıyordu. Nitelikler arasındaki çelişki tümüyle ortadan kalkıyor ve bileşiğin canlılığı daha muntazam oluyordu.

Kalpde bulunan hayvansal ruh, toprak ve sudan daha ince (*latif*), ateş ve havadan daha yoğun. Bu nedenle, bütün bileşiklerin en ılımlı olanıydı. Niteliği, ögelerinin niteliklerinin bileşiminden oluşmuştu. Ögeleri arasında belirgin bir karşıtlık, çelişki yoktu. Bu nedenle, canlılık biçimini alma, kabul etme yeteneği kazanmıştı.

Hayvansal ruh, bu ılımlılık arttıkça, daha mükemmelleşiyordu. Niteliği, öğelerinden birinin niteliğine eğilim göstermek ya da onlarla çelişkiye düşmek gibi tehlikelerden uzaklaşıyor, dolayısıyla canlılığı daha da güç kazanıyordu.

Hay bin Yakzan, hayvansal ruhlar içinde en ılımlı olanının, oluş ve bozuluş dünyasındaki canlılığın en mükemmeline ulaştığını ve bu ruhun biçiminin bir karşıtı olmadığını ve biçimlerinin karşıtı olmayan gök cisimlerine benzeyen bu ruhun, kendi hayvansal ruhu (*can*) olduğunu anladı.

Bu ruh, yüksellere doğru hareket eden öğelerle aşağı doğru hareket eden öğelerin tam ortası bir niteliğe sahiptir. Hatta, eğer bu ruh, yeryüzü ile ateşin yükselebileceği son nokta arasındaki mesafenin tam ortasına konulabilse, bozuluşa uğramadığı sürece orada kalır, ne yukarı çıkmak, ne de aşağı inmek ister. Eğer belirli bir mekân üzerinde hareket ederse, merkez çevresinde; yerinde hareket ederse, kendi ekseninde döner ve küre biçimini alır. Onun için, bunun dışında bir şey mümkün değildir. Bu nedenle, bu ruhun gök cisimlerine benzerliği son derece güçlüdür.

Hay bin Yakzan, üzerlerinde yaptığı gözlem ve incelemeler sonunda, hayvanların zorunlu Varlık'ın bilincinde olduklarını gösteren bir belirti bulamamıştı. Yalnızca kendisiydi o Varlık'ın bilincinde olan. Demek ki, gök cisimlerine benzeyen ve ılımlı ruhu barındıran tek canlı kendisiydi. Öyleyse, hayvanlardan farklı bir türün temsilcisi olmalıydı. Kendisi, diğer hayvanların yaratılış amacından farklı bir amaç için yaratılmıştı. Çünkü, hiçbir hayvan türünün yükümlü kılınmadığı yüce görevlerin yükümlülüğünü taşıyordu.

Varlığını tamamlayan iki parçadan –beden ve hayvansal ruh– güzel olanı, bütün nesneler içinde oluş ve bozuluş dünyasının dışında, eksik niteliklerden, değişim ve başkalaşımdan uzak olan gök cisimlerine en çok benzeyeni, yani hayvansal ruhu idi. Varlığını tamamlayan bu iki parçadan da üstün olanı (*eşref*) ise, kuşkusuz zorunlu Varlık'ın bilincine varan, O'nu tanıyan Tanrısal emr, yani ruhtu.³ Bu, onurların en büyüğüydü.

Ruh (tanrısal emr) başkalaşımı kabul etmez. Bozuluşa uğ-

3 Ruh ile hayvansal ruhun ayrı şeyler olduğu unutulmamalıdır.

ramaz. Cisimlerin nitelikleri ile nitelenemez. Hiçbir duyuyla algılanamaz. Hayal de edilemez. Varlığının bilgisine kendisinden başka hiçbir araçla ulaşamaz.

Ona ulaşmak, yine ancak kendisiyle mümkündür. Bilen de o, bilinen de o, bilgi de odur. Bilgin de, bilim de, bilinen de odur. Aralarında bir ayrılık, aykırılık yoktur. Çünkü ayrılık, aykırılık yalnızca cisimlere özgü durumlardır. Oysa ruh evreninde ne cisim, ne cisimsel nitelikler, ne de cisimliğe ilişkin bir şey vardır.

Eylemin Üç Aşaması

Hay bin Yakzan, hayvanlar arasında, gök cisimlerine yalnızca kendisini benzer kılan nedeni anlayınca, bütün gücüyle gök cisimlerine yönelmenin, onlara benzemeye çalışmanın zorunlu olduğu gerçeğini anladı.

Hay, yine kendisinin zorunlu Varlık'ı bilen onurlu parçası, ruhu nedeniyle zorunlu Varlık'la da az çok benzeştiğini gördü. Çünkü zorunlu Varlık, cisimsel niteliklerden nasıl arı ve yüce ise, kendisinin gerçekliğini oluşturan parçası olan ruhu da, cisimsel niteliklerden öylesine arı ve yüce idi. Öyleyse, mümkün olabilecek bütün yönlerden zorunlu Varlık'ın niteliklerini kazanmaya çalışmalıydı.

O'nun ahlakıyla ahlaklanmalı, eylemlerine boyun eğmeli, istemine (*irade*) karşı çıkmamalı, bütün işlerini O'na teslim etmeliydi. Bundan dolayı gövdesi incinecek, zarara uğrayacak, hatta bütünüyle yok olacak olsa bile, hakkındaki her yargısına bütün kalbiyle ve sevinç duyarak razı olmalıydı.

Hayvanlarla da aralarında bir ortaklık, benzerlik vardı. Kendisini oluşturan diğer parça oluş ve bozuluş evrenine, dünyaya aitti. Karanlık ve yoğun gövdesini oluşturan bu aşağılık parça, kendisini yeme, içme ve benzerleri gibi diğer hayvanlarla özdeş kılacak davranışlara zorluyordu.

Kuşkusuz bedenın yaratılışı büsbütün saçma ve anlamsız değildi. Ruhla birleştirilmesi amaçsız ve gereksiz olamazdı. Öyleyse, ilgisini kesmeyerek gövdesini kollamak, durumunu olabildiğince düzeltmeye çalışmak zorundaydı. Onu kollamak da

ancak diğ er hayvanların davranışlarına benzer davranışlarda bulunmakla mümkün olabilir di.

Bu     tür benzerlik,     amaç yönünde zorunlu eylemlerle yükümlü kılıyordu kendisini:

1. Hayvanlara benzerliğ n gerektirdiğ  eylemler.
2. Gök cisimlerine benzerliğ n gerektirdiğ  eylemler.
3. Zorunlu Varlık'a benzerliğ n gerektirdiğ  eylemler.

Birinci benzerlik ve gerektirdiğ  eylemler zorunludur.   n k , dünyevi bir bedeni vardır. Farklı görevleri olan organları ve çok değ şik güçleri barındıran bedenin de türlü türlü gereksinimleri vardır.

İkinci benzerlik ve gerektirdiğ  eylemler de zorunludur. Kalbinde barındırdığı hayvansal ruhu bunu zorunlu kılmaktadır. Kalp ise bedenin ve bütün bedensel güçlerin kaynağı, ilkesidir.

   nc  benzerlik ve gerektirdiğ  eylemler ise "O, O'dur" ger eğ  nedeniyle zorunludur. Çünkü kendi ger ekliğ , zorunlu Varlık'ı bilen  zden (*ruh*) oluşmaktadır. Daha önce, sıkıntılardan kurtularak mutluluğ a ulaşmasının, zorunlu Varlık'ı, bir göz kırpsı kadar bile habersiz olmayacak biçimde, sürekli müşahede etmeye bağ  olduğunu anlaması da bununla mümkün olmuştu.

Hayvanlara benzerliğ n gerektirdiğ  eylemler, müşahede durumuna bir katkıda bulunamaz. Tersine, bu eylemler, insanı m şahededenden alıkoyar, önüne engeller çıkarır. Çünkü, bu benzerlik, duyumsal işlerle uğraşmayı gerekli kılmaktadır. Bedensel ve dünyevi bütün işler, eylemler ise, müşahede yoluna gerilmiş engellerdir.

Bedensel eylemler, gök cisimlerine benzemesine neden olan hayvansal ruhun isterleri açısından kaçınılmazdır. Bu eylemler, m şahedeyi engellemesi bakımından zararlı olmakla birlikte, canın korunması ve sürdürülmesi zorunluluğ u açısından, gerekli ve yararlıdır.

Gök cisimlerine benzerlik tam anlamıyla ger ekleştirildiğ  zaman, müşahede yolunda önemli aşamalar yapılır. Fakat bu müşahede, katıksız bir müşahede değildir. Çünkü müşahedeye bu yolla erenler, kendi özlerine de ilgi ve eğilim içindedirler.

Üçüncü benzerlik ile katıksız bir müşahedeye, katıksız bir kendinden geçmeye (*istiğrak*)⁴ ulaşılır. Bu müşahedede yalnızca zorunlu Varlık görülür. Ondan başkasına ilgi ve yönelim söz konusu olamaz. Bu yolla müşahedeye erenlerin kendi özleryi yitmiş, yok olmuştur. Gerçek ve zorunlu olan tek Öz dışında bütün varlıklar, yokluğa gömülmüşlerdir.

Hay, son amacının bu üçüncü benzerlik olması gerektiğini anladı. Ne var ki, bu benzerlik, ancak ikinci benzerlik durumunda uzun bir süre çalıştıktan ve hazırlıktan sonra gerçekleşebilir. İkinci benzerlikte geçireceği hazırlık dönemi de, birinci benzerlik nedeniyle mümkün olabilirdi.

Gerçekleşmenin Yöntemi

Hay bin Yakzan, yapısının gerektirdiği eylemleri nasıl gerçekleştireceğini araştırmaya, düşünmeye başladı, ulaştığı kuramsal sonuçlardan sonra.

Hay, hayvanlara benzerliğin yardımının özüne değil, doğasına olduğunu biliyordu. Ne ki, özünün ilerlemesini engellese de bu benzerlik kaçınılmazdı. Bu nedenle, hayvanlara benzerliğin gereklerini en alt düzeyde yerine getirmeye zorlamalıydı kendini. Bu düzeyin ölçüsü, canın varlığını daha aزیyla sürdüremeyeceği yeterli düzeyinde olmalıydı.

Canın varlığını sürdürebilmesi için zorunlu iki şey vardı. İlk zorunluluk, hayvansal ruhun gücünü korumak üzere beden içinde tükenen besinlerin yerine yenisini almak; ikinci zorunluluk da, canı soğuk, sıcak, yağmur, güneş, yırtıcı hayvanlar gibi dış etken ve tehlikelere karşı korumaktı.

Zorunlu gereksinimlerini belirleyeceği bir düzen içinde karşılamalıydı. Yoksa aşırı gidebilir, yeterli ölçüsünün üzerine çıkabilirdi. Bu da farkında olmadan kendi aleyhine çalışması demek olurdu.

Söz konusu belirlemeyi şu üç şeyde yapmalıydı:

4 İstiğrak, kendinden geçmek, kendini yitirmek, esrimek. Uyarılara karşı duyarlığın yok olduğu, çevrede olup bitenlerin algılanmadığı, yalnızca Tanrısal olanın görüldüğü gaybet durumu.

1. Neleri yemeliydi?
2. Ne kadar yemeliydi?
3. İki yemek arasındaki zaman ne kadar olmalıydı?

Yiyebileceği maddeler üzerinde düşündü. Besin maddelerini ni üç sınıfa ayırmak mümkündü:

1. Henüz kocamamış bitkiler. Bunlar yenilebilecek nitelikte yaş bitkilerdi.

2. Türlerinin devamını tohumlarıyla sağlayan bitkilerin yaş ya da kuru meyveleri.

3. Yenilebilecek nitelikteki kara ve deniz hayvanları.

Bütün çeşitleriyle besinler, hiç kuşkusuz, Hay'ın mutlu luğu kendisine yakınlıkta gördüğü, olanca gücüyle benzemeye çalıştığı zorunlu Varlık'ın eyleminin ürünü, eseri ydi. Bu nedenle onları yemek yetkinleşmelerini, yaratılış amaçlarına ulaşmalarını engellemek olacaktı. Dolayısıyla onları yemesi, onların Özne'sine, zorunlu Varlık'a karşı koymaktan, isyandan başka bir anlam taşımazdı. Bu da gerçekleştirmek istediğı benzeşim ve ulaşmak istediğı yakınlık amacıyla çelişkiye düşmek demekti.

Bu yaklaşımın doğal sonucu olarak Hay, doğru olanın, olabilirse yemekten büsbütün uzak kalmak olduğunu düşündü. Fakat buna güç yetiremezdi. Çünkü yemek yemeyi büsbütün bırakırsa, kendi cismi telef olurdu. Bu ise Özne'ye birinciden daha şiddetli, daha büyük bir isyan demek olurdu. Çünkü kendi cismi, yiyeceğı maddelerin cisimlerinden daha üstün, daha onurlu idi ve onları yiyerek daha üstün olanın yaşamasını sağlıyordu. Bu bakımdan kendi cisminin bozuluşu ile diğer nesnelerin bozuluşu sonucunu doğuracak bu iki zorunlu durumdan daha zararsızını seçmek, dolayısıyla, iki karşı koyuştan daha hafif olan nesnelerin telefine katlanmak gerekiyordu.

Hay, önce, besin maddelerinin hangilerinin daha kolay elde edileceğini tespit etmeli, sonra, alacağı ölçüyü belirlemeliydi. Eğer tümü kolaylıkla bulunuyor, elde edilebiliyorsa, o zaman, ihtiyatlı davranarak Yaratıcı'nın eylemine en az karşı çıkış sayı lacak olanını seçmesi gerekirdi. Buna göre en doğrusu, türünün devamını sağlayan, çekirdeğı olan meyveleri seçmekti. Ama bir koşulla: Çekirdekleri yememeli, bozmamalı, taşlık ve çorak alanlara atarak telef etmemeliydi.

Buna göre amacına en uygun olan yiyecekler elma, armut, erik gibi etli ve besleyici meyvelerdi. Bunları bulamazsa, o zaman, ceviz ve badem gibi içiyle beslenilebilecek yemişlerden ya da diğer meyvelerden iyice olgunlaşmış olanlarını yiyebilirdi. Bu meyveler içinden de en bol ve çoğalma niteliği en güçlü olanına öncelik vermeliydi. Eğer bitkilerden yemek zorunda kalırsa, bitkileri kökünden koparmamaya, varsa tohumlarını telef etmemeye özen göstermeliydi.

Yeterli meyve ve sebze bulamazsa, o zaman, hayvanlardan ya da yumurtalarından yararlanabilirdi. Bunda da sayısı en çok olanı seçmek, türün tükenmesine neden olmamak koşuluna bağlı kalmalıydı.

Hay, yiyeceklerin seçimi konusundaki ilkelerini böylece belirledikten sonra, yemesi gereken ölçüyü düşündü. Alacağı besin, açlığın bedeninde neden olduğu boşluğu dolduracak ölçüde olmalıydı. Bu ölçüyü kesinlikle aşmamalıydı.

İki yemek arasındaki süreyi de şöyle belirledi: Ayakta durmasını sağlayacak kadar yedikten sonra, gök cisimlerine benzeyebilmek için yerine getirmek zorunda olduğu –ayrıntıları ile ride verilecek– görevlerden herhangi birini yapamayacak denli güçsüzleşinceye kadar, ikinci kez yemek yememeliydi.

Canın varlığını sürdürmek için gerekli olan ikinci iş, yani onu dış etki ve tehlikelerden koruyacak, çeşitli eziyetlerden uzak tutacak önlemleri almak, Hay için çok kolaydı. Zaten hayvan derilerinden yaptığı giysiler giyiyor, kendisini dış etken ve tehlikelerden koruyan bir barınağı bulunuyordu. Bu kadarı yeterli, daha fazlasıyla uğraşması gereksizdi.

Hay, beslenmesi konusunda saptadığı ilke ve ölçülere uyum sağladıktan sonra, gök cisimlerine benzer eylemleri gerçekleştirmenin yollarını araştırmaya, düşünmeye başladı. Gök cisimlerine nasıl benzeyebilir, onların niteliklerini, özelliklerini nasıl kazanabilirdi? Bu konuda bir karara varabilmek için, öncelikle, gök cisimlerini gözlemlemesi gerekiyordu.

Gök cisimlerinde üç tür nitelik gözleniyordu. Birincisi, kendilerinin altında bulunan oluş ve bozulmuş dünyasıyla ilişkilerinde kendini gösteren niteliklerdi. Bunlar, oluş ve bozulmuş dünyasını etkileyerek ısıtmak, soğutmak, aydınlatmak, saydamlık ya da

yoğunluk vermek gibi, nesneleri, varlığı zorunlu Özne'den taşan ruhsal biçimleri kabule yetenekli duruma getiren niteliklerdi.⁵

İkincisi, saydamlık, parlaklık, kir ve bulanıklıktan uzaklık, kendi eksenini çevresinde ya da bir başkasının çevresinde dairesel biçimde hareket etmek gibi, gök cisimlerinin kendilerine özgü niteliklerdi.

Gök cisimlerinde gözlenen üçüncü tür nitelik ise zorunlu Varlık'la olan bağıntılarından kaynaklanan niteliklerdi. Zorunlu Varlık'ı sürekli müşahade etmek, O'ndan yüz çevirmemek, O'na olağanüstü bir tutkuyla bağlanmak, bütün buyruklarına boyun eğmek ve yalnızca O'nun istemi doğrultusunda hareket etmek gibi.

Hay, bütün bu niteliklerinde gök cisimlerine benzemek için çalışmaya başladı. Gök cisimlerinin oluş ve bozuluş dünyası ile ilişkilerinden ortaya çıkan niteliklerini kazanmak amacıyla, kendisini, kendinden aşağı yaratıkların hizmetine adadı. Bitki ve hayvanların gereksinimlerini karşılamayı, karşılaştıkları sorunları çözümlemeyi, her durumda onlara yardımcı olmayı bir görev saydı kendine.

Sözgelimi, bir engel nedeniyle güneş ışıklarından yoksun kalmış bir bitki mi gördü, hemen koşuyor, engeli kaldırıyor, bitkiyi güneş ışığına kavuşturuyordu. Yabancı bitkiler tarafından kuşatılmış, hayatı tehlikeye girmiş bir bitki bile kaçmıyor-

5 “Yıldızların ve tabiatların tesir ve tasarrufları rolleri vardır. Fakat bu tesir ve tasarruflar onlara mahsus değildir. Yıldızlar ve tabiatlar o hakim ve sani' olan Allahu tealanın aletleri gibi hizmetçileridir. Mesela bir padişah büyük bir saray yaptırıp içinde kendi veziri için hususi bir köşk hazırlasın. Köşk etrafında bir avlu ve avlu içinde on iki hücre bina edip her bir hücrede bir naip nasbet-sin. Naip her vezir-i âzamın emirlerini dışarıya tebliğ ile görevli olsunlar. Hücrelerin kapıları üzerinde yedi süvari nakip yani bey olsun. Görevleri hizmette mukim olup Padişah'tan vezire, ondan naiplere, onlardan nakiplere gelen emir ve hükümleri dışarıda icra kılmak olsun. Ayrıca dışarıda dört piyade zabıt bulunup ellerindeki kementlerle padişahın istediği kimseleri bağlayıp huzura getirsinler veya huzurdan çıkarsınlar. Bu misalde Padişah'tan murat âlemlerin Rabb'idir. Büyük saray Arş, köşk, vezir-i âzamın makamı olan Kürsi'dir. Avlu sekizinci felektir. On iki burcunda on iki melek vardır. Süvari nakipler yedi gezegendir. Bunlar gece gündüz o burçların kapılarını dolaşıp hizmet ederler. Piyade zabıtlar anasır-ı erbaadır. Bunlar bulundukları yerden hareket etmezler. Sıcaklık, soğukluk, yaşlılık ve kuruluk ateş, hava, su ve toprağın elinde dört kemendi gibidir.” (İbrahim Hakki, *Marifetnâme*)

du Hay'ın gözünden. Hemen boğulmak üzere olan bitki ile diğerlerinin arasını ayırıyor, çevresini açıyordu. Sudan uzak kalmış, ölürcesine susamış bir çiçek mi gördü, onu suya kavuşturana kadar hiç durmadan çalışıyordu.

Yabanıl bir hayvanın pençeleri arasında son soluklarını almakta olan zavallı bir yavru, Hay'ın müdahalesiyle canını kurtarıyor, yaşamanın sevincini yeniden duyuyordu. Herhangi bir yerine bir şey batmış, bir çalıya takılmış, gözüne ya da kulağına bir şey kaçmış, acıyla inleyen, kıvranan hayvanlar, Hay'ı yanı başlarında buluyorlardı. Hay'ın sevecen elleri yaralarını sarıyor, acılarını dindiriyordu.

Bir sevimli derecik, bir ırmak da yardıma gereksinim duya bilirdi. İçine yuvarlanan bir kayanın akışını engellediği bir dere, toprağın kayarak önünü kapattığı, yönünü çevirdiği bir ırmak Hay'ın çalışmaları sonucu kendilerine alışmış, bekleyip duran bitki ve hayvanlara doğru olağan akışını sürdürüyordu.

Hay, bitki ve hayvanlara yönelik ilgi ve etkinlikleri, kendisi için doğal bir nitelik durumuna gelinceye kadar, büyük bir titizlikle eylemini sürdürdü.

Arkasından, gök cisimlerinin kendilerine özgü niteliklerini kazanmanın yollarını araştırdı. Bunun için, en çok temizliğe önem vermesi gerekiyordu. Kendisini, giysilerini ve gövdesini temizlemek ve güzelleştirmekle yükümlü kıldı. Sık sık yıkanmaya başladı. Dişlerini, tırnaklarını ve gövdesinin en çok kir toplayan diğer yerlerini temiz tutmaya özen gösterdi. Çiçeklerden ve otlardan güzel kokular elde ederek bunları kullandı. Giysilerini olabildiğince temiz tutmaya ve güzelleştirmeye çalıştı.

Hay, bir yandan kendini temizler, güzelleştirmeye çalışırken bir yandan da gök cisimlerinininkine benzer dairesel hareketler yapıyordu. Kimi zaman adanın çevresinde dönüyor, kimi zaman yürüyerek ya da koşarak barınağının ya da bir tepenin çevresinde dönüyordu. Öylesine yoğun bir çaba harcıyordu ki, özellikle kendi çevresinde dönerken düşüp bayıldığı bile oluyordu.

Gök cisimlerine üçüncü tür niteliklerinde benzemek için de duyulur dünyadan bütün ilgisini keserek sürekli zorunlu Varlık'ı düşünüyordu. Gözlerini yumuyor, kulaklarını tıkıyor, hayale kapılmaktan kaçınıyordu, düşüncesini daha iyi yoğun-

laştırmak için. Bütün çabası, yalnızca O'nu düşünebilmek, O'na hiçbir şeyi ortak etmemek içindi.

Hay, giderek düşünme eylemini dairesel hareketleriyle desteklemeye, güçlendirmeye başladı. Hareketi sırasında bedensel güçleri zayıflıyor, etkinliğini iyice yitiriyordu.

Bu çalışmaları sonunda öyle bir noktaya geldi ki, dönme eylemi şiddetlendikçe, duyulur dünya tümüyle kayboluyordu. Bedensel araçlar gereksinen hayal ve diğer güçleri gevşiyor, cisimden arınmış eylemleri güç kazanıyordu. Hatta kimi zaman düşüncesi, dünyevi olanlarla karışmaktan kurtularak öylesine saflaşıyordu ki, onunla zorunlu Varlık'ı müşahade ediyordu.

Fakat bu müşahade durumu uzun sürmüyor, cisimsel güçler bastırarak durumunu bozuyor, onu aşağıların aşağısı olan eski durumuna çeviriyorlardı. Bunun üzerine Hay, bedensel güçlerine dönüyor, eğer bunlar kendini çalışmalarından alıkoymak denli güçsüzleşmişse, daha önce belirlediği ilkeler doğrultusunda besin alıyordu. Yeterli güce ulaştıktan sonra da açıklanan biçimde, gök cisimlerine benzemek üzere, çalışmalarına yeniden başlıyordu.

Düşüncesini cisim ve cismaniyet kuşkularından arındırma gücünü kazandığı zamanlarda, kendisinde, tanrısal niteliklerle donanan kimselere özgü birtakım durumlar belirterek kendisini bu makama çağırıyordu. Hay, böylesi zamanlarda zorunlu Varlık'ın niteliklerini kavramaya çalışıyordu.

Hay, bu edimlerine başlamazdan önce, bilimsel araştırmaları sırasında zorunlu Varlık'ın niteliklerinin ikiye ayrıldığı sonucuna ulaşmıştı. Bunlardan birincisi olumlu niteliklerdi (*sıfat-ı sübutiye*). Bilgi, güç ve bilgelik gibi. İkincisi ise olumsuzlanan niteliklerdi (*sıfat-ı selbiye*). Cismaniyet ve cismaniyete özgü olanla ve bunlarla, isterse çok uzaktan olsun, ilgi ve bağlantısı olan her şeyden arınmış olması gibi.⁶

6 Kalam bilimine göre Tanrı'nın nitelikleri (*sıfat-ı ilahiye*) ikiye ayrılır: 1) Olumsuzlanan nitelikler (*sıfat-ı selbiye*): *Hudûs* (başlangıçlı olmak), *fena* (sonlu olmak), *müşabehet* (başkasına benzemek), *kıyam-ı li-gayrihi* (başkasıyla var olmak), *şirk* (ortaklık). Bu nitelikler Tanrı'dan selbedilerek bulunması gereken karşıt niteliklere ulaşılır. Bunlar da *kıdem* (başlangıçsızlık), *beka* (sonsuzluk), *muhalefetün lil-havâdis* (hiçbir şeye benzememe), *kıyam bi-zatihî* (kendisiyle var olma) ve *vahdaniyet* (tek olma). 2) Olumlu nitelikler (*sıfat-ı sübutiye*): *İlim* (her şeyi bilme),

Zorunlu Varlık'ı, olumlu niteliklerinde de cisimsel niteliklerden soyutlamak temel koşuldur. Çünkü zorunlu Varlık, olumlu nitelikleri nedeniyle çokluğu kabul etmiş sayılamaz. Çokluğu kabul etme şöyle dursun, olumlu niteliklerin tümü, zorunlu Öz'ün gerçekliği demek olan tek bir anlama döner.

Hay, iki bölüme ayrılan bu niteliklerin her birinde zorunlu Varlık'a nasıl benzeyebileceğini araştırdı.

Olumlu niteliklerin zorunlu Varlık'ın gerçekliği dışında bir gerçekliği yoktu. Çünkü, böyle bir durum, çokluğu gerekli kıldı. Çokluk ise cisimlere özgü bir nitelikti. Buna göre, zorunlu Varlık'ın özünü bilmesi, bir bilen-bilinen ikiliği çıkarmazdı ortaya. Tersine, özü, özünü bilmesinin aynısı, özünü bilmesi, özünün aynısıydı.

Öyleyse niteliklerin ayrı ayrı kazanılması olanaksızdı. Nitelikler öze ilişkin ve özün aynısı olduğuna göre, onları donanmak, ancak zorunlu Varlık'la özdeşleşmeye bağlı bir durumdu.

Hay'ın zorunlu Varlık'la özdeşleşmesi, ancak bilgi yoluyla mümkündü. Hay, zorunlu Varlık'ı bilebilirse, ulaştığı bilgi, zorunlu Öz'den farklı bir gerçeklik anlamı taşıyamaz, O'nun aynısı olurdu. Bu nedenle, olumlu niteliklerinde zorunlu Varlık'a benzemek, hiçbir cisimsel nitelikle karıştırmaksızın O'nu bilmek demektir.

Anlatılamayan

Hay, bu çıkarımlardan (*istidlal*) sonra, aynı yaklaşımla, kendini ele aldı.

Olumsuzlanan niteliklerin tümü, zorunlu Varlık'ı cisimlikten soyutlamaya yönelikti. Bu nedenle, bütün cisimsel niteliklerden kendini arındırmaya çalıştı. Zaten gök cisimlerine benzetmek için yaptığı çalışmalar, uyguladığı çileci yöntemler sonucu cisimsel niteliklerin çoğundan arınmıştı. Fakat yine de bir kalıntı vardı üzerinde. Sürdürdüğü dairesel hareketler, bitki ve hay-

hayat (diri olma), *kudret* (yapabilmeye sonsuzca gücü yetme), *semi'* (her şeyi işitme), *basar* (her şeyi görme), *kelam* (kendine özgü söyleyiş) ve *tekvin* (yaratabilme ve yok edebilme).

vanlara ilişkin şeyleri önemsemesi, onlara acıması, onları yetkinliğe ulaştırmaktan alıkoyan engelleri ortadan kaldırmak için çaba harcaması, bunların en belirgin olanlarıydı. Bütün bunlar da, eninde sonunda cisimlere özgü niteliklerdi. Çünkü bunları cisimsel güçleriyle görüyor, cisimsel güçleriyle çaba harcıyor, uğraşıyordu.

Söz konusu ilgi ve eylemlerin tümünü terk etti Hay. Çünkü bu ilgi ve eylemler, büyük bir istekle koştugu, ulaşmak için çalıştığı üçüncü benzerlik durumuna yakışacak şeyler değildi. Barınmasının en kuytu köşesine çekildi. Adeta kendini hapseyledi oraya. Gözlerini sımsıkı kapattı. Cisimsel güçlerden yüz çevirdi. Duyulur dünyayla olan bağlarını kesti. Düşünce ve çabasını zorunlu Varlık'a yöneltti. Hayaline gelen diğer bütün şeyleri anında kovarak düşüncesini yalnızca O'na özgü kıldı.

Hay artık yalnızca düşünüyordu. Bunu bir yaşama biçimi hâline getirmiş ve bu yaşam içinde kendini, benliğini eğitiyor, arındırıyordu.

Hay, bu yoğun yaşama zamanla öylesine alıştı ki, günlerce hiçbir şey yemediği, yerinden hiç kılmıdamadığı oluyordu. Düşünürken kendi özü dışındaki bütün varlıklar siliniyor, kayboluyordu. Fakat kendi özü, henüz zorunlu ve gerçek varlık olan Öz'ün müşahedesine daldığı zamanlarda yok olmuyordu. Bu, kötü bir durumdu. Çünkü, katıksız müşahedeye diğer bir şeyi karıştırmamanın, görüş ve düşüncedeki şirkten ileri geldiğini biliyordu.

Hay, şirkten kurtulana, hem kendisi, hem de yer, gökler ve içerdikleri şeyler, ruhsal biçimler ve zorunlu Varlık'ı bilen bütün özler düşüncesinden tümüyle silinip yitinceye kadar Tanrı'yı katıksız müşahedeye ulaşmak için çalışmasını sürdürdü. Sonunda, diğer varlıklar da, kendi özü de kayboldu, tümüyle yok oldu. Zorunlu ve gerçek Varlık'ın, kendinden başka bir gerçeklik taşımayan sözleriyle, *"Bugün mülk kimindir? Tek ve her şeye gücü yeten Tanrı'nındır."*⁷ diye haykırarak yokluğa (fena)⁸ erdi.

7 Kur'an, 40/16.

8 Fena. Kulun hayvansal niteliklerinden arınıp ve dünyevi olandan ilgisini keserek Tanrı varlığında yok olması durumu. Bu durumdaki kul tam anlamıyla Tanrısal istemin denetimi altına girmiştir.

Hay bin Yakzan bu aşamaya ulaştıktan sonra, zorunlu ve tek olan Öz'ün çağrısını duydu, kelamını anladı. Konuşmaması, konuşmanın ne olduğunu bilmemesi, o tek Varlık'ın kelamını anlamasını engelleyemedi. Bu durum içinde kendini yitirdi, daldı ve boğuldu. Hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın duymadığı, hiçbir kalpten geçmeyen şeyleri gördü ve tattı.

Bir Uyarı

Sakın, hiç kimsenin kalbinden geçmeyen bu durumu tanımlama, betimleme sevdasına kapılma. Düşün ki, insanın kalbine gelen şeylerin bile birçoğunu tanımlamak, betimlemek mümkün olmuyor. Böyleyken, kalpten geçmesi mümkün olmayan, kalbin bulunduğu dünyanın dışında ve bu dünyada bulunanların eşi ve benzeri olmadığı şeyleri tanımlamak, nasıl mümkün olabilir?

Kalp sözcüğüyle ne kalbin cismini, ne de içinde barındırdığı hayvansal ruhu anlatmak istiyorum. Anlatmak istediğim, sahip olduğu güçler aracılığıyla insana taşan Tanrısal ruhun özel biçimidir. Bu özel biçimlerin her birine kalp adı verilir.

Hiç kimse, Hay'ın aşamasında müşahede ettiği şeyleri hatırlayamaz. Bu nedenle, o durumu sözle açıklamaya çalışan kimse, saçmayla uğraşmış olur. Sözgelimi renklerin tadını anlamak isteyen, siyahın tatlı mı, yoksa ekşi mi olduğunu anlamak isteyen kimsenin düştüğü gülünç duruma düşer.

Bununla birlikte seni, Hay'ın ulaştığı aşamada müşahede ettiği görülmemiş, olağanüstü şeylerden büsbütün yoksun bırakmayacağız. Ne ki, müşahede makamında görülen şeyleri gereği gibi anlamanın, ancak oraya ulaşmakla mümkün olabileceğini gözden ırak tutmaman gerekir. Sana Hay'ın müşahede ettiklerini, doğrudan gerçeklerin kapısını çalarak değil, dolaşımı olarak gösterecek birtakım göstergelerle, örnekleme yöntemiyle anlatmaya çalışacağım. Bu nedenle, şimdi işaret edeceğim şeyleri kalp kulağıyla dinle, akıl gözüyle görmeye çalış. Belki bunlarda seni doğru yola götürecek bir kılavuzluk bulursun.

Ama bir şartım var: Şimdilik, bu sayfalara aktardığım kadarından daha fazla açıklama istemeyeceksin benden. Çünkü meydan çok dar ve dile getirilemeyecek gerçeklere, sözcüklerle tahakküm etmeye kalkışmak tehlikelidir.

Hay bin Yakzan, müşahede ettiği şeyleri, kendinden ve diğer varlıklardan fena bulduğu; varlıkta diri (*hay*), kendiliğinden var olan (*kayyum*), bir'den (*vahid*) başka bir şey görmediği zaman müşahede etti. Daha sonra, sarhoşluğa benzer bu müşahede durumundan ayrılarak zorunlu Varlık dışında kalanları gördüğü, düşünebildiği olağan durumuna döndü.

Olağan durumunda iken kalbine şunlar doğdu: Kendine özgü öz, gerçek Varlık'ın özünden ayrı bir gerçeklik taşımaktadır. Özünün gerçekliği Tanrı'nın özüdür. Daha önceleri, Tanrı'nın özünden ayrı gördüğü ve salt kendine özgü bir öz sandığı şeyin ayrı bir gerçekliği yoktu. Varlıkta yalnızca Tanrı'nın özü vardı ve başka hiçbir şey yoktu.⁹

Başka şeylerin varlığı, yoğun cisimlerde yansıyan ve ilk bakışta cisimlerden çıktığı sanılan güneş ışıkları gibidir. Bu ışıklar, yansıdığı cisimlerden çıkıyor gibi görünseler de, gerçekte, güneşin ışıklarından başka bir şey değildirler. Cisim ortadan kalktığında, ışığı da yok olur. Oysa güneşin ışıkları, hep aynı durumda kalmaktadır. Ne cisimlerin varlığı nedeniyle azalmakta, ne de cisimlerin yokluğu durumunda çoğalmaktadır.¹⁰

Bu düşünce, Hay'ın Tanrı özünün çokluğu kabul etmediği ve özüne ilişkin bilgisinin özünün aynısı olduğu yolundaki önceki çıkarımlarıyla örtüşüyordu. Buradan yola çıkarak şu sonuçlara ulaştı: Kim kendi özüne ilişkin bir bilgiye ulaşırsa, ulaştığı bilgi, özüyle aynı olur. Kendi özüne ilişkin bilgisi, özünün varlığının da gerçeklik kazanmasıdır aynı zamanda. Çünkü özün varlığının bilinmesi, ancak yine kendisiyle mümkündür. Bir başka şeyin özünü bilmek de, özsel özdeşliği gerekli kılar. Öyleyse,

9 Tanrı elçisi, "Tanrı vardı ve O'nunla birlikte hiçbir şey yoktu" buyurdu. Bu hadisi duyan Ali bin Ebu Talib, "O şimdi de ezelde nasılsa öyledir" dedi. Her ikisine de selâm olsun.

10 Bu görünen şeyler renkli camlara benzerler. O Vücut güneşinin ışığı vurmuştur. Kırmızı, sarı ve yeşil olan o camlardan güneş o renklerde imiş gibi görünür. (Câmî)

daha önce çok sandığı soyut ve Tanrı'yı bilen özler, bilgileri nedeniyle gerçekte aynı şeydirlər.¹¹

Tanrı, Hay'ı acımasıyla korumasa, yol göstermesiyle (*hida-yet*) gerçeğe erdirmeseydi bu konudaki kuşku zihninde kökleşecekti. Bu kuşku, cisimlerin karanlığı ile duyulur dünyanın bulanıklığından kaynaklanmaktadır. Az, çok, bir, birlik, toplamak, toplanmak, ayrılmak hep cisimlerin nitelikleridir. Oysa şanı yüce ve gerçek Öz'ü bilen, maddeden yüce ve aşkın özler için ne bir, ne de çok denilebilir. Çünkü, çokluk sözcüğü, özlerin birbirinden ayrı oluşlarını; birlik sözcüğü ise, birbirlerinden ayrı özlerin birleşmelerini dile getirir. Her iki durum da ancak duyulur dünya içinde bir anlam taşır. Madde üstü evrende ise bütün anlamını yitirir.

Gerçekten de sözcükler, bu aşamada yetersiz kalmaktadır. Çünkü, maddeden arınmış olan bu özleri –şimdi olduğu gibi– çokluk takısıyla anlatsak, onlarda gerçekten çokluk bulunduğu sanısı uyanır. Eğer sözcüğü tekil biçimde kullanırsak, bu da birleşme yanılgısına düşürür. Oysa bu özler için birleşme olası değildir.

Bana öyle geliyor ki, yarasa gibi güneş ışığını karanlık görenler, cinnet zincirlerinde çırpınanlar, “Araştırmalarında öylesine ileri gittin ki, akıl sahiplerinin yolundan saptın, aklın yasalarını büsbütün yabana attın. Çünkü aklın yasaları nesnenin ya bir, ya da çok olmasını gerektirir” diye saldıracaklardır bana. Böyle söyleyenler hadlerini bilsinler, keskin dillerini tutsunlar ve kendilerini suçlasınlar. İçinde bulundukları değersiz, aşağılık duyulur dünyadan Hay bin Yakzan gibi ders alarak gerçeğe ulaşsınlar.

Hay da, önceleri, duyulur dünyayı bir bakış açısıyla sınırsız bir çokluk içinde, başka bir bakış açısından da bir görmüştü. Gerçekte çok muydu, bir miydi? Uzun süre ikircim içinde kalmış, kesin bir yargıya ulaşamamıştı.

Sonra anladı ki, birlik ve çokluğun kaynağı duyulur dünyadır. Birlik ve çokluk, bu dünya için bir anlam taşır. Ayrılmak, birleşmek, yerleşmek, başkalaşmak gibi nitelikler, yalnızca bu

11 Bu düşüncenin doğru kavranabilmesi için “Kendini bilen Rabb’ini bilir” hadisiyle birlikte düşünülmesi yerinde olur.

dünya için geçerlidir. Tanrısal evrende ne bütün, ne de parça sözcükleri bir şey ifade eder. Tanrısal evrene ilişkin bir iş, bir şey hakkında, bilinen sözcüklerle konuşmak, gerçekdışı sonuçlara götürür insanı.

Tanrısal evreni, ancak gören bilebilir. Oranın gerçekliği, yalnızca oraya ulaşanlar tarafından anlaşılabilir. Beni “akıl sahiplerinin yolundan sapmak, aklın yasalarını yabana atmak”la suçlayanlara hak veriyor ve onları, akılları ve akıl sahipleriyle baş başa bırakıyorum. Çünkü, onların akıl dedikleri şey, duyulur dünyayı araştıran, inceleyen ve onlardan genel kurallar çıkaran düşünme gücünden (*nefs-i natıka*)¹² başka bir şey değildir. Akıl sahipleri dedikleri de, duyulur varlıklardan, kendilerine özgü düşünme yöntemleriyle çıkarımlarda bulunan kimselelerdir.

Bizim tartıştığımız konu, söylenilenlerin çok üstündedir. Duyulur dünya ve bu dünyaya ilişkin genellemeler dışında bir şey tanımayan kimseler, bu konularla ilgilenmesinler, kulaklarını sımsıkı kapatsınlar ve yalnızca dünya hayatının dış yüzünü bilen, iç yüzünden, öte dünya bilgisinden habersiz olan sürüye katılsınlar.¹³

Eğer, Tanrıbilime (*ilm-i ilahî*)¹⁴ özgü işaretler ve örtük anlatımla yetinir, söyleyeceklerimizi alışılmış anlamları doğrultusunda algılamazsanız, Hay’ın arınmış kimselere özgü makamda gördüğü şeylerden bir bölümünü, eski bilgilerinize katabilirsiniz.

Aynalar Düzenegi

Hay, katıksız kendinden geçme (*istiğrak*) ve tam yok oluş (*fena*) ile gerçekliği ulaştıktan sonra, ötesinde hiçbir cisim bulunma-

12 Nefs-i natıka yada nefis-i insani. Ruh, düşünen ruh, maddî kişilik, akıl, duygu ve istem gücü.

13 “Onlar, dünya hayatının görülen kısmını bilirler. Onlar, ahretten habersizdirler.” (Kur’an, 30/7)

14 Tanrıbilim (*ilm-i ilahî, ilm-i lahutî*), ilahiyat, teoloji. Tanrı ve din konusunu ayrıntılarıyla inceleyen bilim

yan en yüce gök katında,¹⁵ maddeden arınmış bir öz gördü. Bu öz, gerçek ve bir olan Öz'ün kendisi olmadığı gibi, göğün kendisi de değildi. Fakat başka bir şey de değildi.

Şöyle de anlatabiliriz bunu: Güneş, güneşin karşısına konulmuş bir ayna ve güneşin aynada görünen suretini düşün. Aynada görülen suret nedir? Güneş mi? Ayna mı? Tümüyle başka bir şey mi? Hiçbiri değil.

Hay, en yüce gök katının arınmış özünde öyle bir yetkinlik, öyle bir değer, öyle bir güzellik gördü ki, sözcüklerle dile getiremez. Öylesine aşkın ve ince (*latif*) idi ki, ona ses ve harf giysisi giydirilmesi mümkün değildi.

En yüce gök katının aşkın özü, yüce ve ulu Gerçek'in (*Hakk'ın*) özünü müşahede ediyordu. Şiddetli bir istek, sevinç, coşku ve zevk içindeydi.

Hay, sonra, en yüce gök katının altındaki sabit yıldızlar katında da maddeden aşkın bir öz gördü. Bu öz de ne gerçek Bir'in özü, ne en yüce gök katının aşkın özü, ne bu gök katının kendisi, ne de bunlar dışında başka bir şeydi.

Yine aynı örneğe başvurarak şöyle diyebiliriz: Bu öz, güneşin, karşısındaki aynadan bir başka aynaya yansıyan sureti gibidir.

Hay, bu özde de önceki özde gördüğü nitelikleri, değeri, güzelliği, zevk ve coşkuyu gördü.

Hay, sabit yıldızlar katının altındaki Zühal (Satürn) katı için de maddeden arınmış ve ne gördüğü önceki özlerin aynısı, ne de onlardan başkası olan bir öz müşahade etti. Güneşin, karşısındaki aynadan bir başka aynaya ve ondan da bir diğer aynaya yansıyan sureti gibi.

Bu öz de, önceki özlerin niteliklerini taşıyordu.

Hay, gök katlarının düzeni üzere, güneşe karşı düzenlenmiş aynalardan, aynadan aynaya yansıyarak görünen güneşin sureti gibi, her gök katı için, maddeden arınmış ve kendisinden önceki özlerin ne aynısı, ne de başkası olan bir öz gördü. Bu özlerin her birinde, hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın duymadığı, hiçbir insanın tatmadığı bir tat, bir sevinç, bir güzellik ve değer müşahade etti.

15 Bkz.: s. 13.

Hay bin Yakzan, yukarıdan aşağı doğru, bütün gök katlarını müşahade ederek bütün parçalarıyla Ay katı içinde bulunan oluş ve bozuluş dünyasına kadar geldi. Bu dünya için de, maddeden soyutlanmış ve gördüğü önceki özlerin ne aynısı, ne de başkası olan bir öz gördü. Bu özün yetmiş bin yüzü, her yüzde yetmiş bin ağzı, her ağızda yetmiş bin dili vardı. Bu dillerin tümüyle, gerçek olan Öz'ü anıyor, ululuyor, kutsuyordu. Hem de en küçük bir usanç, bezginlik göstermeden.¹⁶

Çok olmadığı hâlde, çok olduğu yanılıgısına düştüğü bu özde de öncekilerde gördüğü bütün nitelikleri aynen gördü. Oluş ve bozuluş dünyasına özgü olan bu öz, çalkalanan bir suda görülen güneşin sureti gibiydi. Bu suret, yukarıdan aşağı doğru sıralanan aynalar düzeneği içinde, güneşin karşısındaki ilk aynadan başlayan yansımanın sona erdiği son aynadan suya yansması gibiydi.¹⁷

Bütün bu müşahade ve tecellilerden sonra Hay, kendisi için de bir öz müşahade etti. Eğer oluş ve bozuluş dünyasına özgü yetmiş bin yüzü özün parçalanması mümkün olsaydı, bu özün, onun parçalarından biri olduğu söylenebilirdi. Eğer kendi özü sonradan var olmasaydı, oluş ve bozuluş dünyasına özgü özün aynısı ve eğer Hay'ın sonradan olma bedenine özgü olmasaydı, yaratılmamış, başlangıçsız olduğu düşünülebilirdi.

Bu aşamada Hay, var olduktan sonra yok olmuş cisimler ile kendisiyle birlikte var olagelen –ister çok, ister tümü bir sayılsın– sonsuz sayıdaki bütün cisimler için, kendi özü gibi birçok öz müşahade etti. Hem kendi özü için, hem de kendi düzeyindeki özler için hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın duymadığı, hiçbir beşerin kalbinden geçmeyen, hiçbir niteliğin niteleyemeyeceği ve bu gerçeğe ulaşanlardan başka hiç kimsenin kavrayamayacağı sonsuz bir tat, bir değer, bir güzellik müşahade etti.

Bu özlerin yanı sıra, güneşin suretini yansıtan aynaya arkasını dönmüş, yüzü ondan çevrilmiş, pas ve küf içinde kalmış ay-

16 “Yedi gök, yer ve bunların içindekiler O’nu tesbih ederler. Onu övgü ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur. Ama siz onların tesbihlerini anlamazsınız.” (Kur’an, 17/44)

17 “Görünen şeyler bütün aynalardır ve onlarda görünen yine Haktır. Yahut Hak-
kın nuru ayna ve görünen şeyler suretlerdir. Bakışı kuvvetli olan hakikati araştıranın gözünde de bu aynalardan her biri yine başka bir şeydir.” (Câmi)

nalara benzer, maddeden soyutlanmış birçok öz daha müşahade etti. Bunlarda hiç düşünölemeyecek bir çirkinlik, bir eksiklik vardı. Sonsuz acılar, bitimsiz özeleler içindeydiler. Azap çadırları kuşatmıştı ve ayrılık ateşi yakıp durmaktaydı bunları. Sanki parçalayan, koparan testereleler ikiye biçilmişlerdi.

Hay, oluş ve bozuluş dünyasında, acı içinde kıvranan bu özelelerden başka, birtakım özeleler daha gördü. Bunlar beliriyor, sonra yok oluyor, toplanıyor, sonra dağılıyorlardı. Bu özelelerin gerçekliğine ulaşmak için yoğun bir çaba harcadı, derin gözlemlerde bulundu Hay. Dehşet, akıl almaz işleler, son derece hızlı yaratılışlar, yetkin yargılar, düzeltilen bedenleler, üfürölen ruhlar, yapmalar ve bozmalardan başka bir şey göremedi.¹⁸

Hay, bu makamda uzun süre duramadı. Yitmiş bedensel güçleleri yeniden devreye girdi ve baygınlığa benzer durumdan ayrıldı. Bulunduğu makamdan ayağı kaydı. Duyulur dünya yeniden göröndü, tanrısal evren kayıplara karıştı. Çünkü, bu iki dünyanın bir arada bulunması mümkün değildir. Bu dünya ile öte dünya, iki kuma gibidir. Hangisinin gönlünü yapsan diğeri ni gücendirmiş olursun.

Bir Soru Ve Yanıtı

Soru: Hay bin Yakzan'ın öykülediğın müşahedelerinden ortaya şu çıkıyor: Aşkın özeleler, gök katları gibi, varlığı sürekli cisimlelere özgü iseler, onların varlıkları da sürekli dir. İnsan gibi, sonu dağılma ve bozulma olan cisimlelere özgü iseler, onların da bozulmaları, yok olmaları kaçınılmazdır. Nitekim verdiğın örnekte, aynalardaki suretleler, ancak aynaların varlığına, kalıcılığına bağılıdır. Aynalar bozulur, yok olursa, suretleler de yok olurlar.

Yanıt: Verdiğın sözü ne çabuk unuttun ve bağı çözdün, anlaştımamızı bozdun. Sana daha önce, bu alanda dilin, anlatımın yetersiz kaldığını, sözcüklelerin gerçekleleri tam olarak dile getiremeyeceğini, bu nedenle yanılgıya düşürebileceklelerini belirtmiştim oysa.

18 "O her an bir iştedir." (Kur'an, 55/29)

Seni kuşkuyla düşüren, kullandığımız simge ile simgelene- ni bir kabul etmen ve böyle değerlendirmendir. Aslında böyle bir değerlendirme, olağan konuşmalar için bile yersiz ve yanlış- tır. Böyle iken, Tanrısal evrene ilişkin bir bilgi aktarımında na- sıl düşünülebilir?

Güneşin kendisi, ışığı, sureti, aynalar ve aynalarda beliren suretler, cisimlerden ayrılmayan, cisimlere bağlı olan ve ancak cisimlerde bulunabilen şeylerdir. Bu nedenle, varlıkları cisimle- re bağımlıdır. Cisimlerin çözümleriyle onlar da çözülür, yok olurlar.

Tanrısal özler, Rabbanî ruhlar ise cisimlerden, cisimsel olandan ve cisimlere ilişkin şeylerden tam anlamıyla arı ve aş- kındırlar. Aralarında hiçbir bağlantı yoktur. Onlara göre cisim- lerin asılsızlığı ile gerçekliği, yokluğu ile varlığı arasında bir fark yoktur.

Tanrısal ruhlar, yalnızca varlığı zorunlu ve gerçek olan tek Öz'le bağlantılı, ilişkilidirler. Tanrı, bunların tümünden önce, tü- münün ilkesi, nedeni ve yaratıcısıdır. Bunlara süreklilik, sonsuz- luk bağışlayan yalnızca Tanrı'dır. Varlıklarına kalıcılığı O verir.

Bu özler hiçbir cisme gereksinim duymazlar. Tersine, bütün cisimler bunlara gereksinim duyarlar. Varlığı yüce ve zorunlu Öz'ün bir an için yok olduğunu varsaysak nasıl bütün özler, bü- tün cisimler ve baştan başa bütün duyulur dünya yok olur, hiç- bir varlık kalmazsa; bu özler de bir an için yok olsalar, bütün ci- simler yıkıma uğrar, yok olurlar. Çünkü bunların varlıkları bir- birine bağlıdır.

Her ne kadar duyulur dünya, Tanrısal evrene bağım- lı ve onun gölgesi, Tanrısal evren, duyulur dünyadan bağımsız ve aşkın ise de, yokluğunu varsaymak mümkün değildir. Çünkü duyulur dünya, Tanrısal evrene bağımlıdır. Bu neden- le, onun bozuluşu, biçim değiştirmekten başka bir şey de ğildir. Yoksa tümüyle yok olması demek de ğildir. Yüce Kitap da bunu bildirir. Nitekim, "İnsanların ateş çevresinde çırpınıp dö- külen kelebeklere dönmesi", "Dağların atılmış renkli yünlere benzemesi",¹⁹ "Güneşin dürülüp ışıksız kalması", "Denizin kay-

19 Kur'an, 101/4-5.

nayıp dalgalanması”²⁰ “Göklerin Tanrı’nın sağ elinde dürülmesi”, “Yerin başka bir yere dönüşmesi”²¹ bozuluşun bu anlama geldiğini göstermektedir.

Buraya değin, Hay’ın ulaştığı o büyük makamda müşahede ettiklerinden işaret yoluyla dile getirmeye güç yetirebildiğim kadarını anlattım. Söz yoluyla daha çoğunu anlatmamı istemebenden. Çünkü bu mümkün değildir.

Hay bin Yakzan, ulaştığı müşahedelerden sonra dünyevi hayatın yükümlülüklerinden iyice usandı. Buna karşılık, sonsuz hayata ilgi ve özlemi arttıkça arttı. Bu nedenle, ulaştığı makama yeniden dönmeyi istedi. Önceki çalışmalarından daha az bir çalışmayla müşahede makamına ulaştı. Bu kez, ilk eriştiğinde kaldığından daha uzun bir süre kaldıktan sonra döndü duyulur dünyaya.

Hay, duyulur dünyaya her dönüşünden sonra, müşahedeye yeniden ermek için çaba ve çalışmasını sürdürdü. Her defasında biraz daha kolay ulaşıyordu. Giderek öyle bir düzeye geldi ki, müşahede makamına istediği zaman ulaşıyor, istemedikçe de oradan ayrılmıyordu.

Çalışmalarını, müşahede makamında durmayı ve oradan ayrılmayı istemine bağlı bir duruma getirinceye kadar sürdürdü. En alt düzeye indirdiği zorunlu bedensel gereksinimlerini gidermenin dışında hiçbir şey için makamından ayrılmaz oldu. Yine de bu küçük ayrılıklar, üzüntü ve acıya boğuyordu Hay’ı. Bu nedenle, ayrılığa neden olan bedeninden bütünüyle kurtularak sonsuz huzura ve kurtuluşa ermeyi diliyordu Tanrı’dan.

20 *Kur’an*, 81/1-2.

21 *Kur’an*, 84/1-3.

Altıncı Bölüm

Gerçeğin İki Yüzü

Absal

Hay'ın bu birkaç sayfaya sıkıştırılan serüveni, onun hayatının tam kırk dokuz yılını doldurmuştu. Bir insanın ulaşabileceği son aşama olan müşahede makamına erdiği ve dünya ile bütün ilgilerini kopardığı sıralar, yaşı elliye varmış ve müşahedenin doyumsuz sarhoşluğunu, zevkini yaşıyordu.

Ancak tam bu sıralarda, hayatında büyük bir değişiklik yapacak önemli bir olay oldu. Bir gün adasında, o güne değin hiç görmediği bir yaratıkla, bir insanla karşılaştı. İşte bundan sonra, nefisini arındırmak için adaya gelen Absal ile Hay arasında geçen öyküyü anlatacağız.

Öykümüzün başında, Hay bin Yakzan'ın dünyaya gelişiyle ilgili iki değişik varsayımdan söz etmiştik. Kendiliğinden türemeyi mümkün görmeyenlerin varsayımlarına göre, Hay bir başka adada dünyaya gelmişti.

İşte bu adada, önceleri, eski inançların bozulmuş şekillerine bağlı insanlar yaşıyorlardı. Fakat zamanla, son Tanrı Elçisi'nin tebliğ ettiği gerçek, sahih inanç bu adaya da ulaştı ve ışıkları-
nı saçmaya başladı. Ada halkı arasında hızla yayılan yeni inanç ve öğretisi, kısa zamanda halkın çoğunluğunun inancı durumuna gelerek büyük bir güç ve etkinlik kazandı. En sonunda, adanın

sultanı da çoğunluğun inancına boyun eğerek bütün ada halkının sahih öğretiyi benimsemesini sağladı.

Ada halkı içinde, birbirini çok seven candan iki arkadaş vardı. Birisinin adı Absal, diğërininki Salaman'dı. Adanın en seçkin ve soylu gençlerinden olan bu iki arkadaş da, sahih inancı içtenlikle benimsemişlerdi. Yasaklarından kaçınıyor, buyruklarını titizlikle yerine getiriyorlardı. Bir yandan da dini öğrenmeye, bilgilerini derinleştirmeye çalışıyorlardı daha iyi anlamak, daha güzel yaşamak için. Tanrı'nın Kitabı düşmüyordu ellerinden. Sürekli okuyor, sürekli düşünüyorlardı üzerinde.

Kitap, bütün insanlara seslenmeyi amaçladığı için açık, anlaşılır bir dili vardı. Bununla birlikte farklı düzeydeki insanların, açık ve yalın anlamların ötesinde daha farklı ve derin anlamlara ulaşmalarına olanak tanıyan imler, simgeler barındıran olağanüstü bir anlatım gücü taşımaktaydı.¹

İki arkadaştan Absal, yaradılışı gereği ruhsal gerçekleri daha çok önemsiyor, bunlara yoğun bir ilgi duyuyordu. Bu nedenle Kitap'ın daha çok iç anlamlarını araştırıyor, sözlerin dış anlamlarını yorumlama eğilimi taşıyordu.

Absal'ın arkadaş Salaman ise Kitap'ın açık ve anlaşılır dış anlamlarını korumak gerektiğine inanıyordu. Kitap'ın sözlerinin iç anlamlarını araştırmaktan, sözlerin dış anlamlarını yorumlamaktan şiddetle kaçınıyordu. Salaman'a göre sözlerin dış anlamları bütün insanları ilgilendiriyordu ve bu anlamların yorumlanması kargaşaya yol açardı. Sorumluluk alanı, Kitap'ın dış anlamlarıyla belirlendiğine göre, iç anlamları araştırmanın anlamı yoktu.

Aralarındaki ilgi ve yaklaşım farkına karşın, her iki arkadaş da, açık buyrukları titizlikle yerine getiriyorlardı. Benliklerini denetim altına alarak arınma, dünyevi istek ve eğilimleriyle savaşımlar konusunda olağanüstü bir çaba harcıyorlardı.

Ne ki, bu amaçlarını nasıl gerçekleştirecekleri konusunda anlaşmazlığa düştüler.

1 "Kur'an'ın bir zahiri, bir batını, bir haddi ve bir matlaı vardır.", "Her ayetin bir zahiri, bir batını vardır. Her harfin bir haddi ve her haddin bir matlaı vardır.", "Kur'an yedi harf üzerine indirildi. Ondaki her harfin bir zahiri bir batını vardır. Ali bin Ebu Talib'de zahir ve batının bilgisi mevcuttur." (Hadis).

Kitap'ın içerdği kimi söz ve öğeler insanları yalnızlığa çağırıyor, üstünlük ve kurtuluşun yalnızlıkta, toplumdan soyutlanmada olduğuna işaret ediyordu.² Kimi söz ve öğeler de toplumla iç içeliği, toplumsal hayatın gereklilik ve zorunluluğunu dile getiriyordu.

Absal yalnızlığı, toplumdan soyutlanmayı seçti. Düşünmek, araştırmak, ders alınacak şeyler üzerinde durmak, anlamların derinliklerine dalmak onun doğal eğilimleriydi çünkü. Bu eğilimlerini de ancak yalnızlıkta gerçekleştirebiliyordu.

Salaman ise toplumsal hayatı seçti. Salaman'ın doğasına da bu uygun düşüyordu. Düşünmekten kaçınıyor, dış anlamların yorumlanmasından kaygı duyuyordu. Toplum onun için bir sığınaktı. Kuşkularını, kuruntularını giderecek, şeytanın aldatmacalarından onu koruyacak bir sığınak.

Yaklaşımlarındaki, seçimlerindeki bu ayrım, iki arkadaşın yollarının ayrılmasına neden oldu.

Absal, Hay bin Yakzan'ın bulunduğu adanın varlığından haberdardı. Yalnızlık için oradan daha iyisi olamazdı. Söylendiğine göre ılıman bir iklimi vardı. Av hayvanları, meyve ağaçları ile doluydu. Her şey daha kolay olurdu orada. Amacına ulaşmak için daha uygun bir ortam bulamazdı. Hiç düşünmeden kararını verdi. O ıssız adaya gidecek, ömrünün kalan kısmını orada, bütün insanlardan uzakta, yalnız başına geçirecekti.

Absal, aldığı karar üzerine neyi var, neyi yok her şeyini satarak paraya çevirdi. Eline geçen paranın bir bölümüyle kendisini adaya götürecek bir kayık kiraladı. Kalan kısmını da son kurusuna kadar yoksullara dağıttı. Artık yapacak bir şey kalmamıştı. Arkadaşı Salaman'la vedalaşarak kiraladığı kayıkla denize açıldı.

Kayık uzun bir yolculuktan sonra adaya vardı. Kayıkçılar, uygun bir yerden karaya yanaştırdılar kayığı ve Absal'ı adaya

2 İki örnek verelim: *"Dünya hayatı yalnızca bir oyun ve oyalanmadır. Ahiret yurdu sakinler için daha iyidir. Düşünmüyor musunuz?"* (Kur'an, 6/32) *"Bilin ki dünya hayatı oyun, oyalanma, süslenme, aranızda övünme ve daha çok mal ve çocuk sahibi olmaktan ibarettir. Bu, yağmurun bitirdiği, ekicilerin de hoşuna giden bir bitkiye benzer, sonra kurur, sarımsı olduğu görülür, sonra çerçöp olur. Ahirette çetin azap da vardır. Allah'ın hoşnutluğu ve bağışlaması da vardır. Dünya hayatı ise yalnızca aldatıcı bir geçinmedir."* (Kur'an, 57/20).

çıkardılar. Absal teşekkür etti, iyi dileklerde bulundu kayıkçılara. Onlar da karşılık verdiler gerekli biçimde, el sallayarak geri döndüler. Absal, kararlı adımlarla yürüdü adanın içlerine doğru ve böylece yeni hayatı başlamış oldu.

Absal, adayı şöyle bir tanıdıktan ve kendisi için uygun bir yer seçtikten sonra çalışmalarına başladı. Bütün gün tapınıyor, Tanrı'yı anıyor, kutsuyor, ululuyor, O'nun nitelikleri ve adları üzerinde düşünüyordu.

Ada tam da düşündüğü gibiydi. Gönül huzuru içinde tapınabiliyor, düşünüyordu. İlgisi dağılmıyor, düşüncesi karışmıyordu.

Acıktığı zaman, birbirinden güzel ve tatlı meyvelerden, av hayvanlarından yeteri kadar alıyor, karnını doyuruyordu. Hem meyve, hem de av hayvanları alabildiğine bol olduğu hâlde Absal, tıka basa yememeye, sadece açlığını bastıracak ölçüde yemeye özen gösteriyordu.

Günler ve günler geçti böyle. Olağanüstü bir sevinç, Tanrı'ya yakınlık ve yakarış içinde geçmişti günleri. İsteklerinin yerine gelmesini, açlığa katlanmasını kolaylaştıran, bilgilerini derinleştiren, kalbini aydınlatan Tanrısal bağışlar, armağanlar yağmış, o zamana kadar anlayamadığı birçok şeyi kavramıştı.

Absal'ın kendi benliğiyle savaşımla geçirdiği bu süre içinde Hay bin Yakzan, eriştiği yüce makamda kendinden geçmiş bir durumda bulunuyordu. Gereksindiği besini temin için, haftada yalnızca bir defa çıkıyordu barınağından. Bu nedenle Absal, Hay'ın varlığından habersizdi bu sıralar.

Adanın çevresinde dolaştığı, köşe bucağını gezdiği hâlde hiç kimseye rastlamamıştı. Rastlamak bir yana, bir insanın varlığını gösterecek bir iz bile görememişti. Bu da adaya duyduğu sevgiyi artırmış, içini rahatlatmıştı. Çünkü tam bir yalnızlık içinde yaşamak kararında idi Absal.

Absal ile Hay karşılaşılıyorlar

Absal bir gün gezintiye çıkmıştı. Ağır ağır yürüyor, bir yandan da düşünüyordu.

Hay da yiyecek toplamak için ayrılmıştı o gün barınağından. Yolları çakıştı, ansızın birbirlerini görüverdiler. Adeta donup kaldı ikisi de.

Absal, ilkin, doğal olarak, Hay'ın da kendisi gibi insanlardan uzaklaşmak amacıyla adaya gelmiş biri olduğunu düşündü. Bu yüzden de ilişki kurmanın gereksiz, yararsız olduğuna karar verdi. Konuşur, tanışılırsa, aralarında oluşacak ilişki, durumunu bozabilir, amacına ulaşmasını engelleyebilirdi

Hay bin Yakzan ise ilkin Absal'ın ne olduğunu anlayamadı. Absal o âna değin tanıdığı, görmüş olduğu hayvanların hiçbirine benzemiyordu çünkü. Üzerindeki yün ve kıldan yapılmış giysiyi de doğal örtüsü sanmıştı. Tam bir kararsızlık ve şaşkınlık içindeydi.

Absal, bir anlık duraksamadan sonra, Hay'ın kendisini eylem ve savaşımından alıkoyacağı kaygısıyla hemen arkasını dönerek uzaklaşmaya başladı. Oysa Hay, onu bırakmak niyetinde değildi. Arkasından gitmeye, izlemeye başladı. Nesnelerin gerçekliğini araştırmak, doğasının en temel niteliğiydi çünkü Hay'ın.

İzlendiğini anlayan Absal, uzaklaşmak, gizlenmek amacıyla hızla koşmaya başladı. Bunun üzerine Hay durakladı. Diğer hayvanları avladığı gibi, onu da avlamak için kendisini gizledi. Absal onun kendisini izlemekten vazgeçtiğini, geri döndüğünü sandı. Uygun bir yer seçerek namaz kılmaya, Tanrı'yı anmaya ve O'na yakarmaya başladı. Tapınma onu tam bir dinginliğe kavuşturuyor, her şeyden uzaklaştırıyordu.

Hay, gizlice ve yavaş yavaş yaklaştı. Absal her şeyden habersiz, kendi dünyasına dalıp gitmişti. Hay öylesine yaklaştı ki onun okuyuşunu, ağlayışını duyuyor, kendini alçaltışını görüyordu. O ana kadar hiçbir hayvandan duymadığı güzellikte bir sestiyduydu ve konuşması da en yetkin konuşma.

İlgi ve merakla incelemeye başladı Absal'ı. Yüzüne, gövdesinin yapısına, organlarına, davranışlarına baktı uzun uzun. Hayretle kendisine benzediğini gördü. Üzerindeki giysi de doğal değil, kendisinininki gibi yapmaydı. Alçakgönüllülüğü, saygısı, ağlayış ve yakarışı kuşkuya yer bırakmayacak biçimde Absal'ın Tanrı'yı bilen özlerden olduğunu gösteriyordu. Onu yakından tanımak, anlamak için büyük bir istek duydu.

Hay içyüzünü, ağlayış ve yakarışının nedenini anlamak düşüncesiyle o denli yaklaştı ki, Absal hemen farkına vardı. Hay'ı görür görmez de hızla kaçmaya başladı. Hay kararlıydı. Peşini bırakmadı ve hemen yakaladı onu. Tanrı, Hay'a düşünme gücü yanında üstün bir bedensel güç de bağışlamıştı. Onu, yeniden kaçma fırsat vermeyecek biçimde, sımsıkı tuttu.

Absal, Hay'ın üzerindeki hayvan postundan giysiye, gövdesinin açıkta kalan kısımlarını kaplayan tüylerini, koşuşundaki hızı ve gücünün şiddetini görünce, büyük bir korkuya kapıldı. Acıma duygularını uyandırmaya, Hay'ın hiç anlamadığı, yalnızca kendine özgü bir konuşmanın parçaları olduğunu ayırt ettiği sözlerle kendisine ısındırmaya çalıştı.

Hay da hayvanlardan öğrendiği kimi seslerle ve garip birtakım davranışlarla Absal'ın korkusunu gidermeye, dost olduğunu anlatmaya çalışıyordu. Çabası sonuçsuz da kalmadı. Absal'ın korkusu yavaş yavaş geçti. Kalbi sükûnet buldu. Hay'ın kendisine bir kötülük yapmak, zarar vermek istemediğini anlamıştı.

Absal, öteden beri yüzeysel bilgilerle yetinmediği, yorum bilimine ve her şeyin gerçekliğini öğrenmeye yoğun bir ilgi duyduğu için çok sayıda dil öğrenmiş ve bu dillerde büyük ustalık kazanmıştı. Hay'la anlaşabilmek umuduyla bildiği bütün dilleri denedi. Fakat hiçbir olumlu sonuç alamadı.

Hay, doğal olarak bu konuşmalardan hiçbir şey anlamıyor; şaşkınlığı, Absal'dan duyduğu değişik dillerdeki her sözcükte biraz daha artıyordu. Buna karşın duyduğu sevinci, dostluk isteğini davranışlarıyla göstermeye, anlatmaya çalışıyordu. Her birinin durumu, karşısındakini hayrete düşürüyor, ilgi ve merakını kamçılıyordu.

Absal, Hay'ın elinden tutarak barındığı yere götürdü. Gelirken her ihtimale karşı yanında getirdiği fakat el sürmediği yiyeceklerden bir kısmını bir dostluk gösterisi olarak Hay'ın önüne koydu. Hay, daha önce görmediği bu nesnelerin ne olduğunu, ne işe yaradığını anlayamadı. Absal, Hay'a onların yiyecek olduğunu göstermek için önce kendisi yedi, sonra da eliyle yemesini işaret etti.

Hay, yiyecekler konusunda belirlediği ilkeleri düşündü. Kendisine sunulan şeylerin neden yapıldığını bilmiyordu. Bu

yüzden bir karara varamadı. Yemesinin doğru olup olmadığını kestiremediği için de yemekten kaçındı.

Absal, yemesi için Hay'ı sürekli isteklendirmeye, gönlünü çelmeye çalışıyordu. Hay, ikram edilen şeyleri yemekten kaçırırsa Absal'ın kendisinden soğuyacağını düşünerek kaygılanıyordu. Sonunda Absal'ı tanımak isteği ağır bastı. Kararını değiştirerek yemeye başladı.

Yemek son derece lezzetli. Bu durum, yiyecekler konusundaki ilkeleriyle çelişiyordu. Bu nedenle kötü bir şey yaptığını anladı. Büyük bir pişmanlık duygusuna kapıldı. Hemen kalktı ve kaçarcasına uzaklaştı Absal'ın yanından.

Hay Konuşmayı Öğreniyor

Hay, barınağına vardıktan sonra, duyulur dünyadan soyutlanarak makamına, müşahade durumuna dönmek istedi. Fakat alıştığı üzere kolayca müşahadeye eremedi. Kalbinde Absal'a karşı kurtulamadığı bir ilgi ve eğilim vardı. Bunun üzerine, ne yapması gerektiğini düşünmeye başladı. Sonunda Absal'ın durumunu tam olarak anlayınca, kalbindeki istek ve eğilim yok oluncaya kadar Absal'la birlikte kalmaya, arkadaşlık etmeye karar verdi. Daha sonra çalışmalarına yeniden başlar, makamına bir demlik dönebilirdi.

Hay'ın birdenbire kaçıp gitmesi, Absal'ı da düşünmeye sevk etmişti. O, sandığı gibi kendisi için bir engel olamazdı. Kaygıları yersizdi. Konuşmasını bile bilmeyen zavallı bir vahşi idi. Ona acıması, yardım etmesi gerekti. Ona belirli bir zaman ayırarak konuşmayı, Tanrı'yı, dini öğretebilir, bu yolla sevap ve Tanrı'ya yakınlık kazanabilirdi.

Absal ile Hay, ortak düşünce ve kararları sonucu birbirlerini aradılar ve yeniden bir araya geldiler.

Absal hemen konuşmayı öğretmeye başladı Hay'a. Eliyle nesneleri gösteriyor, adlarını söylüyor ve Hay'ın da söylemesini istiyordu. Nesnenin adı iyice öğrenilinceye kadar sözcük yinelemiyordu. Bu yolla, sözcükleri öğretinceye kadar çalışmasını sürdürdü Absal. Arkasından aşamalı bir yöntemle kısa sürede konuşmayı öğretti Hay'a.

Hay konuşmayı öğrenince, Absal ondan durumunu, adaya nasıl ve nereden geldiğini anlatmasını istedi. Hay, ne geldiği yeri bildiğini ne de kendisini emziren ceylandan başka bir annesini tanıdığını söyledi. Hatırladığı kadarıyla hayatını, müşahade makamına ulaşıncaya kadar yaşadığı düşünsel ve ruhsal serüveni anlattı. Varlıkların gerçekliklerini, cisimsel niteliklerden arınmış Tanrı'yı bilen özleri, bunların niteliklerini, Tanrı'ya kavuşan özlerin duydukları –Absal'ın da Tanrı isimlerini anarak ulaştığı makamda az çok tattığı– zevki, Tanrı'yı müşahade etmekten perdelenmiş olanların çektikleri acıları anlattı.

Bütün bunları büyük bir şaşkınlık içinde dinleyen Absal, iman ettiği öğretinin Tanrı, melekler, kitaplar, elçiler, öte dünya, cennet ve cehenneme ilişkin bildirdiklerinin tümünün Hay'ın müşahade ettiklerinin birer simgesi olduğunu gördü. Bütün bilgileri gerçek anlamına kavuştu. Kalp gözü açıldı, düşünce ateşi parladı. Öğretinin dıhsal (*zahirî*) hükümlerinin gerçeklik içindeki yeri ve konumu aydınlık kazandı. Bütün güçlükler ortadan kalktı, sorunları çözümlendi. Derin kuşkuları açıklığa kavuştu. Sahih akla sahip kimseler arasına katıldı. Hay bin Yakzan gözünde büyüdü, saygınlık kazandı. Onun, kendileri için hiçbir korku, kaygı ve acı bulunmayan Tanrı dostlarından birisi olduğunu anladı.

Absal hiç duraksamadan, zaman yitirmeden Hay bin Yakzan'ın hizmetine girdi, ona bağlandı. Halkı içinde iken öğrendiği dinsel edimlerdeki (*amel*) çelişkileri gidermek için Hay'ın ortaya koyduğu gerçeklere yapıştı.

Hay da Absal'ın serüvenini öğrenmek istedi. Absal yaşadığı adayı, adadaki insanları, inançlarını, öğretinin bildirdiği öte dünyayı, cenneti, cehennemi, yeniden dirilmeyi, kıyameti, hesabı, tartıyı, sırat köprüsünü anlattı.

Hay, bütün anlatılanları doğruladı. Çünkü bunlar, müşahade ettiği şeylerle uyuyor, örtüşüyordu. Bunları getiren ve açıklayan kimsenin Tanrı tarafından gönderilmiş bir elçi olduğuna, bütün sözlerinin doğru ve gerçek olduğuna iman etti. Elçiliğini kalbiyle onayladı ve tanıklık etti.

Hay, Absal'dan Tanrı elçisinin getirdiği emirleri, yasakları ve yükümlülükleri sordu. Absal namazı, orucu, haccı ve diğer

emirleri, yasakları, yükümlölükleri anlattı. Hay bu anlatılanların da tümünü onayladı, gerçekledi. Doğruluğu apaçık olan elçinin buyruğuna uyarak kendini bu görevlerle yükümlü kıldı.

Fakat Hay'ın anlayamadığı, nasıl bir nedene dayandığını kestiremediği iki konuda kuşku kalmıştı içinde.

Tanrı elçisi, öte dünyaya ilişkin açıklamalarında niçin simgesel bir dil kullanmış, gerçekliğini açıkça göstermekten kaçınmıştı. Çünkü bu durum, insanların somutlaştırma gibi, Tanrı'nın en uzak olduğu şeylere inanmak gibi bir tehlikeye düşmelerine neden olabilir, ödöl ve ceza hakkında da gerçekdışı birtakım inançlar doğmasına yol açabilirdi.

Tanrı elçisi açıklamalarını niçin buyruklar ve kulluk görevleriyle sınırlandırmış, dünya hayatına ilişkin birtakım konuları, sözgelimi mal biriktirmeyi, bol bol yeme ve içmeyi mubah kılmıştı. Çünkü insanlar, bunlar nedeniyle, batıl şeyler aracılığıyla batıl şeyler edinmeye çalışarak Tanrı'dan yüz çevirebilirlerdi.

Hay, insanın ayakta durmasını sağlayacak kadarından fazla yenilmesini doğru bulmuyordu. Malın ise hiçbir anlamı, değeri yoktu gözünde. Bu nedenle öğretinin zekât ve kısımları, alış-veriş, faiz ve bunlarla ilgili cezaları ve benzeri durumlara ilişkin ilke ve yargıları anlaşılmaz, gereksiz ayrıntılardı ona göre. Eğer insanlar bunların gerçekliklerini bilseler, anlasalardı bu tür batıl şeylerden yüz çevirir, Tanrı'ya yönelirlerdi. Dolayısıyla hiç kimse zekâtından hesaba çekileceği, çaldığı için elleri kesileceği, uğrunda canların telef edileceği dünyalıkla, mallarla ilgilenmezdi.

Hay'ı böyle düşündüren neden, bütün insanları üstün yaradılışlı, ince kavrayışlı ve kalp gözü açık kimseler saymasıydı. İnsanların yeteneksizliğini, akılsızlığını, düşüncesizliğini, kararsızlığını ve kimi zaman hayvanlardan bile azgın ve aşağı duruma düştüklerini bilmiyordu.

İnsanlar Arasında

Hay, insanlara duyduğu sevgi ve acıma yüzünden olmayacak bir sevdaya kaptırdı kendisini. İnsanlara önderlik, kılavuzluk yaparak gerçekleri görmelerini ve bir oyundan başka bir şey ol-

mayan dünya hayatının pisliklerinden kurtulmalarını sağlayabilirdi. Bunun için de onların yanına gitmeli, gerçekleri onlara açıklamalıydı.

Hay, bu konudaki düşüncesini Absal'a açarak düşüncesini ve adaya gitmek için bir yol bulunup bulunamayacağını sordu.

Absal, insanların birtakım eksiklikler taşıdıklarını, yeteneklerinin aynı olmadığını, dünyevi istek ve eğilimlerinin ağır bastığını, bu nedenle de Tanrı'dan yüz çevirdiklerini, onlara gerçeği kabul ettirmenin çok zor olduğunu anlatmaya çalıştıysa da Hay'ı kararından çeviremedi. Bunun üzerine, bütün halkın değilse bile içlerinden kurtuluşa yakın olan bir kısmının Tanrı'nın izni ve Hay'ın aydınlatmalarıyla doğru yola gelebileceği umuyla Hay'a katılmak zorunda kaldı.

İnsanların yaşadığı adaya gidebilmek için yapacakları tek şey ada yakınlarından geçecek bir gemi beklemektir. Kıyıya indiler, gözleri ufuklarda beklemeye başladılar. Tanrı'nın kendilerine hayır vasıtalarını ortaya çıkarmasını, amaçlarına ulaşmaları için yardımcı olmasını yakarıp durdular.

Günler boyu bıkip usanmadan ve Tanrı'dan umut kesmeden beklediler. Nihayet bir gün bekledikleri olay gerçekleşti. Tanrısal istem gereği yolunu yitiren bir gemi, rüzgârın da etkisiyle ada yakınlarına sürüklendi. Nerede bulunduklarını öğrenmek niyetiyle iyice kıyıya yaklaşan gemiciler, kendilerine seslenen, el kol işaretleri yapan Absal ile Hay'ı gördüler. Biraz daha yaklaştılar. Absal onlarla konuşup kendilerine yardım etmelerini rica etti. Gemiciler isteklerini kabul ederek iki arkadaşı bir sandalla gemiye aldılar.

Tanrı uygun bir rüzgâr estirdi ve gemi kısa sürede adaya ulaştı. Absal ile Hay'ı karaya çıkardıktan sonra gemi yoluna devam etti. İki arkadaş yürüyerek adanın merkezi olan kente geldiler.

Absal'ın dönüş haberi hızla yayıldı kente. Bütün tanıdıkları, dostları çevrelerine toplandı. Absal onlara Hay bin Yakzan'ın serüvenini anlattı. Hay'ın hayatını mucize kabilinden bir olay sayan halk büyük ilgi gösterdi ona. Seçkin bir topluluk saygıyla halkalandı çevresinde.

Absal, bu topluluğun adadaki halkın en zeki ve kavrayış-

lı olanları olduğunu, bunları uyarmada, aydınlatmada ve doğru yola getirmede başarı gösteremediği takdirde halkı eğitmek, aydınlatmak konusunda hiçbir başarı kazanamayacağını anlattı Hay'a. Absal'ın eski arkadaşı Salaman geçen zaman içinde adanın hükümdarı olmuştu. Hay'ın çevresinde toplananlar da Salaman ve adanın diğer ileri gelenleri idi.

Hay, çevresindeki topluluğa ders vermeye, yavaş yavaş aydınlatmaya başladı. İlk hikmetten, hikmetin gizlerinden söz etti. Daha sonra öğretinin ilke ve yargılarından gerçekliğe doğru yöneldi. Zihinlere başka biçimlerde yerleşmiş kimi inanç ve düşünceleri gerçeklik açısından yeniden tanımlamaya, yorumlamaya geçti.

Hay'ın açıklamaları, yorumları yavaş yavaş topluluğu tedirgin etmeye, canlarını sıkmaya başladı. Gerçi Hay'ın yabancılığını, arkadaşları Absal'ın hatırını gözeterek güler yüz gösteriyorlar, açığa vurmuyorlardı, ama içten içe kızıyorlardı.

Hay ise büyük bir coşkuyla, gece demeden, gündüz demeden onları uyarmaya çalışıyor, gizli ve açık bütün gerçekleri ya da bînimde gözler önüne seriyordu. Ne ki bu çaba ve açıklamalar, onları gerçeğe çekecek yerde kızgınlıklarını artırıyor, doğru yola duydukları nefreti derinleştiriyordu.

Bununla birlikte bu insanların büsbütün kötü oldukları söylenemezdi. Bunlar iyiliği seven, gerçeğe yönelen insanlardı yine de. Fakat yaradılışlarından gelen eksiklikten ve bilgisizliklerinden dolayı gerçeği, gerçeğe özgü yoldan aramıyorlar, araştırma yönüne gitmiyorlardı. Bu bir yana, gerçeği, gerçeğe ulaşan insanların yolundan öğrenmeyi de istemiyorlardı.

İşte bu nedenlerden dolayı Hay, onların durumunu düzeltmekten umut kesmek zorunda kaldı. Kavrayışları o denli sınırlıydı ki, kabul ettikleri şeylerin onları kurtuluşa yöneltmesi mümkün değildi.

Hay, aydınlatmaya çalıştığı insanlardan umut kestikten sonra bütün toplumu gözden geçirdi. Her sınıftan insanın kendi bilgisiyle yetindiğini, dünyevi istek ve eğilimlerini, bencil isteklerini tanıdıklarını gördü.

İnsanlar, kendileri için bir felaket demek olan dünya mallarını toplamakta bitimsiz bir yarış içine girmişlerdi. Ölüncüye ka-

dar süren bu mal biriktirme yarış ve hırsı, onları ölümsüz mutluluğa eriştirecek eylem ve çabalardan habersiz bırakmıştı. Öğüt vermenin hiçbir yararı yoktu onlara. Hiçbir güzel söz onları etkileyemezdi. Onlara karşı çıkmak, onlarla savaşmak da işe yaramazdı. Çünkü bu, onların inatlarını artırır, durumlarında daha da direnmelerine neden olurdu.

Bu insanlar bilgiye, düşünceye gidecek bütün yolları kapatmışlardı kendi elleriyle. Bilgisizlik çepeçevre kuşatmıştı toplumu. Yaptıkları kötülükler kalplerini karartmıştı. Tanrı da onların kalplerini, kulaklarını mühürlemişti. Artık gerçekleri kavrayamazlar, duyamazlardı. Gözlerine perde çekilmişti. Doğru yolu görmeleri mümkün değildi.

Açık, anlaşılır bir azap, büyük bir azap hazırlanmıştı bu toplum için. Çünkü azabın nedenleri kuşatmıştı onları. Kapkara perdeler örtmüştü dört bir yanı. Çok azı dışında bütün toplum dünyadan başka bir şey düşünmüyordu. Kolaylıklarına rağmen bütün güzel fiiller, eylemler arkaya atılıyor ya da az bir dünyalık karşılığı satılıyordu. Bildikleri en iyi şey alışverişi ve bu, onları Tanrı'yı anmaktan sürekli alıkoyuyordu. Bütün kalplerin ve gözlerin başka türlü olacağı günün korkusu görülmüyordu hiçbir yürekte.

Bütün bunlar açıkça gösteriyordu ki, bu topluma müsaade yoluyla ulaşılan gerçekliklerin anlatılması mümkün değildi. Onlardan oruç, namaz, hac, zekât ve benzeri yükümlülüklerden daha fazlasını beklemek anlamsızdı. Büyük çoğunluğun öğretiden kazancı, yalnızca dünyevidir. Dünyevi hayatlarının düzenlenmesidir. Güvenlik içinde yaşamaları, doğru bir geçim yolu tutabilmeleri ve haklarının tecavüzden korunması gibi yararlar görebilirler ancak.

Öte dünya mutluluğunu ise ancak iman ederek öte dünyaya yaraşır biçimde çalışanlar tadabilir. Azgınlık vadisine saparak bu dünya hayatını öte dünyaya yeğleyenlerin dönecekleri yer ise cehennem ateşidir.

Bütün amacı mal toplamak, yemek içmek, cinsel isteklerini doyurmak, içindeki kin ve nefreti başkalarını ezerek yatıştırmak, mevki ve makam isteğinde bulunmak, öğretinin buyurduğu yükümlülükleri insanları aldatmak için yerine getirmek gibi

aşğılık ve değersiz şeylerden öte gitmeyen insandan daha çok ziyanda olan kimse düşünülebilir mi?

Oysa bütün bu şeyler koskoca bir denizde birbiri üstüne yığılmış karanlıklar gibidir. Bu karanlıklar içinde boğulmak, böylesi insanlar için Tanrı'nın takdiri gereğı kaçınılmaz olmuştur.

Hay bin Yakzan halkın durumunu, büyük çoğunluğunun hayvanlar gibi kavrayıştan yoksun olduklarını görünce Elçi'nin söylediklerinin, öğretinin getirdiklerinin hikmetini anladı. Halk için bunlardan daha hikmetli ve kurtarıcı bir yol mümkün olamazdı. Onlardan daha fazlasını beklemenin, istemenin hiçbir gereğı ve anlamı yoktu. İşler için ayrı ayrı insanlar yaratılmış, her insan yaratıldığı iş için gereken yetenek ve güçle donatılmıştı. Bu, Tanrı'nın süregelen yolu ve yasasıydı. Tanrı'nın yol ve yasaları ise değişmeden uzaktı.

Hay, bu gözlem ve düşüncelerinden sonra Salaman ve arkadaşlarının yanına giderek bütün söyledikleri, anlattıkları için özür diledi. Bütün söylediklerinin yanlışlığını anladığını, kendilerine katıldığını bildirdi.

Onlara, öğretinin belirlediğı çerçeve dışına çıkmamalarını, yükümlölüklerini yerine getirmelerini, önemsiz ve amaç dışı şeylerle uğraşmamalarını, Kitap'taki benzetmeli (*müteşabih*) sözleri olduğı gibi kabul ve iman etmelerini, dine sonradan katılan şeylerden (*bid'at*), dünyevi istek ve eğilimlerine uymaktan kaçınmalarını, ilk müminlere uyararak öğretide bulunmadığı hâlde sonradan uydurulan şeyleri terk etmelerini, daha çok halkın bilgisiz kesiminde görüldüğü gibi öğretiyi savsaklayarak dünyaya yönelmemelerini öğütledi.

Hay ve Absal, öğretiye teslim olan fakat eksiklik ve yanlışlardan arınmayan halk için başka bir yol olmadığını anlamışlardı. Bu yoldan alınıp müşahede doruklarına çıkarılmak istenirse, sonsuz mutluluğa ulaşmak şöyle dursun, içinde bulundukları durumları bile bozulabilirdi. Tepetaklak yuvarlanıverirler, sonları çok daha kötü olabilirdi. Eğer ölerək kesin bilgiye (*yakîn*) ulaşana değin bulundukları durumda kalırlarsa, kötü sonuçtan korunabilir, kitabı sağ elinden verilenlerden (*ashab-ı yemin*) olabilirlerdi.

Yüksek makamlara erişen ve Tanrı dostlarına en yakın olan kimseler ise, bütün iç ve dış güçleriyle benliklerine karşı savaşarak halkı geride bırakan öncüler (*sabikûn*) olacaktır.

Hay ve Absal, Salaman ve arkadaşlarına veda ederek ayrıldılar. Adalarına dönmenin bir yolunu aramaya başladılar. Tanrı'nın yardımıyla adalarına kavuştular.

Hay, önceki yöntemiyle çalışarak eski makamına ulaştı. Absal da onu izleyerek onun makamına yakın derecelere yükseldi. Hatta hemen hemen Hay'a yetişti. Ölünceye kadar adada Tanrı'ya kulluk ettiler.

Sonsöz

Tanrı bizi ve sizi, kendisinden taşan şerefli ruhuyla doğrulasın.

Bu kitapta Hay bin Yakzan, Absal ve Salaman'ın öyküleri çevresinde hiçbir kitapta bulunmayan, olağan konuşmalar da duyulamayacak ve ehli dışındakilerden gizli tutulan bilgileri içeren önemli konulara ilişkin açıklamalar yaptım. Bu bilgileri ancak Tanrı bilgisine ehil kimseler anlayabilir. Şeytanın ayarttığı, Tanrı'ya karşı mağrur kimseler ise bu bilgilerden yoksun kalırlar.

Bizden önceki bilginler, bu bilgileri açıklamakta nekes davranmışlar, ehli olmayan kimselerden saklamışlardır. Biz onlara muhalefet ederek her şeyi ortaya koyduk. Üstündeki örtüyü kaldırdık. Bunu, zorunluluk duyduğumuz için yaptık. Günümüzde felsefecilerin savundukları birçok batıl görüş ortalığa yayılmış, halkı da kaçınılmaz biçimde etkilemiştir. Büyük nebileri –tümüne selâm olsun– izleme yükümlülüğünü üzerlerinden atarak sefihlerin peşinden gitmek isteyenlerin, yeteneksiz kimselerden saklanması gereken sırlardan olduğunu sanarak bu yanlış görüşlere inanmalarından, bu görüşlere ilgi ve sevginin artmasından korktuk. Böylesi kimseleri araştırmaya, düşünmeye yönelterek yanlış yolda yürümelerini önlemenin en iyi yol olduğunu düşündük.

Şunu da belirtelim ki, ortaya koyduğumuz sırları büsbütün örtüsüz bırakmadık. Ehli olanların kolaylıkla yırtabileceği, bu bilgilere ulaşması doğru olmayanlar için ise oldukça kalın sayılabilecek ince bir perde çektik.

Sayfalara döktüğümüz sözleri amacımıza uygun bir biçimde saptayıp açıklama konusunda gösterdiğim hoşgörünün mazaretinin bilginler tarafından kabul edilmesini dilerim. Çünkü bu hoşgörülü tavrım, görüşlerin uzanabileceği son noktanın da ötesine, gözlerin kaydığı yüce dorukların tepesine çıkışımdan kaynaklanmaktadır.

Bu hoşgörüyle yüce makamlara ilişkin bilgileri derli toplu biçimde isteklilerin zihinlerine sokmayı ve onları doğru yola ulaştırmayı amaçladım.

Tanrı'dan suçlarımızı bağışlamasını ve gereksiz sözlerden uzak olan Tanrı bilgisine ulaştırmasını dileriz.

